

Rijke relaties, arme gezinnen

Een onderzoek naar het opvoedingsgedrag van bijstandmoeders in relatie tot contextuele factoren.

Emily Oud
338425

Oud, Emily

Rijke relaties, arme gezinnen. Een onderzoek naar het opvoedingsgedrag van bijstandmoeders in relatie tot contextuele factoren.

Masterscriptie Erasmus Universiteit Rotterdam

Faculteit Sociale Wetenschappen

Emily Oud, 338425

Opdrachtgever: Sociaal Wetenschappelijke afdeling SoZaWe Rotterdam

Begeleider extern: Drs. F. Reelick

1ste beoordelaar: Dr. E. Snel

2de beoordelaar: Dr. T. Veld

November 2011

Trefwoorden: Opvoeding, bijstandmoeders, armoede, Rotterdam, kwalitatief onderzoek

Woord vooraf

Verschillende onderzoeken hebben getracht de leefwereld van de laagste inkomensgroepen van de maatschappij in beeld te brengen. Dit onderzoek gebeurde in binnen- en buitenland, met gebruik van verschillende onderzoeksmethoden en kent reeds een lange onderzoekstraditie. De interesse voor armoede en daaraan gerelateerde zaken heeft vaak een morele grondslag. Men vraagt zich af hoe het komt dat er in Nederland, waar de algemene welvaart steeds lijkt te toe te nemen, bepaalde groepen structureel op achterstand blijven. Drijfveren van armoedeonderzoeken kunnen zijn het geven van een stem en gezicht aan de gemarginaliseerde groepen en het bewegen van beleidsmakers en politici om betere keuzes te maken ten opzichte van deze groepen. Met dit onderzoek naar de ervaringen, belevingen en acties van bijstandsmoeders in verschillende levensdomeinen, sluit ik mij aan bij de lange traditie van armoedeonderzoeken in Nederland. Ook ik heb getracht deze moeders een stem te geven. Hierbij heb ik de nadruk willen leggen op de heterogeniteit in de belevingen van hun leefsituatie. Dit onderzoek laat zien dat *De bijstandsmoeder* niet bestaat en probeert daarmee het dominante beeld van zwak, ziek en zielig, dat soms bestaat van de bijstandsmoeder te doorbreken.

Met veel plezier heb ik de afgelopen maanden gewerkt aan dit scriptieonderzoek. Hoewel in de opleiding voldoende aandacht besteed is aan armoede bleef het vaak toch abstract; iets dat reuze interessant was, maar toch op een (veilige) afstand bleef. De verhalen van de moeders over hun leven hebben de materie voor mij reëel gemaakt en is daarmee een dankbare aanvulling op mijn opleiding geweest. Mijn dank gaat daarom allereerst uit naar alle moeders die aan het onderzoek hebben meegewerkt. Daarnaast wil ik Fred Reelick, medewerker van de Sociaal-Wetenschappelijke afdeling (SWA) van de gemeente Rotterdam bedanken voor de toegang tot het interviewmateriaal en zijn immer bruikbare adviezen. Ook wil ik Erik Snel, mijn directe begeleider vanuit de Erasmus Universiteit Rotterdam, bedanken voor zijn hulp bij de opzet van mijn studie, het verstrekken van allerlei literatuur, en zijn constructieve feedback. Ik heb mij gedurende het gehele proces steeds door hem gesteund gevoeld. Grote dank gaat daarnaast uit naar Theo Veld, de 2de beoordelaar van dit scriptieonderzoek. Zijn uitgebreide commentaar heeft er voor gezorgd dat ik mijn onderzoek nog eens kritisch tegen het licht heb gehouden en van een sterker fundament heb kunnen voorzien. Tenslotte wil ik iedereen bedanken die mij gedurende het afstudeerproces met adviezen, aanmoedelingen of gezelschap heeft ondersteund, de medewerkers van het SWA, mijn afstudeergroepje, Monique van Londen, mijn vrienden en familie en in het bijzonder Steven, mijn partner en vriend.

Veel leesplezier gewenst!

Rotterdam, november 2011
Emily Oud

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1 Inleiding	3
1.1. Leven in de bijstand.....	3
1.2. Aanleiding en scope onderzoek	3
1.3. Probleemstellingen en onderzoeksvragen	5
1.4. Onderzoeksmethode	7
1.5. Wetenschappelijke en maatschappelijke relevantie.....	8
1.6. Leeswijzer.....	9
Hoofdstuk 2 Theoretisch kader	10
2.1. Inleiding	10
2.2. Wat is armoede?	11
2.4. Kinduitkomsten, opvoedingsgedrag en context	20
2.5. Twee theoretische modellen	25
2.6. Opvoedingsgedrag in samenhang met de levensaspecten	29
2.7. Achtergrondvariabelen	31
2.8. Slotbeschouwing, onderzoeksvragen en hypothesen.....	34
Hoofdstuk 3 De onderzoeksmethode	38
3.1. Inleiding	38
3.2. Onderzoeksopzet	38
3.3. Meetinstrumenten en analyse	39
3.5. Betrouwbaarheid en validiteit	48
3.6. Beperkingen onderzoek.....	50
Hoofdstuk 4 De onderzoeksgroep	53
4.1. Twee onderzoeksgroepen.....	53
4.2. Werving en non-response	53
4.3. Overzicht achtergrondvariabelen	53
4.4. Verschillen deelnemers en niet-deelnemers aan de opvoedingsvragenlijst	56
4.5. Herkomstgroepen	57
4.6. Burgerlijke staat.....	58
4.7. Uitkeringsduur	59
4.8. Tot besluit	59
Hoofdstuk 5 Goede en slechte relaties nader bekeken	61
5.1. Inleiding	61
5.2. Vier emotiegroepen	61
5.3. Aspecten van goede relaties	63
5.4. Aspecten van minder goede relaties	64
5.5. Frequenties en groepsverschillen	65
5.6. Tot besluit	65
Hoofdstuk 6 Sociale steun	66
6.1. Inleiding	66
6.2. De contacttypologie van Hortulanus.....	66
6.3. Opvoedingssteun.....	69
6.4. Emotionele steun.....	71
6.5. Het belang van wederkerigheid.....	71
6.5. Frequenties en groepsverschillen	72
6.6. Tot besluit	72
Hoofdstuk 7 Maatschappelijke en financiële positie	74
7.1. Inleiding	74
7.2. Uitgaven voor kind.....	74
7.3. De uitkerings situatie	80
7.4. Frequenties en groepsverschillen	89

7.5. Tot besluit	90
Hoofdstuk 8 (Psychisch) gezondheid	92
8.1. Inleiding	92
8.2. De beoordeling van de algemene gezondheid.....	92
8.3. Psychische problemen	93
8.3. Redenen van psychische problemen	94
8.4. Lichamelijke klachten	95
8.5. Scores en groepsverschillen	96
8.6. Tot besluit	96
Hoofdstuk 9 Opvoedingsgedrag en contextuele factoren	97
9.1. Inleiding	97
9.2. Opvoedingsgedrag en achtergrondvariabelen	97
9.3. Correlaties opvoedingsgedrag en levensaspecten	100
9.4. Onderlinge correlaties levensaspecten	103
9.5. Tot besluit	105
Hoofdstuk 10 Conclusies.....	106
10.1. Inleiding	106
10.2. Beantwoording probleemstelling 1	106
10.3. Opvoedingsgedrag	110
10.4. Het family stress model	112
10.5. Beantwoording 2 ^{de} probleemstelling.....	112
10.6. Aanbevelingen voor beleid en nader onderzoek.....	113
Literatuurlijst.....	115

Hoofdstuk 1 Inleiding

1.1. Leven in de bijstand

Er zijn verschillende onderzoeken geweest naar het leven van personen die bijstandsafhankelijk zijn of te maken hebben met een laag inkomen. Over het algemeen kunnen twee typen onderzoeken worden onderscheiden. In de eerste plaats grootschalige kwantitatieve onderzoeken, waarbij de levenssituatie van arme individuen wordt gerelateerd aan allerlei achtergrondkenmerken, zoals etniciteit, geslacht en burgerlijke staat en die zich vaak ook richten op het onderscheid tussen arme en niet arme personen. Bijna altijd wordt onder de arme, vaak niet-werkende groep een lager welzijnsniveau op verschillende levensdomeinen gerapporteerd (bijv. Groenland, 1989, Hortulanus et al. 1997). Het andere type onderzoek is meer kwalitatief van aard, vaak kleiner opgezet en richt zich vooral op de belevingswereld van arme mensen. Uit deze onderzoeken komt vaak hetzelfde beeld naar voren; betrokkenen ervaren beperkte (materiële) omstandigheden en worden geconfronteerd met slechte of onzekere perspectieven voor de toekomst (o.a. Engbersen et al. 1997). Ook onderzoek specifiek naar arme ouders, vaak alleenstaande moeders, kent deze tweedeling. Enerzijds zijn er de onderzoeken waarin de gedragingen van arme ouders vergeleken worden met die van niet-arme ouders. Anderzijds zijn daar de kwalitatieve onderzoeken waarbij vaak de nadruk wordt gelegd op de strijd die arme ouders voeren voor het creëren van een goed leefklimaat voor hun kinderen, de worsteling met instanties of de moeizame combinatie van zorg- en arbeidstaken (o.a. Vanhee, 2007, van Nistelrooij, 2003, Knijn & van der Wel, 1999). Dit onderzoek streeft naar een integratie van beide onderzoeksmethoden, op een zodanige manier dat aan de heterogeniteit van moeders in de bijstand recht wordt gedaan. Hoewel dit niet het eerste onderzoek is naar de levenssituatie van bijstandsmoeders en ook zeker niet het laatste is het goed om hun situatie te blijven monitoren en onder de aandacht te brengen. In dit inleidende hoofdstuk gaan we in op de aanleiding en scope van het scriptieonderzoek. Daarna worden de probleemstelling en onderzoeksvragen geformuleerd. Vervolgens bespreek ik kort de gehanteerde onderzoeksmethoden. Ten slotte wordt de relevantie en opbouw van deze studie aangegeven.

1.2. Aanleiding en scope onderzoek

Het onderzoek van Reelick (2010) naar de relatie tussen langdurige bijstandsafhankelijkheid en het opvoedingsgedrag van Rotterdamse bijstandsmoeders vormt de grondslag van dit onderzoek. In totaal hebben 152, voornamelijk alleenstaande, moeders met een gedeeltelijke of volledige WWB-uitkering¹ uit de gemeente Rotterdam aan het onderzoek van Reelick (2010) deelgenomen. Zijn onderzoek leidde o.a.

---

¹ Wet Werk en Bijstand; een uitkering bij onvoldoende inkomen wanneer men niet in aanmerking komt voor een andere uitkering. In de volksmond ook aangeduid als bijstandsuitkering.

tot de conclusie dat sommige bijstandsmoeders meer problemen ervaren met hun kroost dan van de gemiddelde ouder verwacht mag worden. In deze gezinnen is er vaak sprake van meerdere problemen tegelijk en ook betrokkenheid van externe hulpverlening zoals Jeugdzorg. Toch waren er in het onderzoeksmateriaal ook genoeg aanwijzingen te vinden voor sterke en gezonde gezinsrelaties. Het interviewmateriaal kenmerkt zich door de heterogeniteit aan ervaringen en belevingen en hoewel de bestudeerde groep op sommige aspecten sterk met elkaar overeenkomt, vormen ze bij lange na geen homogene groep. Deze bevindingen waren aanleiding om het datamateriaal nader te analyseren. Wat mijn taak is geworden.

Het eerste onderdeel van dit scriptieonderzoek heeft betrekking op enkele facetten van het leven van de bijstandsmoeders. In de meeste armoedeonderzoeken zijn er een aantal levensdomeinen waar vaak onderzoek naar wordt gedaan, namelijk het sociale leefklimaat (de buurt), sociale contacten, gezondheid, het gezin en de financiële situatie/maatschappelijke positie (o.a. Hortulanus, et al. 1997). Verschillende aspecten binnen de domeinen kunnen zowel een bron van welzijn en steun als een bron van risico of stress vormen voor de betrokkenen. Het interviewmateriaal biedt mogelijkheden op bepaalde aspecten van de verschillende levensdomeinen te onderzoeken. Zo zijn er o.a. vragen gesteld over de ervaren steun uit de omgeving en de ervaren relatie met het kind. Door de ervaringen van de bijstandsmoeders naast elkaar te leggen is getracht een heterogeen beeld te scheppen van het leven als moeder in de bijstand. Met behulp van literatuur is tevens geprobeerd tot relevante indelingen te komen in de verschillende ervaringen en acties. Aangezien voor dit onderdeel gebruik is gemaakt van een kwalitatieve onderzoeks aanpak is ook telkens gezocht naar nieuwe invalshoeken in de data om bestaande literatuur te kunnen aanvullen en verrijken. Naast het in kaart brengen van de verschillende ervaringen per levensaspect is er ook onderzoek gedaan naar de onderlinge samenhang van de verschillende levensaspecten.

Het tweede onderdeel van dit onderzoek is kwantitatief van aard en heeft betrekking op het opvoedingsgedrag van de bijstandsmoeders. De afgelopen jaren is er steeds meer maatschappelijke en politieke aandacht voor de opvoeding van kinderen in arme gezinnen. Deze interesse staat niet op zich zelf, maar gaat hand in hand met maatschappelijke zorgen over de vermeende ontsporing van bepaalde groepen jongeren. Ontsporing uit zich in bijvoorbeeld buurtoverlast, afgebroken schoolloopbanen en jeugdcriminaliteit. Maar wat heeft dit te maken met arme gezinnen? Een greep uit de opinieartikelen over de korte, maar hevige straatrellen in Londen van afgelopen zomer kan licht werpen op deze zaak. Globaal zijn er twee argumentatiekampen aan te wijzen in de discussie betreffende de oorzaken van het geweld. Namelijk, zij die wijzen naar factoren zoals armoede, werkloosheid, sociale ongelijkheid en een gebrek aan mobiliteit en zij die wijzen op het door de Britse premier Cameron aangehaald begrip '*broken society*'. Deze '*broken society*' kenmerkt zich door de afwezigheid van normbesef, extreem consumentisme en het onvermogen van ouders om via opvoeding het gedrag van hun kinderen positief te sturen. Vooral de

vermeende afwezigheid van vaders in het leven van deze kinderen wordt als problematisch ervaren. In de socialisatie van kinderen en jongeren nemen opvoeders van oudsher een belangrijke rol in. Het is dan ook niet voor niets dat bij socialisatieproblemen de rol die ouders spelen wordt benadrukt.

Bepaalde elementen in de discussie over de straatrellen kunnen wetenschappelijk onderbouwd worden. Zo laten diverse onderzoeksresultaten zien dat kinderen die opgroeien in armoede meer ontwikkelingsproblemen ervaren dan kinderen die niet opgroeien in armoede. Daarnaast is ook aangetoond dat het effect van een structurele factor zoals armoede vaak niet direct van invloed is op de kindontwikkeling, maar loopt via de ouders en hun opvoedingspraktijken (Deković et al. 1997). Hoewel het dus legitiem lijkt om de rol van de ouders te betrekken in de discussie over ontspoorde jongeren, dienen er toch enkele kanttekeningen bij de discussie geplaatst te worden. Zo zijn arme gezinnen niet synoniem aan probleemgezinnen, inkomen is namelijk niet de enige determinant van opvoedingsgedrag en ontwikkelingsproblemen. Vaak zijn er naast een problematisch financiële situatie, andere factoren die een rol spelen bij gezin- en ontwikkelingsproblemen. Simplistische oorzaakgevolg uitspraken doen daarom geen recht aan de complexiteit van het opvoedingsproces van (arme) gezinnen en de rol van contextuele factoren hierbij.

Het doel van het tweede onderzoeksonderdeel is het onderzoeken van de samenhang tussen het opvoedingsgedrag van de moeders en de verschillende ervaringen op de levensaspecten. Dit onderzoek sluit daarmee aan op studies naar hoe contextuele factoren ouderlijk handelen structureren (zie o.a. Kotchik & Forehand, 2002) en draagt dus bij de nuancering van de opvoedingspraktijken van arme ouders.

Naast informatie over de ervaringen per levensaspect en het opvoedingsgedrag zijn er ook verschillende achtergrondgegevens van de onderzoeksgroep bekend. De achtergrondvariabelen zijn o.a. burgerlijke staat, uitkeringsduur, geboorteland, leeftijd, leeftijd en geslacht target-kind². Verschillende groepen kunnen geïdentificeerd worden aan de hand van de achtergrondgegevens. Aangezien veronderstelt wordt dat bepaalde achtergrondkenmerken van invloed zijn op percepties en gedragingen is er in dit onderzoek gedaan naar de groepsverschillen qua ervaringen op levensaspecten en opvoedingsgedrag. De achtergrondgegevens worden ook gezien als contextuele factoren, maar anders dan de levensaspecten zijn hier de ervaringen niet van opgetekend en dienen ze dus gezien te worden als een gegeven.

1.3. Probleemstellingen en onderzoeksvragen

De tweedeling van dit onderzoek, zoals beschreven in de vorige paragraaf noopt tot het formuleren van twee deels van elkaar losstaande probleemstellingen. Voor het eerste onderdeel is het uitgangspunt dat ouders met een laag inkomen vaak verschillende percepties hebben op hun situatie en er ook van

---

² Het target-kind is het kind waar voornamelijk over is gesproken gedurende het interview en waar de opvoedingsvragenlijst over is ingevuld.

verschillend op reageren (van Nistelrooij, 1998, 2003). Onderzoekers wijzen hierbij ook op het feit dat de beleving van armoede voor kinderen sterk wordt bepaald door de instelling en daaruit voortvloeiende acties van de ouders (Snel et al., 2003:117, Van Gelder & de Bruin, 1989:111). In de geraadpleegde literatuur zijn vaak twee beelden van bijstandsmoeders dominant. Enerzijds het beeld van de bijstandsmoeder die goed weet om te gaan met de situatie, gebruik maakt van allerlei kansen en voorzieningen, sociaal competent is en de gevolgen van materiële beperkingen goed weet af te schermen voor haar kinderen. Vaak zouden deze gezinnen met een beetje extra financiële middelen al goed geholpen zijn. Daarnaast is er het beeld van de moeder die langdurig afhankelijk is van een uitkering, onbemiddelbaar voor arbeid, op meerdere terreinen dan financiën, zoals gezondheid, kampt met tegenslag en waarbij er sprake is van een sterke afhankelijkheid maar vaak ook problematische verstandhouding met instanties (Snel, et al.,2003, Knijn & van der Wel, 1999:34). Deze tweedeling in beeldvorming wil ik met dit scriptieonderzoek nuanceren. Dit doe ik door op verschillende levensaspecten de diverse ervaringen van de bijstandsmoeders in kaart te brengen. Hiervoor zijn de volgende probleemstelling en onderzoeksvragen geformuleerd.

Probleemstelling 1: Hoe ervaren de Rotterdamse bijstandsmoeders diverse aspecten van hun leven?

1. Welke soorten ervaringen van de bijstandsmoeders kunnen worden opgetekend in relatie tot:

- De ouder-kind relatie?
- Sociale steun uit de omgeving?
- Hun maatschappelijke en financiële positie?
- Hun (psychische) gezondheid?

1. In hoeverre spelen verschillende achtergrondvariabelen een rol bij het verklaren van de diversiteit aan ervaringen?

2. Op welke wijze hangen de levensaspecten onderling samen?

Het tweede onderzoeksonderdeel heeft betrekking op de invloed van contextuele factoren op het opvoedingsgedrag van de bijstandsmoeders. Proximale factoren zoals persoonlijkheidskenmerken van ouder en kind en gezinsinteracties, maar ook meer distale factoren zoals, de buurt, de gezinssamenstelling, steunnetwerk, etniciteit/cultuur en de (perceptie van de) financiële situatie worden gezien als belangrijke factoren die op de een of andere manier het functioneren van ouders beïnvloeden (van der Maas, 2010:3, Kotchick & Forehand,2002). In dit onderzoek vormen de ervaringen op de diverse levensaspecten en de achtergrondvariabelen samen de contextuele factoren. De centrale probleemstelling van het tweede onderzoeksdeel is:

Probleemstelling 2: Op welke wijze hangen de contextuele factoren samen met het opvoedingsgedrag van de Rotterdamse bijstandmoeders?

Om deze probleemstelling te kunnen beantwoorden dienen de volgende deelvragen beantwoord te worden.

3. In hoeverre hangt het opvoedingsgedrag van de bijstandsmoeders samen met:

- De door de moeder ervaren relatie met haar kind?
- De door de moeder ervaren sociale steun?
- De door de moeder ervaren financiële situatie?
- De door de moeder ervaren psychische gesteldheid?

4. In hoeverre spelen verschillende achtergrondvariabelen een rol bij het verklaren van verschillen in opvoedingsgedrag?

Hoewel de tweede probleemstelling net zoals de eerste probleemstelling lijkt op een beschrijvingsvraag, heeft de tweede probleemstelling, anders dan de eerste probleemstelling, een verklarende doelstelling. Er wordt namelijk naar een verklaring van opvoedingsgedrag gezocht in de contextuele factoren. Hoewel in dit onderzoek geen causale uitspraken gedaan kunnen worden over de relaties tussen de variabelen, wordt opvoedingsgedrag gezien als een 'outcome' variabele en de contextuele factoren als 'predictor' variabelen. De literatuurstudie rechtvaardigt deze constructie, omdat verschillende auteurs veronderstellen dat contextuele factoren opvoedingsgedrag beïnvloeden.

1.4. Onderzoeksmethode

Er is een secundaire kwalitatieve analyse uitgevoerd op het interviewmateriaal om te komen tot een beschrijving van de verschillende ervaringen van de bijstandsmoeders per levensaspect. In het eerste onderzoeksonderdeel zijn alle 152 Rotterdamse moeders betrokken. Het tweede onderdeel van dit onderzoek betreft een onderzoek naar de relaties tussen de contextuele factoren (de levensaspecten en achtergrondgegevens) en het opvoedingsgedrag. Dit onderdeel is kwantitatief van aard. Aangezien een deel van de moeders door taalproblemen niet in staat was de vragen over opvoedingsgedrag te beantwoorden zijn voor dit onderdeel 111 van de 152 moeders in het onderzoek betrokken. In hoofdstuk 4 over de onderzoeksgroep wordt stilgestaan bij de gevolgen hiervan voor de representativiteit van de onderzoeksresultaten. Voor het tweede onderzoeksonderdeel heb ik een deel van het interviewmateriaal zo gecodeerd dat het gebruikt kon worden in een kwantitatieve analyse. Opvoedingsgedrag is kwantitatief gemeten met behulp van een uitgebreide vragenlijst die aan de moeders is voorgelegd en betreft dus zelfrapportage. Met behulp van een principale componenten analyse op de opvoedingsdata zijn verschillende dimensies van opvoedingsgedrag geïdentificeerd. Er zijn daarnaast diverse parametrische en niet-parametrische variantieanalyses uitgevoerd om groepsverschillen in kaart te brengen voor de levensaspecten en opvoedingsgedrag op basis van diverse achtergrondvariabelen. Verder is er gebruik

gemaakt van bivariate correlatieanalyses om de samenhang tussen de levensaspecten onderling en met opvoedingsgedrag te analyseren. Door de kleine onderzoeksgroep en beperkingen in de data was het niet goed mogelijk om gebruik te maken van multivariate analysetechnieken.

1.5. Wetenschappelijke en maatschappelijke relevantie

Zoals eerder aangegeven in dit hoofdstuk bestaan er vaak twee tegenovergestelde beelden van bijstandsmoeders, de zogenaamde winnaars, die overal wel een creatieve en positieve draai aan weten te geven en de verliezers, die naast een problematische financiële situatie ook op andere levensdomeinen tegenslag ervaren. Toch zien we in het maatschappelijk debat weinig terug van deze nuancering. Vaak worden deze moeders snel in het hokje gestopt van onkundig, onverantwoord en meelijwekkend. In deze visie is een bijstandsmoeder niet iemand die actief participeert in de maatschappij, maar iemand die geholpen en in de gaten gehouden moet worden met het oog op het welzijn van haar kinderen. Problemen met jongeren worden vaak snel in verband gebracht met sociaal-economische achterstanden en falend toezicht van ouders. In het maatschappelijk debat over de straatrellen in Londen, werd de vermeende rol van (onzichtbare) ouders breed uitgemeten³. Ook in eigen land is er aandacht voor opvoeding en ontwikkelingsproblemen van kinderen in zogenaamde risicogroepen. Een voorbeeld hiervan is de toenemende inzet van lokale overheden op 'achter de voordeur' beleid in bepaalde achterstandswijken. De reden hiervoor is het vroeg (soms zelfs preventief) signaleren van problemen bij kinderen en jongeren (Steketee & Vandenbroucke, 2010:19). Is de focus op arme gezinnen terecht? Het doel van mijn onderzoek is het nuanceren van het beeld dat in de wetenschappelijke wereld en in de maatschappij bestaat van bijstandsmoeders. Ik doe dit door hun ervaringen, belevingen en acties systematisch in kaart te brengen.

In wetenschappelijk onderzoek is vaak aandacht voor opvoedingsverschillen tussen sociale klassen en de gevolgen hiervan op de kindontwikkeling. In deze onderzoeken komen de lagere sociale klassen er steevast ongunstiger uit naar voren dan de hogere klassen. Hierdoor kan een beeld ontstaan van ouderlijke opvoedingspraktijken in de lagere sociale klassen, waarin alle arme ouders over één kam worden geschoren. Om deze reden is het relevant om verschillen in opvoedingsgedrag binnen één sociale klasse te bestuderen, in dit onderzoek gezinnen in de bijstand, om zodoende wederom de heterogeniteit van de groep onder de aandacht te brengen. Voor beleidsmakers en uitvoerders is het interessant om te weten welke contextuele factoren samenhangen met bepaald opvoedingsgedrag. Hoewel dit echt niet het

---

³ In de speech die premier Cameron van Groot-Brittannië hield op 15 augustus 2011 in een reactie op de straatrellen werd uitvoerig stilgestaan bij de ouders van de reischoppers (*The question people asked over and over again last week was 'where are the parents? Why aren't they keeping the rioting kids indoors?' Either there was no one at home, they didn't much care or they'd lost control*). Ook werd aandacht besteed aan het belang van sterke gezinnen voor de maatschappij (*Stronger families, stronger communities, a stronger society*). Volgens premier Cameron beginnen de problemen in het gezin en zijn ze daarom de aangewezen plek om ze ook op te lossen (*So if we want to have any hope of mending our broken society, family and parenting is where we've got to start*).

Bron: <http://www.politics.co.uk/comment-analysis/2011/08/15/cameron-fight-back-speech-in-full>

eerste onderzoek is dat onderzoek doet naar deze factoren is dit wel een uniek onderzoek aangezien de samenhang tussen contextuele factoren en opvoedingsgedrag systematisch in kaart is gebracht voor een vaak lastig te bereiken doelgroep. Dit onderzoek richt zich op problematische, maar ook op sterke aspecten van het leven in arme gezinnen. Het perspectief van de moeders, hun ervaringen en belevingen, staan centraal. Kortom dit onderzoek draagt bij aan het creëren van een genuanceerder en wellicht evenwichtiger beeld van het leven en de opvoeding van kinderen in arme gezinnen.

1.6. Leeswijzer

In dit eerste hoofdstuk is een inleiding gegeven op het onderzoek, waarbij levensaspecten en opvoedingsgedrag als centrale concepten van dit onderzoek aan bod zijn gekomen. De onderzoeksvragen behoeven nadere uitwerking en daarvoor worden de aangehaalde concepten en de relaties ertussen, in het volgende hoofdstuk theoretisch ingekaderd. Het theoretische hoofdstuk wordt afgesloten met een overzicht van de uitgediepte onderzoeksvragen en de hypothesen die getoetst zullen worden. Na het theoretische hoofdstuk volgt hoofdstuk 3, waarin de methoden van het onderzoek worden behandeld. Ook wordt in dit hoofdstuk aandacht besteed aan de analysestappen, de validiteit en betrouwbaarheid en de beperkingen van het onderzoek. De achtergrondgegevens van de onderzoeksgroep zijn het hoofdonderwerp van hoofdstuk 4. Hoofdstukken 5 t/m 8 staan in het teken van de analyses van het interviewmateriaal en kunnen aangemerkt worden als de kwalitatieve hoofdstukken. Deze hoofdstukken dienen ter beantwoording van de eerste centrale probleemstelling en de eerste en tweede onderzoeksvraag. Elk hoofdstuk behandelt één of meerdere levensaspecten binnen één levensdomein. Hoofdstuk 9 is een kwantitatief hoofdstuk, waarbij de resultaten antwoord dienen te geven op de tweede centrale probleemstelling. In dit hoofdstuk worden deelvraag 3 t/m 5 beantwoord. Dit eindwerk wordt afgesloten met hoofdstuk 10, waarin de conclusies gepresenteerd worden en er een antwoord wordt gegeven op beide probleemstellingen. Hoofdstuk 10 eindigt met enkele aanbevelingen voor beleid en nader onderzoek.

Hoofdstuk 2 Theoretisch kader

2.1. Inleiding

Eind 2009 werden er volgens het CBS (2010) ruim 330.000 bijstandsuitkeringen verstrekt aan personen tussen de 16 – 65 jaar oud. De groep bestond voor 26% uit eenoudergezinnen en 18% uit gehuwde stellen met thuiswonende kinderen. Rotterdam staat algemeen bekend om zijn grote bijstandspopulatie. In Nederland zijn er per 1000 inwoners 35 bijstandontvangers, in Rotterdam is dit 94 per 1000 personen (CBS, 2011). Op peildatum 1 november 2010 werden er door de gemeente Rotterdam 28.835 bijstandsuitkeringen verstrekt. Het aandeel eenoudergezinnen betrof hier 27% (Gemeente Rotterdam, 2011). In 2008 woonde er in Nederland zo'n 193.800 kinderen tussen de 0 – 17 jaar in een bijstandsgezin. Dit kwam neer op 5,5% van alle Nederlandse kinderen in deze leeftijdscategorie. 20% van de kinderen in Rotterdam woont in een bijstandsgezin (Bron Verwey Jonker /Nationale Atlas Volksgezondheid).

Bovenstaande cijfers schetsen in grote lijnen de bijstandspopulatie in Nederland en Rotterdam. Gezien de relatief grote bijstandspopulatie in Rotterdam is het voor deze gemeente van belang informatie te hebben over de bijstandspopulatie van de stad. Zoals in het inleidende hoofdstuk aangegeven wijzen verschillende auteurs op de diversiteit in de bijstandspopulatie.

“Zij bevat arme naast niet-zo-arme, moedeloze naast hoopvolle, doelloze naast doelgerichte mensen” (Köbben & Godschalk, in Jehoel-Gijsbers: 1989:121).

In dit theoretische hoofdstuk worden verschillende studies aangehaald over de belevingswereld van bijstandsonvangers en/of 'arme' ouders. Verschillende facetten van de leefwereld van de ouders zullen worden behandeld. Op basis van deze studies zijn relevante inzichten verworven om de bevindingen van deze studie te analyseren en te duiden. Omdat de onderzoeksgroep voornamelijk bestaat uit allochtone vrouwen en eenoudergezinnen is bij de selectie van de literatuur rekening gehouden met deze achtergrondkenmerken.

Wat betreft het opvoedingsgedrag van arme ouders is aandacht besteed aan het 'family stress model'. Dit model is een van de modellen die tracht te verklaren waarom kinderen die opgroeien in armoede slechtere ontwikkelingsuitkomsten hebben in vergelijking met niet arme kinderen. Dit model is relevant voor deze studie aangezien het de nadruk legt op opvoedingspraktijken van ouders als mediator⁴ tussen armoede en kinduitkomsten en het belang van ouderlijk welzijn voor de opvoedingspraktijken. Een ander model dat in de relatie tussen armoede en kinduitkomsten niet onbenoemd kan blijven is de 'culture of poverty' these.

---

⁴ Dit wil zeggen dat opvoedingsgedrag een deel van het verband tussen armoede en kindontwikkeling verklaard. Armoede heeft in deze optiek een indirect effect op de ontwikkeling van kinderen.

Op basis van de theoretische exercitie zijn de onderzoeksvragen, opgeworpen in hoofdstuk 1, verfijnd. Tevens zijn er o.a. op basis van de inzichten uit het family stress model een aantal hypothesen geformuleerd. Aangezien in dit rapport vaak verwezen wordt naar het begrip 'arme' ouders en kinderen volgt eerst een uiteenzetting over het begrip (relatieve) armoede.

2.2. Wat is armoede?

Om inzicht te krijgen in de aard van hedendaagse armoede dienen volgens Engbersen en Snel (1997) drie belangrijke vragen beantwoord te worden; is het armoedebegrip absoluut of relatief, materieel of immaterieel en subjectief of objectief?

Laten we beginnen met armoede als absoluut of als relatief begrip. Absolute armoede refereert naar een staat waarbij een persoon, een gezin of een groep mensen geen middelen heeft om te voorzien in de meest basale behoeftes, zoals een dak boven het hoofd en voedsel (Katz, et al. 2007:3). Sommige sociale wetenschappers stellen dat in westerse welvaartslanden deze vorm van armoede niet voorkomt. Anderen stellen dat je westerse landen niet mag vergelijken met derde wereldlanden, omdat problemen zoals uithongering niet relevant zijn voor de problemen die armen ervaren in westerse landen (Mack & Lansley, 1984:28). Volgens van Nistelrooij is armoede in rijke landen, zoals Nederland vaak stille armoede en kan die daarom niet vergeleken worden met openlijke en gedeelde armoede in derde wereldlanden. Stille armoede gaat vaak gepaard met schaamte, uitsluiting en isolement (2003:32). Armen in rijke landen zijn in feite buitengesloten van levenspatronen, gewoonten en activiteiten die gangbaar zijn in de dominantie samenleving. Townsend stelt dan ook dat armoede alleen gezien kan worden vanuit het concept van relatieve deprivatie (Townsend, 1979, in Mack & Lansley, 1984: 29). Er kan dus niet gesproken worden van een universeel armoedeconcept. Bij relatieve armoede is er altijd sprake van een vergelijking met een referentiegroep en worden de levensomstandigheden van een persoon of groep beoordeeld ten opzichte van deze referentiegroep (van Praag et al., 1993:1). Dit verklaard volgens De Gier waarom groepen in de jaren 50-60 van de vorige eeuw, ondanks een aantoonbare slechtere inkomenspositie, minder armoede ervoeren dan vergelijkbare groepen in de jaren 80 in Nederland. Wat noodzakelijk wordt geacht voor levensonderhoud en voor deelname aan maatschappelijk verkeer, hangt van de omstandigheden af. Het verschilt per milieu, maar ook per samenleving en de tijd. (De Gier, 1986:24-25).

Er is een zekere overeenstemming onder sociale wetenschappers dat armoede een zekere multidimensionaliteit kent en dat het hanteren van alleen een economisch armoedecriterium onvoldoende is om de volle betekenis van armoede te begrijpen (zie o.a. Engbersen & Snel, 1997, Vanhee, 2007 en Praag et al.,1993). Armoede betekent een tekort aan levenskansen op materieel, sociaal en emotioneel vlak. Arme huishoudens worden vaak geconfronteerd met een combinatie van problemen zoals uitsluiting van dominante instituties zoals de arbeidsmarkt, weinig inkomen, laag opleidingsniveau, sociale isolatie,

slechte gezondheid, geringe participatie in de sfeer van vrije tijd en weinig mogelijkheden om iets aan hun situatie te veranderen (Engbersen & Snel, 1997: 15). Armoede is daarom altijd een combinatie van materiële en immateriële tekorten. Of in de woorden van Engbersen; 'Armoede is het resultaat is van onvoldoende middelen, waarbij een laag inkomen noodzakelijk is, maar niet als enige voorwaarde van armoede kan worden beschouwd (2009:13).

Er zijn zowel objectieve als subjectieve armoedemetingen mogelijk. Objectieve criteria⁵ worden van bovenaf opgelegd door wetenschappers en/of beleidsmakers. In Nederland kennen we de o.a. de lage inkomensgrens en het basisbehoefte-niveau als ondergrens voor armoede (Bos, et al. 2007:19-20). Alleen het materiële aspect van armoede wordt in deze definitie gemeten, vaak omdat het operationaliseren van het multidimensionale karakter van armoede niet eenvoudig is (van Praag et al., 1993). Binnen subjectieve metingen oordelen personen zelf over hun materiële, psychische en sociale inkomensbeleving. Subjectieve armoede is volgens Praag et al. dan ook de reflectie van gepercipieerde armoede in de maatschappij (1993:3). De Gier wijst erop dat de ernst en omvang van moderne armoede in verschillende onderzoeksrapportages vaak sterk uit een lopen en niet zelden emotioneel getint zijn (1986:14). Volgens Schuyt leiden objectieve metingen vaak tot onderschatting van het armoedeprobleem, terwijl subjectieve metingen vaak leiden tot een overschatting. Dit komt omdat subjectieve metingen vaak inkomenssatisfactie en diffuse gevoelens van onzekerheid en relatieve achterstelling meten (Schuyt, 1988, in Engbersen, 2009:13)

Armoede is niet alleen multidimensioneel, maar is ook een dynamisch begrip dat in de tijd geplaatst kan worden. Er kan onderscheid gemaakt worden tussen een armoedesituatie die een tijdelijk, voorbijgaand karakter heeft, een telkens terugkerende armoedesituatie en een toestand van chronische armoede, die het individu treft van de vroege kindertijd tot in de volwassenheid. Uit onderzoek van Leveque blijkt dat armoede-ervaringen vaak van korte duur zijn. De kans in armoede te blijven neemt toe naarmate men langer arm is. Voor wie er in slaagt zich te onttrekken uit de armoede ligt een nieuwe armoede-ervaring vaak snel weer op de loer. Echter, hoe langer het men lukt om uit de armoede te blijven, hoe kleiner de kans wordt dat de armoedeconfrontatie zich herhaalt (Leveque, 2008:312). Wat is nu het effect van armoede op gezinnen, of kan deze vraag door de algemeenheid van het begrip armoede niet op deze wijze gesteld worden? Vooral een chronische armoedesituatie lijkt problematisch. Er is dan sprake van geaccumuleerde stressoren, beperkte kansen en keuzemogelijkheden met een invloed op nagenoeg alle levensdomeinen gedurende een langere periode (Vanhee, 2007:5). Risicofactoren neigen samen voor te komen en zich door de tijd heen op te stapelen. Aangenomen wordt dat het deze accumulatie van belastende factoren is die verantwoordelijk is voor het algemeen verhoogde risico op sociaal-emotionele (ontwikkelings) problemen en gezinsproblemen. Hoewel aparte risicofactoren in alle sociale

---

⁵ Hierbij dient wel een kanttekening geplaatst te worden: Ook de opstellers van 'objectieve criteria' hebben bepaalde assumpties. Objectieve metingen zijn daarom altijd deels subjectief.

bevolkingslagen voorkomen, blijkt dat ze in arme groepen vaak sterk geconcentreerd voorkomen (Vanhee, 2007:11). Armoede kan gezien worden als een specifieke risicofactor, die een geïsoleerde vorm niet hoeft te leiden tot grote problemen in het gezin (Snel, 2001). Op het moment dat meerdere risicofactoren zich opstapelen en daar onvoldoende beschermende factoren tegenover staan, dan kan armoede als een *pervasieve stressor* aangeduid worden die een sterk negatieve impact heeft op de menselijke ontwikkeling (Vanhee, 2007).

In het licht van bovenstaande kan het kan goed zijn dat er binnen de onderzoeksgroep gezinnen zijn die niet aangemerkt kunnen worden als arm. Het gebruik van het woord 'arm' zoals ik die hanteer refereert dus vooral naar de financiële positie van de gezinnen. Ondanks mogelijke verschillen in persoonlijke omstandigheden, hebben alle informanten te maken met een minimuminkomen aangezien ze een (gedeeltelijke) bijstandsuitkering ontvangen⁶.

2.3. Levensdomeinen en aspecten

In verschillende studies naar de leefsituatie van uitkeringsontvangers is gekeken naar diverse aspecten of domeinen van welzijn. Welzijn is een breed concept, maar volgens Hortulanus et al. komt het altijd op het volgende neer: 'Welzijn is een uiteindelijk 'ja' op de vraag of men gelukkig en tevreden is' (1997:67). Deze onderzoeken beperken zich niet tot louter welzijn op gebied van de inkomenssituatie. Men gaat uit van een zogenaamde 'multi-aspectuele' realiteit met sociaal-economische, psychologische en culturele dimensies (De Gier, 1986:13). Tegenover deze studies zijn er onderzoeken die zich met name richten op het beschrijven van de risico's waarmee arme gezinnen vaak te maken krijgen. In principe zijn welzijnsaspecten en risicofactoren elkaars spiegelbeeld. Bijvoorbeeld; ontvangen sociale steun kan het welbevinden positief beïnvloeden, sociaal isolement kan het welzijn negatief beïnvloeden en daarmee dus een risico voor het individu vormen. In dit onderzoek is gekozen om met een neutrale insteek het leven van de bijstandsmoeders te beschrijven. Om deze reden is er gebruik gemaakt van de termen levensdomeinen en levensaspecten en niet welzijnsaspecten of risicofactoren. Het is goed om op deze concepten wat dieper in te gaan. De levensaspecten zijn duidelijk begrensde situaties of toestanden waarover de informanten hun ervaringen met ons delen (hulp bij de opvoeding, psychische gezondheid, mate van rondkomen etc.). De verschillende levensaspecten zijn te rangschikken in verschillende levensdomeinen. Binnen één levensdomein kunnen dus verschillende met elkaar samenhangende aspecten vallen.

Volgens Hortulanus et al. staan de domeinen en aspecten die het individuele welzijn het meest bepalen dicht bij de persoon en zijn ze uniek voor het individu (zingeving en sociaalpsychologische weerbaarheid).

---

⁶ Volgens de beleidsmatige en lage-inkomensgrens die o.a. het SCP en CBS hanteren leeft 6 op de 10 van de huishoudens met als belangrijkste inkomensbron de bijstand onder de beleidsmatige armoedegrens. Eenoudergezinnen met afhankelijke kinderen hebben vier keer zo vaak dan gemiddeld te maken met een inkomen onder de armoedegrens (SCP/ CBS, 2010:10).

De domeinen maatschappelijke en financiële positie en het sociale leefklimaat (de buurt) zijn relatief van minder belang voor het persoonlijk welzijn. Sociale contacten, gezinsrelaties etc. nemen een tussenpositie in (1997:67). De levensdomeinen die in deze studie aan bod komen zijn de gezinsrelaties, sociale contacten, de financiële en maatschappelijke positie en (psychische) gezondheid. Hierbij gaat het niet om een beschrijving van de objectieve situatie, maar om de gepercipieerde situatie. In de volgende vier paragrafen wordt telkens één levensdomein behandeld.

2.3.1. *Gezinsrelaties*

De verkennende kwalitatieve studie van Vanhee et al. onder 89 kansarme Belgische ouders, beschrijft de manier waarop ouders in een context van armoede het ouderschap ervaren en er betekenis aan verlenen. De onderzoekers stellen vast dat een gebrek aan materiële en financiële mogelijkheden ertoe leidt dat deze ouders vaak meer te organiseren hebben dan andere gezinnen. De ouders moeten voortdurend oplossingen zoeken voor praktische problemen die voortvloeien uit het gebrek aan middelen. Ondanks die voortdurende stress, slagen de ouders er toch in originele oplossingen te bedenken en leggen ze de nodige creativiteit aan de dag om om te gaan met hun situatie (2001: 145). Vanhee beschrijft in haar dissertatie hoe (chronische) armoede, een ervaring van persoonlijk lijden met zich meebrengt die krachtig doorspeelt in de domeinen van ouderschap en opvoeding (2007: 137). Volgens Vanhee zien generatiearme ouders hun kinderen vaak als de belangrijkste bron van zingeving en staat het welzijn van de kinderen op de eerste plaats in het dagelijks bestaan van de ouders. Kinderen zijn belangrijke bronnen van motivatie en energie om door te zetten in de precaire omstandigheden (Vanhee, 2007:80). Desalniettemin stelt Vanhee vast dat generatiearme ouders vaak opvoedingsproblemen ervaren. Voortdurende zorgen, mentale en fysieke uitputting dreigen de energie weg te nemen die men nodig heeft om goed met zijn kind om te gaan. Consistent disciplineren en het opvolgen van het doen en laten van het kind wordt als een opgave ervaren: men kan het niet meer opbrengen en reageert meer permissief. Men is vermoeid en snel geïrriteerd, er is geen mogelijkheid om even 'de batterijen op te laden'. Vaak zijn de ouders wel bewust van hun tekortkomingen in de opvoedingsrol (Vanhee, 2007:106)⁷.

De studie van Vanhee is informatief en biedt een unieke inkijk in het leven van arme ouders. Toch sluit haar onderzoeksgroep niet geheel aan op de door mij te onderzoeken groep. Vanhee heeft onderzoek

---

⁷ Een andere belangrijke bevinding van het onderzoek van Vanhee et al. is dat arme ouders zich in hun ouderrol vaak geconfronteerd zien met (kwetsende) vooroordelen en uitsluiting. De ouders hebben hierdoor het idee dat ze niet kunnen voldoen aan de eisen van 'goed' ouderschap. Dit resulteert in een negatief zelfbeeld en geringe zelfwaardering wat mede gevormd en bevestigd wordt door reacties van hulpverleners en de maatschappij (2001:55). Arme ouders zien zich stevast geconfronteerd met geloofwaardigheidsproblemen, minder vertrouwen en aanzien op basis van hun sociale klasse en niet op basis van ze 'doen' als ouders (2001: 64). Ze hebben het idee zich telkens te moeten bewijzen als ouders en voelen in bepaalde gevallen de noodzaak het gevecht aan te gaan tegen ongewenste inmengingen in hun privéleven door hulpverleners (2001:372).

gedaan naar generatiearme ouders, terwijl de onderzoeksgroep van dit onderzoek bestaat uit een combinatie van moeders die kort en langdurig afhankelijk zijn van een bijstandsuitkering.

In relatie tot dit welzijndomein dienen we stil te staan bij de ouder – kind relatie, aangezien hier specifiek informatie over is verzameld. Mensen plaatsen gezinsrelaties op nummer één in de ranglijst van de aspecten die bijdragen aan hun persoonlijke welzijn (Hortulanus, et al. 1997:77). Volgens Distelbrink verwijst de ouder-kind relatie vooral naar de kwaliteit van de onderlinge band tussen ouder en kind (2000:75). Volgens Dix (1991) reflecteren de emoties van de ouders, meer dan welke andere variabele ook, de gezondheid van de ouder-kind relatie. De emoties weerspiegelen de ouderlijke zorg. Langdurige en sterk negatieve emoties zijn een signaal voor het disfunctioneren in een gezin (in Van der Maas, 2010:19). In relatie tot de beoordeling van de ouder – kind relatie zal in de analyse van de resultaten de nadruk dus komen te liggen op verschillen in ervaren positieve en negatieve emoties.

2.3.2. Sociale contacten

Hortulanus et al., maar ook anderen, wijzen op het belang van sociale relaties voor het persoonlijk welzijn en gezondheid. Mensen geven een hoge prioriteit aan sociale relaties voor hun welzijn. Dit geldt vooral voor primaire relaties (partner en gezin), maar tevredenheid met sociale contacten uit het bredere netwerk dragen ook bij aan beter welbevinden en staan zelfs boven werk en geld (Hortulanus et al.,1997:77). Sociale relaties vervullen een aantal functies, zoals de sociale integratie van mensen en het ontwikkelen en handhaven van identiteit en zelfrespect (Hortulanus et al., 2003:27-8). In dit onderzoek staat het belang van sociale relaties voor het genereren van sociale steun centraal. Er worden in het algemeen twee soorten van sociale steun onderscheiden; enerzijds de instrumentele of praktische steun, anderzijds de emotionele of affectieve steun. Bij instrumentele steun wordt voorzien in de directe behoefte van de betrokkene op materieel of praktisch vlak, zoals geld, goederen, advies, informatie en hulp in het huishouden. Emotionele steun heeft te maken met gevoelens van betrokkenheid, het idee dat er aandacht is voor de gevoelens, problemen en belevenissen van de betrokkenen (Hortulanus et al.,2003:28). Naast de positieve gevolgen van sociale steun wordt er door diverse auteurs ook gewezen op nadelige gevolgen van sociale relaties. Deze gevolgen vallen onder de noemer 'depleting hypothese'. Volgens deze hypothese kunnen sociale relaties ook een bron van stress zijn. Zo kunnen leden in het netwerk verkeerd gedrag aanmoedigen en daarmee de persoonlijke situatie van de betrokkene extra bemoeilijken. Ook kan de geboden hulp niet aansluiten bij de behoefte, wanneer er bijvoorbeeld sprake is van niet adequate hulp, of hulp die de ontvanger afhankelijkheid maakt. Als de verwachtingen van steun niet worden ingelost kan dat bovendien negatief uitpakken voor iemands welbevinden. (Rodrigo et al., 2007:332, Hortulanus et al., 2003:29-30).

Bij een steeds verder versoberend sociaal zekerheidsstelsel is een goed functionerende persoonlijk netwerk onontbeerlijk. Aangezien de overheid steeds meer wijst op zelfredzaamheid en eigen

verantwoordelijk dienen mensen in tijden van nood steeds vaker eerst een beroep te doen op hun sociale omgeving, voordat ze bij de overheid aan kunnen kloppen. (Van Heerikhuizen, in Hortulanus et al., 2003, 43). Toch is een goed functionerend netwerk niet voor iedereen vanzelfsprekend. Het kan sommigen mensen ontbreken aan noodzakelijke sociale competenties om contacten met anderen tot stand te brengen of te behouden. Vaak kunnen mensen met een zwakkere positie door sociale of materiële omstandigheden minder rekenen op hulp en steun uit de naaste omgeving. Dit komt omdat deze personen vaak niet kunnen voldoen aan normen van wederkerigheid (Komter & Schuyt, in Hortulanus, 2003:47). In sociale relaties speelt wederkerigheid een belangrijke rol. Niet alleen zorgt het voor sociale cohesie, een lacune in wederkerigheid gaat gepaard met negatieve gevoelens zoals eenzaamheid en depressiviteit (Buunk & Schaufeli, in Hortulanus et al., 2003:98). Door verschillende auteurs wordt gewezen op sociaal isolement bij bepaalde risicogroepen. Hortulanus et al, de leefsituatie een belangrijke rol bij het ontstaan van een sociaal isolement. Uit hun onderzoek komt naar voren dat 20% van de alleenstaande ouders met een lage maatschappelijke positie in een extreem sociaal isolement verkeerd, daarnaast is slechtst 20% van de alleenstaande ouders tevreden met de kwaliteit van hun sociale netwerk. Als het gaat om sociaal isolement dan zijn arme alleenstaande ouders een risicogroep⁸. Hortulanus et al (2003) menen dat sociaal isolement een ernstige bedreiging vormen voor het individuele welbevinden: *'In onze definitie beschouwen we iemand als sociaal geïsoleerd, wanneer er een onaanvaardbare of ongewenste discrepantie bestaat tussen de kwaliteit en omvang van het sociale netwerk en datgene wat het individu voor zichzelf noodzakelijk acht voor een goed sociaal functioneren'* (Hortulanus et al., 2003: 78). Sociaal isolement en eenzaamheid kunnen leiden tot serieuze problemen in het persoonlijk leven. Uitingvormen van eenzaamheid zijn depressie, gespannenheid, verhoogde activiteiten of apathie, laag zelfbeeld, lichamelijke klachten zoals slapeloosheid en hoofdpijn en sociale problemen zoals verslavingen (Peplau & Perlman, in Hortulanus et al., 2003:46). In relatie tot sociaal isolement kan in dit onderzoek de factor etniciteit of cultuur niet genegeerd worden. Over het algemeen voelen allochtonen (en dan voornamelijk vrouwen en ouderen) zich significant meer sociaal geïsoleerd dan autochtone Nederlanders. Verklarende factoren zijn taal- en identiteitsproblemen, werkloosheid, slechte gezondheid, laag inkomen en een laag zelfrespect. De groep is extra kwetsbaar aangezien deze factoren vaker gezamenlijk ben hen voorkomen (Hortulanus et al., 2003:55). Cultuur kan echter ook beschermend werken. Zo heeft o.a. onderzoek van Ypeij en Snel (2000) gewezen op het bestaan van uitgebreide matrifocale⁹ familienetwerken van alleenstaande Antilliaanse en Surinaamse alleenstaande moeders, waar ze zowel praktische als emotionele steun uit weten te mobiliseren.

---

⁸ Arbeid heeft als factor overigens wel een compenserende invloed op het sociaal isolement. Van ouders die werken is het merendeel niet geïsoleerd, terwijl diegene die werkloos zijn bijna allemaal leven in een sociaal isolement (Hortulanus et al. 1997:146).

⁹ Het begrip matrifocaliteit verwijst naar de situatie waarin vrouwen een centrale positie bekleden in het gezin en mannen in zowel emotioneel als fysiek opzicht niet of alleen op de achtergrond een rol spelen. Niet alleen is de vrouw

De benadering van sociaal isolement van Hortulanus et al., is gezien de cijfers relevant voor de onderzoeksgroep. Zijn benadering richt zich enerzijds op het beschrijven van de objectieve netwerkkenmerken (wat voor een soort hulp, van wie, hoe vaak) en de subjectieve beleving van het netwerk (dit wordt gemeten aan de hand van eenzaamheidsgevoelens). Door deze beide benaderingen te combineren komen ze tot een typologie van sociale contacten. De combinatie van de netwerkvang (groot vs. klein) en de gevoelens van eenzaamheid (geen of weinig vs. matige tot intense eenzaamheidsgevoelens) leidt tot een typologie van sociale contacten met vier mogelijkheden. Deze typologie staat afgebeeld in het volgende schema.

Schema 2.1 De sociale-contacttypologie van Hortulanus et al.

De groepen	Omvang van het netwerk	Gevoelens van eenzaamheid
De sociaal weerbaren	Groot	Afwezig
De eenzamen	Groot	Aanwezig
De contactarmen	Klein	Afwezig
De sociaal geïsoleerden	Klein	Aanwezig

De sociaal weerbaren zijn de niet-geïsoleerde personen. Zij hebben veel sociale contacten en voelen zich niet eenzaam. De contactarmen en de eenzamen zijn een risicogroep als het gaat om sociaal isolement. De contactarmen hebben een klein netwerk, maar zijn wel tevreden met de contacten die ze hebben, ze voelen zich niet eenzaam. Door hun kleine netwerk lopen ze echter een groter risico op sociaal isolement als iemand wegvalt uit hun omgeving. De eenzamen hebben wel een groot netwerk, maar ervaren toch gevoelens van eenzaamheid. Voor hen laat de kwaliteit van het netwerk te wensen over. De laatste groep kan worden aangemerkt als sociaal geïsoleerd. Hun netwerk is klein en ze ervaren bovendien gevoelens van eenzaamheid (Hortulanus, et al. 2003). Aangezien een van de doelen van dit onderzoek is om de heterogeniteit in belevingen van de bijstandsmoeders te beschrijven is dit basismodel gebruikt om de ervaringen tegen op te tekenen.

2.3.3. Maatschappelijke en financiële positie

Alleenstaande ouders geven in vergelijking met de hele bevolking een lagere prioriteit aan werk en een veel hogere prioriteit aan sociale relaties. Dit heeft te maken met een vaak sterke gerichtheid op gezin- en familieaangelegenheden (Hortulanus et al. 1997:96). Toch speelt de maatschappelijke en financiële positie zowel binnen het gezin als richting de buitenwereld een belangrijke rol in het leven van arme ouders en kinderen. Wat consistent uit de verschillende studies naar voren komt is de grote nadruk die

---

de spil in het gezin, zij hecht ook meer waarde aan de relatie met haar kinderen (de zogenaamde bloedbanden) dan aan de partnerrelatie (Venema, in Distelbrink 2000:27).

arme ouders – vooral moeders, zelf leggen op de sociale participatie en daarmee de sociale status van hun kinderen. Zo komt uit het onderzoek van Snel et al. onder 50 Nederlandse bijstandsgezinnen naar voren dat de armste ouders de grootste opofferingsgezindheid aan de dag leggen om besparingen op bestedingen voor hun kinderen zoveel mogelijk te ontzien met als doel het welzijn van de kinderen te waarborgen. Ook blijkt uit hun onderzoek dat ouders met een negatieve beleving van hun financiële situatie, juist vaker aangeven het belangrijk te vinden om het kind te laten merken dat ze om hem geven, dan ouders met een positievere beleving.

De kwalitatieve studie van Kochuyt naar de verdeling van het inkomen tussen gezinsleden van 32 arme Belgische gezinnen (2004) biedt enkele verklaringen waarom de sociale status van kinderen zo op de voorgrond wordt gesteld in arme gezinnen en waarom geven zo belangrijk is. Kochuyt stelt dat het vooropstellen van de behoeftes en verlangens van kinderen een *meaningful act* is van de ouders (2004:52). Het geven aan kinderen is op een bepaalde manier belonend voor ouders, omdat ze op deze manier zichzelf als een 'goede' ouder kunnen zien, dit ter compensatie van de lage sociale status die ze in de maatschappij bekleden. Het geven aan kinderen is daarnaast een belangrijk bestanddeel van de gezinsband in arme gezinnen, juist omdat iets kunnen geven een zodanig lastige opgave is in deze gezinnen. De geefhandelingen van de ouders zijn daarnaast gericht op het ontsnappen uit de armoede, niet zozeer voor henzelf, maar wel voor hun kinderen. Ouders proberen de negatieve consequenties van armoede te transformeren of zelfs tegen te gaan door hun kinderen een zekere *artificial affluence* te geven, waardoor hun kinderen zonder schaamte en met een zeker respect kunnen deelnemen aan de (consumptie-) maatschappij. Om dit te bereiken worden de middelen binnen een gezin ongelijk verdeeld, waarbij de ouders hun eigen behoeftes beperken, uitstellen, minimaliseren of onderdrukken. Hierdoor kan er een situatie ontstaan waarin kinderen in een arm gezin, eigenlijk niet arm zijn (Kochuyt, 2004).

'Poor parents use what they have to relate to their children by turning consumer goods into gifts that communicate care. Thereby an artificial affluence is created for the kids in order to preserve them from the hardship of poverty' (Kochuyt, 2004:154).

Door spullen aan hun kinderen te geven creëren de ouders een morele economie:

'a system of transactions which are defined as socially desirable (ie moral), because through them social ties are recognised, and balanced social relationships are maintained. The maintenance of balanced relationships typically includes the provision of social supports. This occurs whenever externally derived imbalances in the relative distribution of well-being have exceeded tolerable limits'. (Cheal, in Kochuyt, 2004:150)

De mentale incongruentie theorie stelt dat er stress ontstaat wanneer er een grote discrepantie bestaat tussen wat men heeft of kan en wat men wil hebben of kunnen. De stress kan op twee manieren worden tegengegaan, door gedragsaanpassingen enerzijds en door een standaardverlaging of cognitieve herstructurering anderzijds (Jehoel-Gijsbers, 1989). In de studie van Kochuyt blijken de ouders over te

gaan op gedragsaanpassing. Door hun eigen behoeftes te beperken en die van hun kinderen te vervullen kunnen ze de incongruentie tussen wat er is voor hun kind en wat ze willen voor hun kind opheffen. De stress dat hun kind buiten de boot valt is blijkbaar groter dan de stress die extra uitgaven aan hun kinderen met zich meebrengen. Toch wordt in armoedeonderzoek ook aanwijzingen gevonden voor zogenaamde standaardverlaging. Hierbij gaat men er vanuit dat de levensomstandigheden van invloed zijn op de socialisatie van mensen. Wanneer de mogelijkheden om iets aan de situatie te veranderen afwezig zijn, dan stelt men zijn standaard naar beneden bij en rechtvaardigt dit ook voor zichzelf (bijv. geluk is belangrijker dan geld) (Jehoel-Gijsbers, 1989).

Naast bovenstaand aspect is er in dit onderzoek ook gekeken naar andere aspecten van de maatschappelijke en financiële positie, zoals gevoelens van afhankelijkheid, mate van rondkomen, relatie met de sociale dienst en bestaansstrategieën. Deze aspecten zullen in relatie tot de literatuur nader besproken worden in hoofdstuk 7. Uit de literatuur blijkt dat er weinig samenhang bestaat tussen de subjectieve beleving van armoede en de objectieve inkomenssituatie. Dit uit zich bijvoorbeeld in de mate van rondkomen. 31% van de arme huishoudens (volgens de lage-inkomensgrens) geeft aan (zeer) moeilijk rond te kunnen komen, dit is ruim 50% bij de eenoudergezinnen. Toch betekent dit dat een groot deel van de arme huishoudens wel rond kan komen. Het nagestreefde consumptiepatroon, vaste lasten, persoonlijke omstandigheden zoals informele steun of schulden en financiële zelfredzaamheid zijn ook van belang voor de mate waarin men denkt rond te komen (SCP, 2010).

2.3.4. (Geestelijke) gezondheid

De Nederlandse overheid heeft in zijn streven naar onafhankelijke en zelfredzame burgers veel belang bij een gezonde bevolking. Een goede gezondheid is namelijk een belangrijke voorwaarde voor maatschappelijke participatie van mensen (Hortulanus et al., 2003:163). Niet alleen de overheid, ook mensen zelf hechten grote waarde aan gezondheid. De respondenten uit het onderzoek van Hortulanus et al. plaatsten gezondheid op nummer twee van de aspecten die van belang zijn voor hun welzijn¹⁰. Mensen in lagere sociaal-economische posities zijn in het algemeen slechter af qua gezondheid dan personen in hogere posities. Deze zogenaamde socio-economische ongelijkheden in gezondheid bestaan gedurende de hele levensloop, van geboorte tot dood (Van de Mheen, 1998:3). Twee verklaringsmodellen worden voornamelijk gehanteerd bij het verklaren van oorzaken van een slechte gezondheidssituatie. Het ene model legt de nadruk op de leefwijze en levensomstandigheden die de gezondheid beïnvloeden (de causatieverklaring), het andere model legt meer de nadruk op selectie door gezondheid. In de selectieverklaring wordt gezondheid gezien als een omstandigheid die iemands levenskansen positief of negatief kan beïnvloeden, bijvoorbeeld de kans op werk. Met andere woorden, gezondheid is van invloed

---

¹⁰ Gezondheid en welzijn zijn, hoewel met elkaar verbonden, twee verschillende zaken. Van de personen met een slechte gezondheid waardeert ruim 60% zijn welzijn met een ruim voldoende tot goed (Hortulanus, 1997:159).

op maatschappelijke verdelingsprocessen (Hortulanus et al., 2003:165). Volgens Hortulanus et al. kunnen beide verklaringen naast elkaar bestaan, maar is de causatieverklaring met name van toepassing op allochtonen en eenoudergezinnen in de lagere inkomensklassen. Binnen armoedeonderzoeken wordt vaak aandacht besteedt aan de negatieve beleving van gezondheid door betrokkenen. Vooral naar de relatie tussen armoede en depressiviteit is onderzoek gedaan (o.a. Levecque, 2008). In dit onderzoek zal, indien van toepassing, worden gekeken welke redenen de bijstandsmoeders zelf aanhalen voor hun slechte psychische gezondheid. Volgens Martin et al. (2003) hebben alleenstaande ouders significant vaker geestelijke problemen dan andere ouders. Alleenstaande ouders hebben vaak een hogere niveau van stress dan een ouder die de kostwinner en zorgtaken deelt met een partner. De literatuur laat verder zien dat gezondheid een belangrijke 'coping resource' is. Een slechte gezondheid kan door een gebrek aan energie en mogelijkheden een actieve vorm van coping in de weg staan. Gezondheid is daarom ook gerelateerd aan zaken zoals ervaren controle over het leven (locus of control) en zelfwaardering. (Levecque, 2008).

2.3.4. Onderlinge samenhang levensaspecten

Zoals aangegeven in paragraaf 2.2. zijn er in de lage inkomensgroepen zowel gezinnen waarbij problemen op verschillende levensdomeinen zich opstapelen als gezinnen waarbij alleen sprake is van financiële armoede. Het 'perceptual overlap phenomenon' verklaart waarom percepties van problemen accumuleren of juist niet. Personen uit de lagere inkomensklassen die het idee hebben weinig controle te kunnen uitoefenen op hun situatie beoordelen verschillende facetten van hun leven eerder negatief. Is men geneigd zijn leefomgeving en sociale netwerk negatief te beoordelen dan geldt dit vaak ook voor de ouder – kind relatie. Bij mensen met een positieve en actieve probleemoplossende instelling werkt het net andersom (Wahler, in Van der Maas, 2010:22). Er is veel onderzoek gedaan naar de relatie tussen (psychische) gezondheid en sociale steun. Van de sociaal geïsoleerde personen in de studie van Hortulanus et al. gaf ruim 20% aan, een slechte gezondheid te hebben, tegenover 5% van de sociaal weerbaren(2003:163). In de sectie over het 'family stress model' wordt de relatie verder uitgewerkt en in een armoedecontext geplaatst.

2.4. Kinduitkomsten, opvoedingsgedrag en context

Hebben kinderen specifieke acties van ouders nodig om optimaal op te groeien? Volgens Coltrane en Collins zijn assumpties over wat 'goed' en 'slecht' opvoedingsgedrag is, cultuur en tijdsgebonden en hangen 'goed' en 'slecht' opvoedingsgedrag en optimaal opgroeien dus af van de sociale context (2001:446). Zo zijn sterke emotionele bindingen tussen ouder en kind, die nu de norm zijn in de westerse samenleving, een relatief recentelijk historische inventie. Hoewel we de notie van Coltrane en Collins in

het oog moeten houden, vormt het huidige, westerse opvoedingsideaal het uitgangspunt van dit onderzoek.

2.4.1. De gevolgen van armoede voor kinderen

In dit onderzoek zijn geen systematische data aanwezig over de gevolgen van armoede op ontwikkelingsuitkomsten van kinderen. Toch is het, in het kader van de hierna te behandelen concepten en modellen, belangrijk een beeld te krijgen van de relatie tussen armoede en kinduitkomsten.

Verschillende sociaalwetenschappelijke onderzoeken in binnen- en buitenland hebben zich gebogen over de vraag of opgroeien in armoede nadelige gevolgen heeft voor de kindontwikkeling. Is dit namelijk het geval, dan is de kans dat deze kinderen in volwassenheid ook te maken krijgen met armoede groter. Met andere woorden, armoede wordt dan van generatie op generatie overgedragen en dus gereproduceerd. In verschillende Amerikaanse onderzoeken zijn robuuste effecten van armoede op kinderen gevonden. Kinderen die opgroeien in gedepriveerde omstandigheden hebben vaker achterstanden op cognitieve, sociale en emotionele ontwikkelingsgebieden dan kinderen die opgroeien in gunstigere omstandigheden. In termen van schoolprestaties stellen o.a. Duncan et al. (1998) vast dat kinderen uit arme gezinnen gemiddeld lager presteren. Daarnaast hangt een lage sociaal-economische status, in combinatie met andere factoren, ook samen met voortijdig schooluitval (Duncan, et al., 1998; Jimerson, et al., 2000). Er zijn een aantal onderzoeken gewijd aan effecten van armoede op de psychische gesteldheid van kinderen. Zo vonden McLeod & Shanahan dat langdurig aanhoudende armoede significant samenhangt met internaliserend probleemgedrag. De onderzoekers vonden daarnaast aanwijzingen dat recente armoede samenhangt met externaliserend probleemgedrag. Het betreft hier zelfstandige effecten van armoede op kinderen, aangezien de relaties blijven bestaan na controle van enkele achtergrondvariabelen zoals gezinsvorm, etniciteit en opleidingsniveau van de ouders (McLeod & Shanahan, 1993). Met internaliserend probleemgedrag wordt problematisch gedrag bedoeld dat zich naar binnen richt en wat zich kan uiten in depressieve gevoelens, angsten, sociale terugtrekking, psychosomatische klachten en een lage zelfwaardering. Externaliserend probleemgedrag is naar buiten toe gericht gedrag, zoals agressie, regelovertreding, ongehoorzaamheid, hyperactiviteit etc. (Deković, et al. 1997: 147). Ook in de Nederlandse onderzoeksliteratuur vinden we aanwijzingen voor armoede-effecten op kinderen. Zo hebben Deković et al. (1997) een zelfstandig effect van armoede op de kindontwikkeling vastgesteld. Hun onderzoek toonde aan dat jonge kinderen (2-11 jaar) uit arme gezinnen achterblijven in leeftijdsgebonden ontwikkelingsopgaven zoals taal- en communicatievaardigheden in vergelijking met kinderen uit niet-arme gezinnen. Bij adolescenten vonden de onderzoekers geen effecten van armoede op de ontwikkelingsopgaven.

Een ander effect van armoede op kinderen, die vaak aangehaald wordt in Nederlandstalig onderzoek is die van sociale uitsluiting. Onderzoek van Jehoel-Gijsbers (2004; 2009) wijst op indicaties van sociale

uitsluiting bij arme kinderen, omdat ze vanwege financiële redenen minder vaak deelnemen aan sport, recreatieve en culturele activiteiten in vergelijking met niet-arme kinderen. Arme kinderen gaan tevens minder vaak op vakantie en maken minder uitstapjes (2009:73). Maatschappelijk participeren heeft een paar belangrijke functies. Het aanleren van bepaalde (sociale) vaardigheden worden naast het gezin en school, in steeds grotere mate in de vrije tijd ontwikkeld. Voor de kind ontwikkeling is het belangrijk dat een kind sociale activiteiten met leeftijdsgenoten doet en zo sociale relaties leert aangaan (2009:8). Sociale en vrijetijdsactiviteiten zorgen er ook voor dat kinderen zich even kunnen ontspannen en weer opladen wat hun schoolprestaties ten goede komt (Bosman & Louwes 1989, in te Grotenhuis, 1993:12). Wanneer arme kinderen niet kunnen meedoen aan het maatschappelijk verkeer heeft dat een nadelig effect op hun ontwikkeling en wordt de kloof tussen niet-arme en arme kinderen vergroot (Jehoel-Gijsbers, 2009:8).

2.4.2. Opvoedingsgedrag als buffer of risico?

Verscheidene longitudinale studies naar de intergenerationele overdracht van armoede hebben aangetoond dat er een aantal factoren zijn die een positief effect hebben op de verdere levensloop van kinderen. Deze factoren zijn; fysieke zorg van ouders, emotionele betrokkenheid en het stimuleren van de kinderen om bepaalde doelen te behalen (Harris & Marmer, 1996). Ouderlijk opvoedingsgedrag kan in deze optiek worden gezien als een buffer die de mogelijke negatieve effecten van armoede op kinderen weet te modereren. Volgens Smith en Carlson (1997) neemt de kwetsbaarheid van kinderen die opgroeien in armoede af als ouders een goede hechting hebben met hun kind en een opvoedingsklimaat met consistente verwachtingen, regels en consequenties en een systeem van toezicht hanteren. Ouderlijk gedrag kan echter ook een risicofactor voor kinderen zijn. Zo kan mishandeling, verwaarlozing of misbruik van kinderen ernstige sociaal-emotionele ontwikkelingsproblemen tot gevolg hebben (o.a. Pollak, et al. 2000, Evans et al., 2008). Hoewel deze excessen onder alle sociale klasse kunnen voorkomen, zijn ouders uit de lagere klasse vatbaarder voor stress, wat op zijn beurt weer kan leiden tot hardere disciplineringsmaatregelen (Ross & Roberts, 1999). Hierbij moet worden opgemerkt dat kindermishandeling vaak over gerapporteerd wordt in arme gezinnen en onder gerapporteerd in rijke gezinnen (Cawson et al., 2000, in Katz et al. 2007).

2.4.3. Opvoedingsstijlen, dimensies en strategieën

Opvoedingspraktijken van ouders zijn erg divers, toch laat empirisch onderzoek in binnen- en buitenland zien dat opvoedingsgedrag getypeerd kan worden aan de hand van twee centrale dimensies: ondersteuning en controle. Deze twee dimensies zijn in feite de twee belangrijkste opvoedingstaken van ouders, namelijk het bieden van een beschermende en verzorgende omgeving en het overdragen van kennis, waarden en normen en het bieden van structuur (Deković et al., 1996:8). Baumrind (1971) heeft

vanuit deze twee opvoedingsdimensies, ondersteuning en controle, een typologie met drie opvoedingsstijlen geformuleerd. Later hebben Maccoby en Martin (1983) een vierde opvoedingsstijl* aan haar overzicht toegevoegd (in Katz et al., 2007).

Schema 2.2. Vier opvoedingsstijlen

Opvoedingsstijl	Score op ondersteuning	Score op controle
Permissief	hoog	laag
Autoritair	laag	hoog
Authoritatief	hoog	hoog
Niet betrokken*	laag	laag

Er bestaat een zekere consensus onder onderzoekers dat de controle dimensie zowel positieve als negatieve aspecten heeft en daardoor een zekere multidimensionaal karakter heeft (zie o.a. Gerrits et al., 1996:43). Deze twee aspecten van controle zijn inhoudelijk zo verschillend dat ze niet binnen één dimensie vallen. Wanneer de dimensie controle wordt opgedeeld in twee aparte dimensies is de hierboven beschreven typologie niet meer goed van toepassing, omdat er dan een veelvoud aan combinaties mogelijk is. De vier opvoedingsstijlen doen daarom onvoldoende recht aan de diversiteit in opvoedingspraktijken. Om deze reden zullen niet de opvoedingsstijlen, maar ondersteuning en twee vormen van controle los van elkaar besproken worden.

Onder ondersteuning kunnen verschillende aspecten of opvoedingsstrategieën vallen zoals warmte en responsiviteit, maar diverse onderzoeken hebben aangetoond dat deze aspecten sterk met elkaar samenhangen. Ondersteuning is daarom unidimensioneel, wat wil zeggen dat de onderscheiden aspecten niet wezenlijk van elkaar verschillen (Gerrits et al., 1996:43). Negatieve vormen van controle worden aangeduid als *autoritaire of restrictieve controle*. Bij deze vorm van controle wordt door de ouder een beroep gedaan op zijn macht en gezag om controle uit te oefenen op het kind. Dit kan gedaan worden door het uitoefenen van druk en door het afwijzen of afkeuren van het gedrag van het kind. Opvoedingsstrategieën binnen deze dimensie zijn bijvoorbeeld het hard, in woord en daad, straffen van een kind, het kind negeren bij ongewenst gedrag en het materieel belonen van een kind. Positieve vormen van de dimensie controle worden aangeduid als *authoritatieve controle*. Binnen deze dimensie probeert een ouder controle uit te oefenen door vrijwillige instemming te verwerven. Een ouder kan een kind bijvoorbeeld uitleg geven over regels en een beroep doen op de verantwoordelijkheid en zelfstandigheid van het kind. Opvoedingsstrategieën binnen deze dimensie zijn inductie (wijzen op consequenties gedrag), regels uitleggen en het bevorderen van autonomie (Bucx & de Roos, 2011: 160). Verschillend onderzoek heeft aangetoond dat de dimensies ondersteuning en authoritatieve controle een positief effect blijkt te hebben op de ontwikkeling van het kind, terwijl autoritaire controle negatief

samenhangt met de ontwikkeling van het kind (Deković et al. 1996:8). Een kwalitatief goede (westerse) opvoeding kenmerkt zich volgens Groenendaal en Deković (2000) dan ook door veel ondersteuning, het gebruik van autoritatieve controle in plaats van autoritaire controle en het bieden van structuur. Met structuur wordt bedoeld of een opvoeding en omgeving worden gekenmerkt door consistentie en regelmaat (Bucx & de Roos, 2011:165).

2.4.4. De opvoedingscontext

Lange tijd werd het denken over de ouder-kind relatie gedomineerd door eenrichtingsverkeer waarin alleen de ouder een invloed zou hebben op het kind. Dit simpele en onvolledige model is later door verschillende onderzoekers zoals Bronfenbrenner verrijkt. Bronfenbrenner heeft met zijn ecologische ontwikkelingsmodel een conceptueel kader ontwikkeld om de ouder-kindrelatie in een bredere context te plaatsen (Deković, 2000:10). In plaats van dat de ouder-kind relatie in een vacuüm werd onderzocht zoals in de eerdere modellen, benadrukte hij het belang van de bredere context op het functioneren van ouder en kind en de verschillende interacties binnen deze contexten. Het ecologische model van Bronfenbrenner bestaat uit vier hiërarchisch gestructureerde niveaus, waarbij de laatste twee niveaus de meeste (*proximal factors*) en de eerste twee de minste (*distal factors*) invloed hebben op de kindontwikkeling. De vier niveaus zijn: het sociaal-culturele niveau (macro systeem), de gemeenschap, buurt (exo systeem), het gezin (microsysteem) en het individu (het ontogenetische niveau) (Bronfenbrenner 1979, in Katz et al., 2007). Een belangrijke notie is dat de verschillende factoren in een niveau met elkaar interacteren, maar de niveaus ook met elkaar. Zo beïnvloeden ouders dus niet alleen hun kinderen, maar beïnvloeden kinderen ook de opvoedingspraktijken van hun ouders. Ook wordt de kindontwikkeling beïnvloedt door school en leeftijdsgenoten en kan ouderlijk opvoedingsgedrag beïnvloedt worden door de sociale status van de ouder. Het procesmodel van opvoeding van Belsky leert ons dat om opvoedingspraktijken van ouders te kunnen verklaren er gekeken dient te worden naar het samenspel van de eigenschappen van het kind (bijv. temperament) de eigenschappen van de ouder (persoonlijkheid, psychisch welzijn, etc.) en de gezinsomgeving. Met name bronnen van sociale steun en stress in de gezinsomgeving zijn belangrijk (Belsky, 1984, in Kotchick & Forehand, 2002:257).

Ecologische verschillen vormen een belangrijke verklaring voor verschillen in kinduitkomsten volgens Deković et al. (1997). In hun onderzoek naar de gevolgen van armoede op de kindontwikkeling concluderen ze dat een verklaring voor verschillen dient gezocht te worden in de specifieke opvoedingssituatie in deze gezinnen. Moeders uit de arme gezinnen voelen zich meer depressief en minder competent als opvoeder dan ouders uit de niet-arme gezinnen. Ook wordt de relatie met het kind en de medeopvoeder minder hoog gewaardeerd. Verder stelde de onderzoekers vast dat deze moeders minder kunnen rekenen op opvoedingssteun uit hun omgeving in vergelijking met moeders uit niet-arme

gezinnen. Deković et al. concluderen dat juist dit soort gezins- en opvoedingskenmerken verantwoordelijk zijn voor de nadelige effecten van armoede op kinderen (Deković et al. 1997:155).

Hoewel in dit onderzoek geen ecologische modellen worden getest, staat het belang van de opvoedingscontext wel centraal. Om de rol van de specifieke contextuele factoren van dit onderzoek te begrijpen is het belangrijk om dieper in te gaan op de verklaringen, of het proces waarlangs armoede invloed heeft op de kindontwikkeling. Twee verklaringsmodellen worden in de volgende paragraaf gepresenteerd.

2.5. Twee theoretische modellen

Zoals in de inleiding aangestipt, zijn de opvoedingspraktijken van ouders een belangrijke mediator tussen armoede en de kindontwikkeling. Omdat de ontwikkelingsuitkomsten voor arme kinderen vaak lager zijn dan die van niet-arme kinderen, wordt er in onderzoek naar arme gezinnen vaak aandacht besteed aan de opvoedingspraktijken van de ouders.

Ouders uit de lagere klasse zouden volgens diverse onderzoeken minder responsief, minder affectie en meer negatieve vormen van controle tentoonspreiden (o.a. McLeod & Shanahan, 1993). Sampson en Laub (1994) vonden bewijs dat onregelmatige, dreigende en harde disciplineren, een laag niveau van supervisie en een zwakke ouder-kind hechtingsrelatie een mediator is van de effecten van armoede op delinquent gedrag. Onderzoek van McLeod & Shanahan (1993: 359) toont aan dat arme moeders hun kinderen significant vaker slaan (spanking) en minder responsief zijn dan niet arme moeders. Daarnaast hebben kinderen die vaak geslagen worden significant meer externaliserend (naar buiten toe gericht) en internaliserend (naar binnen toe gericht) probleemgedrag dan kinderen die minder vaak geslagen worden. Uit recent gezinsonderzoek van het SCP, maar ook uit een eerder grootschalig gezinsonderzoek van Rispens et al. blijkt dat ouders uit de lagere inkomensklasse vaker autoritaire controlestrategieën hanteren dan ouders met een hoger inkomen (Bucx & de Roos, 2011:172, Gerrits et al., 1996:67). De verklaring die Bucx en de Roos hiervoor bieden is dat ouders uit de lagere klassen meer opvoedingsstress ervaren, waardoor ze minder geduld hebben en daardoor eerder terugvallen op deze strategieën (2011:172).

Het eerste model dat besproken zal worden, het *family stress model*, een zeer gangbaar model, is de verklaring die Bucx en de Roos aanhangen. Dit model veronderstelt dat stress en depressieve gevoelens van ouders leiden tot een negatief opvoedingsklimaat. Het tweede model de '*culture of poverty*' these, stelt dat de ontwikkelingskansen van arme kinderen negatief worden beïnvloed door de (afwijkende) normen en aspiraties van de ouders en dus niet zozeer door hun psychische welbevinden.

2.5.1. Het Family Stress Model

Volgens McLoyd (1990) levert leven in armoede meer stress op waardoor ouders minder goed in staat zijn om ondersteunend te reageren op de behoeftes van het kind. Wat specifieker stelt dit model dat ouders

die economische ontberingen hebben, hierdoor economische druk kunnen ervaren (bijvoorbeeld moeite met het betalen van rekeningen). Deze economische druk heeft effect op het psychisch welzijn van de ouder die daardoor meer stress ervaart. De stress kan op zijn beurt weer leiden tot gevoelens van depressiviteit, irritaties en boosheid. Dit heeft een negatief effect op het opvoedingsgedrag van ouders. Volgens Conger et al. is dit een zeer gangbaar model, waarbij de relaties, al dan niet met gebruik van verschillende concepten, in ander onderzoek ook zijn aangetoond (2010:693). Conger et al. laten in verschillende studies zien dat de causale relaties van dit model echter niet onomkeerbaar zijn. In hun studie naar rurale middenklasse gezinnen die in de jaren 80 van de vorige eeuw te maken kregen met economische deprivatie door de wereldwijde recessie, bleek sociale steun een belangrijke beschermende functie te hebben. Ouders die een goede partnerrelatie hadden of op een andere vorm van sociale steun konden bogen waren beter bestand tegen de stress van de economische omstandigheden en hadden een kleinere kans om depressief te worden dan ouders die deze steun niet hadden. In een latere studie onder urbane gezinnen werden dezelfde bevindingen onderschreven (Conger et al., 1993, 1995). De studie naar sterktes en veerkracht van arme gezinnen van Orthner et al. (2004) laat zien dat *relationship assets* binnen een gezin zoals communicatie, probleemoplossende vermogens en sociale steun positieve uitkomsten voor deze gezinnen voorspellen.

Brown en Harris (1989) identificeren met hun studie naar depressieve vrouwen vier factoren die de kwetsbaarheid voor depressiviteit doen toenemen. Volgens hen speelt sociale klasse een rol, vrouwen uit de lagere klasse hebben een verhoogde kans op depressiviteit (zie ook o.a. Levecque, 2008). De afwezigheid van een hechte (partner) relatie doet de kans op depressiviteit ook toenemen. Het aantal thuiswonende kinderen speelt een rol, bij drie of meer kinderen neemt de kans op depressiviteit toe. De laatste factor heeft te maken met negatieve jeugdervaringen, zoals het verlies van een belangrijke verzorger. Brown en Harris stellen dat de combinatie van deze kwetsbaarheidsfactoren met stressvolle levensgebeurtenissen (provoking agents), bijvoorbeeld een scheiding, kunnen leiden tot depressies.

Volgens Moore en Vandivere (2000) speelt hoe ouders omgaan (coping) met de stressvolle levensomstandigheden een belangrijke rol in hoe kinderen hun opgroeiomgeving ervaren. In relatie tot coping is de perceptie van de situatie van belang. Een gelijksoortige omstandigheid of gebeurtenis kan door de één als bron van stress worden ervaren en door de ander niet. Een daling in het inkomen kan gezien worden als een provoking agent, maar alleen in combinatie met de kwetsbaarheidsfactoren kan het leiden tot stress en depressie. De psychische gesteldheid van de ouder is belangrijk, omdat verschillend onderzoek een duidelijk verband laat zien tussen kinderen met mentale problemen, moeilijke kinderen en gestreste ouders (zie o.a. Meltzer et al., 2000, Deater-Deckard, 2004). Het verband kan twee kanten oplopen, maar waarschijnlijker is dat het verband circulair loopt en dat de gesteldheid van ouders en kinderen elkaar dus versterken.

Hoewel het Family Stress Model een zeer gangbaar model is in het denken over armoede in relatie tot opvoeding en ontwikkelingsuitkomsten van kinderen, zijn er ook onderzoekers die dit ogenschijnlijke simpele mechanisme niet direct onderschrijven. Mayer (1997) vindt bijvoorbeeld geen sterke relaties tussen armoede, opvoedingspraktijken en ontwikkelingsuitkomsten bij kinderen. Uit haar longitudinale cohort gegevens blijkt dat de ouder-kind interacties wel van belang zijn voor de ontwikkeling van het kind, maar haar resultaten geven geen bewijs dat het gezinsinkomen een belangrijke voorspeller is van opvoedingsgedrag. Daarnaast vond ze bescheiden effecten van gezinsinkomen op het stressniveau van de ouders en ook had deze stress maar een bescheiden effect op de uitkomsten voor het kind (1997:123-124). Mayer stelt dat andere onderzoekers hun resultaten vooral hebben gebaseerd op statistische significantie en niet op de werkelijke omvang van de effecten (1997:116). Mayer stelt daarom dat verklaringen voor ouderlijke stress en ontwikkelingsuitkomsten van kinderen veel meer gezocht moeten worden in het complexe samenspel van individuele en structurele factoren.

2.5.2. Culture of Poverty theorie

Mayer merkt op dat het Family Stress Model op gespannen voet staat met de 'culture' theorieën, omdat deze theorieën impliceren dat langdurige armen waarden, attitudes en gedragingen ontwikkelen die de stress van het 'arm zijn' reduceren (1997:114). Als de 'culture' theorieën kloppen, zou er geen verschil moeten zijn qua stress tussen personen uit de laagste klasse en die uit hogere klasse van de maatschappij. Volgens Katz et al. bagatelliseert de Culture of Poverty these dan ook het belang dat aanhangers van het stressmodel hechten aan de psychische gesteldheid van de ouder(s) als verklaring voor de levenskansen van hun kinderen (2007:19).

Hoewel de 'culture of poverty' these in essentie een neutraal concept is, opgeworpen door Lewis (1968) om aan te geven dat de 'armen' een eigen cultuur hebben, wordt er vaak een negatieve connotatie aan het concept gegeven. De 'culture of poverty' staat nu synoniem voor afwijkende normen en gedragingen die niet compatibel zijn met die van de dominante samenleving, die door de groep in stand worden gehouden en overgedragen op volgende generaties. Voordat zal worden overgegaan op een beschrijving van de these dient te worden opgemerkt dat Lewis benadrukt dat de 'culture of poverty' these alleen van toepassing is op een zeer specifieke groep van personen in de laagste strata van de samenleving, die langdurig zijn blootgesteld aan een situatie van bestaansonzekerheid (Lewis 1968, in te Grotenhuis, 1993:19)¹¹. Lewis stelt dat armen een eigen subcultuur hebben, waar een geheel andere structuur, rationaliteit en overlevingsstrategieën aan ten grondslag liggen. Hij laat daarmee zien dat armen geen passieve slachtoffers zijn van hun situatie maar anticiperen op hun precare omstandigheden. Hun

---

¹¹ Volgens Engbersen is een Nederlandse variant van de armoedecultuur vooral een cultuur van staatsafhankelijkheid, waarbij overheidszorg op den duur als natuurlijk en vanzelfsprekend wordt ervaren (2009:18).

reacties en aanpassingen zijn echter van dien aard dat ontsnappen aan de armoede bemoeilijkt wordt (Lewis in te Grotenhuis, 1993:18). De belangrijkste kenmerken van de armoedecultuur zijn volgens Lewis een gebrek aan participatie in, een wantrouwende houding jegens en een geringe organisatiegraad in de basisinstituten van de samenleving zoals het onderwijssysteem, de arbeidsmarkt en de politiek. Daarnaast kent de woonomgeving een zekere mate van desintegratie, met vaak te kleine en slecht onderhouden woningen. De familiale verbanden zijn uiteengevallen en kenmerken zich door echtscheidingen, alleenstaand moederschap, gebrek aan solidariteit en ondersteuning en het veel voorkomen van alcoholisme en kinder- en vrouwenmishandeling. Tenslotte hebben de armen sterke gevoelens van afhankelijkheid, inferioriteit en fatalisme en is 'bij de dag leven' een algemene basishouding, waardoor toekomstplannen en ergens naar toe werken nauwelijks voorkomen (Lewis, 1968, in te Grotenhuis, 1993:19). Kinderen leren deze levenswijze van hun ouders, nemen deze over en leren het vervolgens weer aan hun eigen kinderen. Hierdoor heeft armoede een bestendigend karakter, zelfs als de omstandigheden ten gunste van de betrokkenen veranderen (Engbersen, 2009: 18). Aanhangers van de culture of poverty these zullen dan ook benadrukken dat intergenerationele armoedeoverdracht niet doorbroken kan worden door alleen een verbetering van de materiële omstandigheden van de gezinnen. Ook de gewoontes, gebruiken en aspiraties van deze gezinnen moeten worden veranderd. Maar wat betekent deze these nu concreet voor opvoedingspraktijken en de ontwikkeling van kinderen? In principe stellen aanhangers van de culture of poverty these dezelfde 'negatieve' opvoedingspraktijken vast als onderzoekers van het family stress model, namelijk harde en inconsistente disciplineren en meer fysieke dan verbale disciplineren, alleen is de verklaringsbron niet stress, maar de levensstijl. Een belangrijke notie is geponeerd door McLeod & Edwards in de vorm van aangepaste aspiraties van jongeren in reactie op hun leven in armoede. Jongeren stellen hun doelen en ambities bijvoorbeeld op school naar beneden bij omdat ze in hun omgeving weinig succesvolle voorbeelden zien (McLeod & Edwards 1995, in Snel et al., 2001:44). Verder hebben enkele onderzoeken aangetoond dat ouders uit de lagere klassen lagere verwachtingen van hun kinderen hebben en benadrukken deze ouders meer conformiteit dan dat ze individuele talenten van hun kinderen stimuleren. Uit onderzoek van Goodman & Gregg (2010) komt naar voren dat ouderlijke aspiraties en houding ten opzichte van onderwijs sterk verschillen per sociale klasse. Zo gaf 81 % van de rijkste moeders aan dat ze hoopten dat hun kind naar de universiteit zou gaan, tegenover 37% van de armste moeders. Goodman & Gregg stellen dat deze nadelige houding van de arme moeders ten opzichte van onderwijs een belangrijke verklarende factor is voor de achterblijvende schoolprestaties van hun kinderen. Te Grotenhuis (1993) geeft in haar studie naar bijstandskinderen ongeveer dezelfde verklaring voor onderwijsverschillen in Nederland. De geringe betrokkenheid van de laagst opgeleide ouders bij schoolzaken en hun lage ambitieniveau zijn volgens haar een belangrijke verklaring waarom de leerprestaties van hun kinderen achterblijven.

2.6. Opvoedingsgedrag in samenhang met de levensaspecten

Zoals beschreven in paragraaf en 2.2. en 2.4.4. wordt welzijn en gedrag (opvoedingspraktijken) beïnvloed door proximale en distale factoren. In dit onderzoek verwacht ik daarom een sterkere samenhang tussen het opvoedingsgedrag van de bijstandsmoeders en de proximale levensaspecten dan met de distale levensaspecten. De proximale factoren worden zeer belangrijk gevonden voor het welzijn en zijn uniek voor het individu. In dit onderzoek zijn de proximale factoren daarom de levensaspecten op de domeinen van de gezinsrelaties en (psychische) gezondheid. De distale factoren spelen ook een rol bij de welzijnsbeleving, maar in mindere mate. In dit onderzoek vormen de levensaspecten op de domeinen sociale contacten en de maatschappelijke en financiële positie de distale factoren.

2.6.1. Gezinsrelaties: de ouder – kind relatie

Het opvoedingsgedrag van ouders krijgt pas betekenis in de context van de relatie die een ouder en kind met elkaar hebben. Om deze reden bepaalt de kwaliteit van de relatie ook de effectiviteit van opvoedingsgedrag. De ouder-kind relatie strekt dus verder dan gedrag en heeft te maken de wederzijdse emotionele houding, de acceptatie of verwerping van het kind en de wederzijdse gehechtheid (Deković, 2000:13-14). Uit onderzoek van Deković blijkt dat de kwaliteit van de ouder-kind relatie een betere voorspeller is voor de ontwikkeling van adolescent dan variaties in opvoedingsgedrag (2000:14). Een goede relatie zorgt ervoor dat het kind meer openstaat voor de invloed van de ouders (Darling & Steinberg, 1993:493). De kwaliteit van de relatie tussen ouder en kind kan dus een belangrijke beschermende functie hebben voor de ontwikkeling van een kind. De subjectieve omgeving zoals die door de ouder wordt waargenomen en geïnterpreteerd (in de vorm bijvoorbeeld van de mate waarin de opvoeding als problematisch of als bevredigend ervaren wordt) vertoont een duidelijke relatie met de kwaliteit van de interacties tussen ouder en kind (Deković et al. 1996: 11) De mate waarin ouders de opvoeding van hun kind ervaren als een bevredigende taak of een goede relatie ervaren met hun kind is een belangrijke voorspeller van opvoedingsgedrag. Tevredenheid van de ouder over de relatie met het kind hangt positief samen met ondersteunend opvoedingsgedrag en een negatieve relatie met streng, hard disciplineringsgedrag. Ouders die de opvoeding als moeilijk, lastig of juist problematisch ervaren, hebben de neiging om zich terug te trekken uit de interactie met het kind en om minder betrokken en minder responsief te zijn naar hun kind toe (Deković et al. 1996:75).

2.6.2. Sociale contacten: ervaren steun uit het netwerk

Volgens het *Family stress model* kunnen instrumentele en emotionele informele steunbronnen de negatieve invloed van economische druk op het opvoedingsgedrag verlichten (Conger et al. 2010:694). Deze stelling wordt in verschillende onderzoeken bevestigd (o.a. Hashima & Amato 1994). Volgens Hashima en Amato heeft onderzoek aangetoond dat moeders die tevreden zijn met de ontvangen steun

hun kinderen vaker prijzen en minder negatief controleren (1994:394). Andere studies hebben aangetoond dat binnen sociaal geïsoleerde gezinnen meer misstanden zoals verwaarlozing, mishandeling en misbruik voorkomen dan in gezinnen die niet of minder geïsoleerd leven (Hashima & Amato 1994:395). Volgens Hashima en Amato is de perceptie van ervaren steun een betere voorspeller van het welzijn van de ouder dan de daadwerkelijk ontvangen steun.

Er bestaat een uitgebreide onderzoekstraditie naar de relatie van sociale steun en stress, ook in relatie tot opvoedingsgedrag. De centrale veronderstelling van deze onderzoeken zijn dat sociale relaties door hun ondersteunende werking vooral een beschermende factor zijn wanneer zich problemen voordoen. Zowel emotionele als instrumentele steun kunnen helpen bij het voorkomen of verzachten van de negatieve gevolgen van stressvolle gebeurtenissen.

2.6.3. Maatschappelijke en financiële positie: economische druk

Uit onderzoek is gebleken dat personen in de bijstand geen homogene groep vormen. Er bestaat een grote variëteit in de wijze waarop leven met weinig geld wordt ervaren en hoe ermee wordt omgegaan (Snel, 2001). Volgens de inzichten uit het family stress model heeft de perceptie van de financiële en maatschappelijke positie, in de vorm van de aan- of afwezigheid van economische druk, effect op het welbevinden en daarmee op de opvoedingspraktijken van ouders. Ouders die veel economische druk ervaren zouden meer last ervaren van stress wat nadelig uitwerkt op het opvoedingsklimaat. Dit opvoedingsklimaat kenmerkt zich door minder ondersteuning en meer negatieve controlepraktijken.

2.6.4. Psychische gesteldheid

De psychische gesteldheid van de ouder staat centraal in het 'family stress model'. Armoede zou volgens dit model gepaard gaan met stress, wat depressieve gevoelens tot gevolg kan hebben. Kwetsbaarheidsfactoren, zoals een laag inkomen, gebrek aan sociale steun of een lage zelfwaardering doen de kans op depressie toenemen. Volgens bepaalde onderzoekers leiden deze kwetsbaarheidsfactoren alleen tot stress en depressie als er sprake is van zogenaamde 'provoking agents', ookwel aangeduid als ingrijpende levensgebeurtenissen. Het verliezen van een baan, ziekte of scheiding kunnen 'provoking agents' zijn (Brown & Harris, 1989).

Niet alle onderzoekers onderschrijven de stelling dat armoede tot stress/ depressie leidt, en dat dit een negatief effect heeft op opvoedingsgedrag. Laten we eerst kijken naar de armoede - stressrelatie. Leveque (2008) vindt geen rechtstreeks associatie tussen het hebben van een beperkt inkomen en de prevalentie voor depressieve gevoelens. Wordt armoede echter op basis van bijkomende indicatoren gemeten, zoals niet kunnen sparen, schulden hebben, betalingsmoeilijkheden hebben met basisvoorzieningen dan was er wel een rechtstreeks effect op depressieve gevoelens. Dit is dus conform het 'family stress model'. Vooral de cumulatie van verschillende socio-economische achterstellingen op

verschillende levensdomeinen doen het risico op depressieve gevoelens sterk toenemen. De relatie tussen depressieve gevoelens en opvoedingsgedrag dan.

Diverse onderzoeken hebben samenhangen gevonden tussen het psychische welzijn van de ouder en het opvoedingsgedrag (o.a. Mcloyd,1990). Ouders die psychosociale moeilijkheden ervaren blijken minder goed in staat om aan de eisen van het ouderschap te voldoen (Deković et al. 1996:71). Zo toont de Brock (1994) aan dat depressieve ouders minder responsief en sensitief zijn naar hun kinderen, minder emotioneel betrokken zijn, vaker straffen en wisselend opvoedingsgedrag vertonen. Snel (2001) vindt deze relatie tussen opvoedingsgedrag en depressieve gevoelens echter niet terug in zijn onderzoek. Anders dan verwacht bleek er in zijn onderzoek geen samenhang tussen opvoedingsgedrag van de ouder enerzijds en de intensiteit van depressieve gevoelens anderzijds.

2.7. Achtergrondvariabelen

Tot nu toe is er alleen zijdelings aandacht besteed aan diverse achtergrondkenmerken, zoals gezinstype (eenoudergezinnen) en etniciteit. In dit onderzoek worden verschillende groepen met elkaar vergeleken voor zowel de ervaringen op de levensaspecten als het opvoedingsgedrag. Over variëteit in opvoedingsgedrag leert de literatuur ons met betrekking tot verschillende achtergrondvariabelen het volgende.

2.7.1. Leeftijd en geslacht kind

Twee belangrijke achtergrondgegevens in relatie tot opvoedingsgedrag zijn het geslacht en de ontwikkelingsleeftijd van het betrokken kind. De opvoeding van ouders verandert naarmate de kinderen ouder worden. Bij jonge kinderen is het opvoedingsgedrag van ouders autoritairder, meer ondersteunend en minder autoritair in vergelijking met adolescenten. Ouders gaan in de loop van de tijd dus meer uitleggen en eisen stellen, maar minder dwingen en ondersteunen (Meeus et al.,1996:168). Daarnaast worden jongens in het algemeen minder ondersteund en meer autoritair aangepakt, terwijl meisjes vooral sterk ondersteunend en anti-autoritair worden opgevoed (Meeus et al., 1996:169).

2.7.2. Uitkeringsduur

Een lange uitkeringsduur wordt als een belangrijk kenmerk gezien van armoede (SCP, 2010). Naarmate men langer moet rondkomen van een minimum inkomen wordt de kans om uit de situatie te ontsnappen kleiner. Sommige auteurs menen dat de uitzichtloosheid die gepaard gaat met een lange uitkeringsduur negatieve effecten heeft op het gedrag van mensen, dus ook op opvoedingspraktijken. Aanhangers van de 'culture of poverty' these wijzen op aangepaste aspiraties en gedragingen. Anderen wijzen op de afbrokkelende sociale netwerken van langdurig arme personen (Engbersen, in Hortulanus et al., 2003:181). Uit onderzoek van Jehoel-Gijsbers (1989) blijkt dat bijstandsontvangers status en

maatschappelijke integratie als functies van werk steeds minder belangrijk vinden naarmate ze langer afhankelijk zijn van een uitkering. Ten aanzien van deze functies vindt er dus een standaardverlaging plaats. Het aanpassen van de standaard aan de situatie is volgens de mentale-incongruentie theorie een manier om stress te reduceren. Op gebied van inkomen vond Jehoel-Gijsbers wel een grotere incongruentie naarmate de uitkeringsduur van bijstandontvangers langer was. Met andere woorden, naarmate de uitkeringsduur vordert ervaart men de inkomenssituatie als problematischer. Ze vond in haar studie echter nauwelijks samenhang tussen stress en uitkeringsduur (1989:111).

Er zijn ook diverse redenen aan te voeren waarom gezinnen die pas kort bijstandsafhankelijk zijn juist meer stress ervaren dan gezinnen die langdurig bijstandsafhankelijk zijn. Vaak ligt een scheiding aan de start van een bijstandsbestaan. Het begin van de uitkeringssituatie kan zich dus kenmerken door een relatief grote inkomensval en emotionele problemen door de scheiding. Beide aspecten vraagt om veel aanpassing van de betrokken gezinsleden, die niet altijd even vlekkeloos verloopt. In de loop van de tijd stabiliseert de situatie zich en raken de gezinsleden meer gewend aan de situatie (Jehoel-Gijsbers, 1989:111). Ook volgens Gongla (1982) zijn problemen bij moeder en kind zoals verminderd zelfvertrouwen, apathie en agressie vooral een reactie op de veranderde gezinsstructuur (bij een scheiding) en nemen ze in de tijd af als er meer hulpbronnen aanwezig zijn.

2.7.3. Gezinstypen

De meeste moeders in dit onderzoek staan aan het hoofd van een eenoudergezin. Een deel van de alleenstaande moeders is gescheiden en ander deel is nooit getrouwd geweest. Een klein deel van de bijstandsmoeders is getrouwd of woont samen met een partner. Aandacht voor eenoudergezinnen komt vooral voort uit bezorgdheid om de ontwikkelingsuitkomsten van kinderen en om de financiële situatie van deze gezinnen¹².

Hoewel de meeste kinderen in eenoudergezinnen een gezonde en normale ontwikkeling doormaken zijn er ook studies die wijzen op de negatieve effecten van eenoudergezinnen op het welzijn van kinderen. In vergelijking met kinderen uit tweoudergezinnen hebben kinderen uit eenoudergezinnen, vooral jongens, meer externaliserend probleemgedrag zoals ongehoorzaamheid, agressief gedrag en minder zelfcontrole. Wat betreft geïnternaliseerde problemen, zoals depressie, angst, en een laag zelfbeeld is er geen consistentie in de onderzoeksresultaten. Verschillende studies hebben aangetoond dat kinderen uit

---

¹² Ongeveer driekwart van de Nederlanders is van mening dat een kind een vader en een moeder nodig heeft om gelukkig te worden, men staat redelijk kritisch tegenover het opgroeien van kinderen in eenoudergezinnen (Rijken & Liefbroer, 2011:66). Het percentage Nederlanders dat deze mening toebedeeld is neemt tevens toe. Volgens het Rijken en Liefbroer omdat tegenwoordig wat sterker dan in het verleden vanuit het belang van opgroeiende kinderen in deze gezinnen beoordeeld wordt (2011:67). Eenoudergezinnen worden in veel onderzoeken aangeduid als risicocategorie. Ze lopen meer kans om in een sociaal isolement te raken en ze vormen de grootste risicogroep om in armoede te belanden en te blijven (Otten et al., 2008:24, Vrooman, 1997:46).

eenoudergezinnen twee keer zo vaak uitvallen van school dan kinderen uit tweeoudergezinnen, zelfs als er gecontroleerd is voor sociale klasse (Martin et al., 2003). Alleenstaande moeders hebben gemiddeld hogere niveaus van stress dan moeders in tweeoudergezinnen en hebben vaak het gevoel dat ze beide ouderrollen moeten vervullen voor hun kinderen. Omdat alleenstaande ouders meer stress ervaren hebben ze vaak minder energie, tijd en focus voor en op affectieve en disciplinerende taken (Martin et al., 2003). In Nederlands onderzoek wordt de relatie tussen de gezinsvorm en opvoedingsgedrag ook gevonden, maar de relatie valt weg wanneer er gecontroleerd wordt voor inkomen en opleidingsniveau (Bucx & de Roos, 2011: 171). Distelbrink relateert met haar studie het alleenstaand moederschap als risicofactor voor Creools-Surinaamse moeders en kinderen. De verschillen in opvoedingsgedrag en kinduitkomsten naar gezinstype zijn bij de creoolse gezinnen heel gering. Volgens haar is het moedergezin is even 'normaal' als het tweeoudergezin. Wat wel van belang is, is de perceptie van het alleenstaand ouderschap. Moeders die moeite hadden met de afwezigheid van een partner en daardoor stress ervaren, kenmerken zich door een negatiever welbevinden en een minder positieve opvoedingsbeleving (Distelbrink, 2000:112). Overigens rapporteerde sommige alleenstaande moeders in haar studie wel problemen met gezagshandhaving en disciplineren van hun zonen, dit is vergelijkbaar met ander onderzoek naar eenoudergezinnen (Van den Akker & Zeijl, 1983).

2.7.4. Etniciteit

In onderzoeken naar opvoedingsgedrag van etnische groepen, wordt etniciteit vaak gezien als een specifieke sociale contextvariabele. Volgens Pels & Nijsten bestaat er in Nederland een niet al te florissant beeld van de opvoeding van kinderen in niet-westerse allochtone gezinnen. Er bestaat een beeld van de ouders als (zeer) autoritair met weinig aandacht voor autonomie van kinderen, dat op zijn beurt leidt tot veel conflicten binnen deze gezinnen en ontwikkelingsproblemen¹³ (Pels & Nijsten, 2003: 62). Dit beeld is redelijk achterhaald. Onderzoek bevestigt dat ouders van de vier grootste migrantengroepen in Nederland (Turkse, Marokkaanse, Antilliaanse en Surinaamse Nederlanders) inderdaad meer gebruik maken van autoritaire controlestrategieën in vergelijking met autochtone ouders (Pels & Nijsten, 2003). Toch wordt er minder fysiek gestraft dan vroeger en combineren deze etnische groepen vaker autoritaire strategieën met autoritatieve ouderpraktijken (Distelbrink, 2000:69, Pels, 1998).

Sociale achterstanden vertroebelen vaak de relatie tussen etniciteit en opvoedingsgedrag¹⁴. Volgens Hoff et al. (2002) zijn alle ouders uit de lagere sociaaleconomische klassen, ongeacht etniciteit of cultuur, meer geneigd autoritaire opvoedingsstrategieën te hanteren dan ouders uit hogere klassen (in Katz et al. 2007).

---

¹³ Hoewel het met de jongeren van de vier grootste migrantengroepen in Nederland steeds beter gaat, blijven de resultaten van vooral Turkse en Marokkaanse jongeren op gebied van onderwijs en arbeidsdeelname achter op die van autochtone jongeren (o.a. Veenman, 1996; Dagevos, 2006). Daarnaast zijn niet-westerse allochtonen (vooral mannen) oververtegenwoordigd in de criminaliteitsstatistieken (zie o.a. Blom et al., 2005:4).

¹⁴ Meer aandacht voor opvoedingsverschillen binnen etnische groepen van zowel arme als rijke leden zou dit kunnen opvangen (Kotchick & Forehand, 2002).

Modernisering, betere scholing en verbeterde leefomstandigheden hebben bij migrantengezinnen vaak meer autoritair opvoedingsgedrag tot gevolg. Volgens Hoffman komt dit omdat de sociaalpsychologische waarde van kinderen toeneemt, als het economisch belang van kinderen voor het welzijn van de familie afneemt (Hoffman, 1987, in Pels en Nijsten, 2003:65).

Toch vinden onderzoekers dat er voldoende aanwijzingen zijn dat bij verbeterde omstandigheden of een betere integratie van migrantengezinnen, culturele gewoontes niet volledig worden losgelaten. Culturele invloeden spelen volgens Deater-Deckard (2004) ook een belangrijke rol in de bepaling van hoe ouders omgaan met stressvolle gebeurtenissen en hoe stress effect heeft op hun opvoedingspraktijken

Vaak wordt in onderzoeken een vergelijking gemaakt tussen een dominantie norm-groep (de autochtonen) en de etnische groep. Dit kan om diverse redenen problematisch zijn. Katz et al. verwoorden het al volgt: 'The standards by which parents are often judged are those of white, middle-class families and do not necessarily apply to parents living in more challenging circumstances, or whose cultural norms differ from this group' (Katz et al. 2007:27). Zo blijkt uit diverse studies dat in slechte of in moeilijke omstandigheden een autoritaire opvoeding een belangrijke beschermende functie kan hebben voor kinderen en dat juist dit de kansen van kinderen positief beïnvloedt (Mcloyd, 1990, Kelley et al. 1992). Zo blijkt dat effectief opvoedingsgedrag voor 'blanke' westerse jongeren niet heilzaam hoeft te zijn voor jongeren in etnische minderheidsgroepen (Kotchick & Forehand, 2002: 261). Volgens Pels zijn daarom theorieën, methoden en instrumenten van onderzoek, die veelal ontwikkeld zijn op grond van onderzoek in een westerse setting niet zondermeer bruikbaar op allochtone gezinnen en opvoedingspraktijken (Pels, 1998:3). Aangezien ruim driekwart van de onderzoeksgroep niet in Nederland is geboren, vormt dit gegeven een beperking voor dit onderzoek.

2.8. Slotbeschouwing, onderzoeksvragen en hypothesen

In dit hoofdstuk is het onderzoek naar het leven en opvoedingsgedrag van bijstandsmoeders in een breed theoretisch kader geplaatst. In deze slotbeschouwing zullen de onderzoeksvragen worden uitgewerkt en worden aan de hand van de literatuurstudie diverse hypothesen geformuleerd.

1. Onderzoeksvragen en hypothese ouder – kind relatie

1.1. Hoe wordt de relatie met het kind door de moeders beoordeeld?

1.2. Welke positieve en negatieve aspecten benoemen de moeders in de relatie met hun kind en welke emoties zijn hieraan verbonden?

1.3. Zijn er significante groepsverschillen in de beoordeling van de relatie?

1.4. In hoeverre hangt de door de moeder ervaren relatie samen met hun opvoedingsgedrag?

De mate waarin ouders de relatie met hun kind als goed of als problematisch ervaren hangt samen met hun opvoedingsgedrag. Langdurig ervaren negatieve emoties vormen een duidelijk signaal van disfunctioneren in het gezin. De volgende hypothese is geformuleerd.

Hypothese 1: Er is een positieve samenhang tussen de ervaren relatie¹⁵ en ondersteunend opvoedingsgedrag en een negatieve samenhang met negatieve opvoedingspraktijken.

2. Onderzoeksvragen en hypothese – sociale steun

2.1. Kunnen de moeders worden ingedeeld volgens de contacttypologie van Hortulanus et al. (2003)?

2.2. Van wie krijgen de moeders sociale steun?

2.3. Wat is de aard van deze sociale steun?

2.4. In welke mate ontvangen de moeders sociale steun?

2.5. Zijn er significante groepsverschillen in de mate van ontvangen sociale steun?

2.6. In hoeverre hangt de door de moeder ervaren sociale steun samen met hun opvoedingsgedrag?

Uit de literatuurstudie blijkt dat sociale steun een beschermende functie kan hebben voor ouders in gedepriveerde omstandigheden. Sociale steun kan daardoor indirect een effect hebben op opvoedingsgedrag. De volgende hypothese is geformuleerd.

Hypothese 2: Er is een positieve samenhang tussen ervaren sociale steun¹⁶ en ondersteunend opvoedingsgedrag en een negatieve samenhang met negatieve opvoedingspraktijken.

3. Onderzoeksvragen en hypothese – maatschappelijke en financiële positie

3.1. Hoe reageren de moeders op materiële wensen van hun kinderen? Welke rol speelt sociale uitsluiting hierbij?

3.2. Hoe wordt economische druk door de moeders ervaren?

3.3. In welke mate wordt economische druk ervaren?

3.4. Zijn er significante groepsverschillen in de mate waarin economische druk wordt ervaren?

3.5. In hoeverre hangt de door de moeder ervaren economische druk samen met hun opvoedingsgedrag?

Bij een gelijkmatig laag inkomen kunnen de subjectieve belevingen van de situatie van persoon tot persoon verschillen. Om deze reden is het interessant om te kijken hoe de financiële situatie door de

---

¹⁵ Een hoge waarde op deze variabele betekent een betere relatie

¹⁶ Een hoge waarde op deze variabele betekent meer steun

verschillende moeders wordt beleefd. Volgens de inzichten van de stressbenadering leidt economische druk tot een verminderd welbevinden en stress. Dit op zijn beurt leidt tot een negatiever opvoedingsklimaat. De volgende hypothese is geformuleerd om deze veronderstelling te toetsen.

Hypothese 3: Er is een negatieve samenhang tussen ervaren economische druk¹⁷ en ondersteunend opvoedingsgedrag en een positieve samenhang met negatieve opvoedingspraktijken.

4. Onderzoeksvragen en hypothese – (psychische) gezondheid

- 4.1. Hoe beoordelen in bijstandsmoeders in algemene termen hun gezondheidssituatie?
- 4.2. In welke mate worden er gevoelens van stress, spanning en depressiviteit genoemd en waar hangt dit volgens de moeders zelf mee samen?
- 4.3. Zijn er significante groepsverschillen qua psychische gesteldheid?
- 4.4. In hoeverre hangt de psychische gesteldheid van de moeder samen met hun opvoedingsgedrag?

Het belang van psychisch welzijn van de ouder voor de kind-uitkomsten staat centraal in het *family stress model*. Het niet goed kunnen omgaan met stress kan een negatieve invloed hebben op het opvoedingsgedrag en daarmee op de ontwikkeling van kinderen. Met behulp van de volgende deelvragen kunnen we toetsen of de psychische gesteldheid van belang is.

Hypothese 4: Er is een positieve samenhang tussen psychische gesteldheid¹⁸ en ondersteunend opvoedingsgedrag en een negatieve samenhang met negatieve opvoedingspraktijken.

5. Zijn er significante groepsverschillen qua opvoedingsgedrag?
6. In hoeverre hangen diverse levensaspecten onderling samen?

Om na te gaan in hoeverre het *family stress model* van toepassing is op dit onderzoek, dienen er twee hypothesen getoetst te worden.

Hypothese 5: Er is een negatieve samenhang tussen ervaren economische druk en psychische gesteldheid.

Hypothese 6: Er is een positieve samenhang tussen psychische gesteldheid en ervaren sociale steun.

---

¹⁷ Een hoge waarde op deze variabele betekent meer economische druk

¹⁸ Een hoge waarde op deze variabele betekent een betere psychische gesteldheid

Er zijn geen specifieke hypothesen geformuleerd voor groepsverschillen (uitkeringsduur, geslacht kind etc.), maar indien in het licht van de literatuurstudie opmerkelijke bevindingen worden gedaan, zal hier in de conclusie wel bij worden stilgestaan.

Hoewel in de deelvragen vooral aandacht is besteed aan elementen van het *family stress model*, zullen vooral in het kwalitatieve onderzoeksgedeelte ook 'culture' elementen in de analyses worden betrokken. In het volgende hoofdstuk worden de variabelen in de deelvragen geoperationaliseerd zodat de veronderstelde relaties empirische getoetst kunnen worden.

Hoofdstuk 3 De onderzoeksmethode

3.1. Inleiding

Na in hoofdstuk 1 de twee centrale probleemstellingen te hebben geformuleerd en in hoofdstuk 2 de theoretische basis van het onderzoek te hebben gelegd, staat in dit hoofdstuk de onderzoeksmethode en de concrete uitvoering van het onderzoek centraal. Dit hoofdstuk is opgebouwd uit verschillende onderdelen. In de volgende paragraaf komen de onderzoeksopzet en het soort onderzoek aan bod. Hierbij wordt aandacht besteed aan het onderzoek van Reelick (2010), aangezien zijn onderzoek in grote mate de inhoud en opzet van dit scriptieonderzoek heeft bepaald. De gehanteerde meetinstrumenten zijn het onderwerp in paragraaf drie. In deze paragraaf worden verschillende onderdelen uit het theoretische hoofdstuk omgezet naar meetbare indicatoren. In de vierde paragraaf worden de analysemethoden behandeld. Paragrafen 5 en 6 bieden inzicht in de betrouwbaarheid, validiteit en beperkingen van het onderzoek.

3.2. Onderzoeksopzet

Dit scriptieonderzoek kan geplaatst worden in een groter onderzoek uitgevoerd door Reelick (2010) naar het leven van bijstandsmoeders en hun opvoedingsgedrag. Het veldwerk vond plaats tussen mei en november 2009. Er is eenmalig gesproken met 152 Rotterdamse bijstandsmoeders. De verzamelde data van zijn onderzoek, worden in dit scriptieonderzoek verder geanalyseerd. Het doel van Reelick's onderzoek was om te achterhalen of langdurig afhankelijk zijn van een uitkering een effect heeft op de opvoeding van kinderen. Door kort- en langdurig uitkeringsafhankelijke moeders met elkaar te vergelijken qua opvoedingsgedrag verwachtte Reelick te kunnen aantonen dat een langdurige situatie van bijstandsafhankelijkheid een nadelig effect heeft op opvoedingsgedrag. De veronderstelling hierbij was dat langdurig bijstandsafhankelijke moeders langer zijn blootgesteld aan de gevolgen van stress, die op zijn beurt nadelig gevolgen zou hebben voor hun opvoedingsgedrag. Om de verschillen tussen moeders die kort en langdurig afhankelijk zijn van een uitkering in kaart te kunnen brengen dienen twee groepen van respondenten op uitkeringsduur te verschillen, maar op andere variabelen zoals geboorteland en leeftijd juist overeen te komen. Om deze reden is er eerst een aselechte steekproef genomen van vrouwen met een kind tussen de 6 t/m 16 jaar die in 2009 vijf jaar of langer (deels) afhankelijk waren van een bijstandsuitkering. Een tweede groep van vrouwen met een kind tussen de 6 t/m 16 jaar is vervolgens op leeftijd en geboorteland gematcht met de eerste groep, maar de vrouwen in deze groep waren in 2009 pas één jaar of korter (deels) afhankelijk van een bijstandsuitkering. De voornaamste conclusie van zijn onderzoek was dat er qua opvoedingsgedrag geen significante verschillen zijn tussen vrouwen die kort of langdurig afhankelijk zijn van een uitkering. Voor een uitgebreidere conclusie wordt verwezen naar de onderzoeksrapportage van Reelick (2010).

Een secundaire kwalitatieve analyse op de interviewdata is het eerste onderdeel van dit scriptieonderzoek. De open vragen uit de gehouden interviews zijn geclusterd in vier levensdomeinen, met elk weer één of meer levensaspecten. Deze levensdomeinen bestrijken de ervaringen van de moeders op gebied van; gezinsrelaties (de ouder-kind relatie), sociale contacten (steun); maatschappelijke en financiële positie en de (psychische) gezondheid. In hoofdstukken 5 t/m 8 worden de diverse levensaspecten op deze domeinen één voor één besproken.

De interviews die zijn gehouden met de informanten zijn geen diepte-interviews, aangezien het doel van de interviews niet was om volledig inzicht te krijgen in de beweegredenen voor handelen vanuit de betekenisgeving van de betrokkenen zelf. Vaak zijn bij dit type onderzoek maar een relatief klein aantal participanten betrokken (Bergsma, 2003). Dit is niet het geval in dit onderzoek, omdat met maar liefst 152 informanten interviews zijn afgenomen. Toch hebben de antwoorden op bepaalde open vragen, voornamelijk die over de relatie met het kind, ervaren problemen met uitgaven voor kind en de ervaren uitkeringssituatie wel degelijk inzicht geboden in de belevingswereld van de informanten, omdat het karakter van deze vragen de informanten uitdaagde 'de diepte in' te duiken. Zeker bij deze vragen en in iets mindere mate bij de andere meer feitelijke vragen, was het mogelijk om de heterogeniteit in belevingen en ervaringen op te tekenen.

Het tweede onderdeel van dit onderzoek vloeit voort uit het eerste onderdeel, namelijk het onderzoeken van de onderlinge samenhang tussen de verschillende levensaspecten en de samenhang tussen de verschillende levensaspecten en opvoedingsgedrag. Hiervoor zijn een deel van de interviewdata zo gecodeerd dat deze met behulp van statistische toetsen verder geanalyseerd kon worden. In hoofdstuk 9 staan de resultaten van dit meer kwantitatieve onderzoeksonderdeel. Niet alle informanten die de open vragen hebben beantwoord hebben, door taalproblemen, de gesloten vragenlijst over opvoedingsgedrag ingevuld. Hierdoor heeft het meer kwalitatieve onderdeel van deze scriptie een grotere participantengroep dan het kwantitatieve onderdeel. In hoofdstuk 4 worden deze twee onderzoeksgroepen beschreven.

3.3. Meetinstrumenten en analyse

De respondenten hebben een aantal schriftelijke vragenlijsten ingevuld en een aantal openvragen beantwoord in een interview bij hen thuis. Een deel van de gesprekken is opgenomen, van alle gesprekken is een uitgebreid schriftelijk verslag geschreven. De geschreven verslagen zijn gebruikt voor de analyse. Eerst zullen de open vragen kort besproken worden. Daarna komen de variabelen aan bod waar verschillende statistische toetsen mee uitgevoerd zijn.

3.3.1. Meetinstrumenten kwalitatief onderdeel

Per levensdomein is er informatie verzameld over één of meerdere levensaspecten. De levensaspecten zijn duidelijk begrensde situaties of toestanden waarover de informanten hun ervaringen met ons delen

De verschillende levensaspecten zijn te rangschikken in verschillende levensdomeinen. Binnen één levensdomein kunnen dus verschillende met elkaar gerelateerde aspecten vallen. In dit onderzoek wordt de nadruk gelegd op het beschrijven van de levensaspecten, aangezien er onvoldoende informatie is om een geheel levensdomein te beschrijven. Zo is in het levensdomein gezinsrelaties alleen systematische informatie bekend over de ouder – kind relatie. De vraag die de informant hiervoor is gesteld is: *“Kunt u iets vertellen over de relatie met uw kind?”* Hierbij kon de informant een oordeel geven over de relatie. Er werd niet altijd direct een oordeel gegeven over de relatie, maar vaak werd dit dan wel indirect duidelijk via een beschrijving van het gedrag van het kind of de tevredenheid met de opvoeding.

In het tweede levensdomein van de sociale contacten worden twee levensaspecten beschreven. De eerste vraag die gesteld is gaat over ervaren informele en/of formele opvoedingssteun (*“Krijgt u steun van anderen bij de opvoeding van uw kind of kinderen?”*) en de tweede vraag gaat over ervaren emotionele steun (*“Heeft u iemand met wie u over dingen kunt praten die u bezig houden?”*).

Het derde levensdomein gaat over de maatschappelijke en financiële positie van de informant. Het gaat hierbij niet om de meetbare ‘objectieve’ financiële en maatschappelijke situatie, maar om de beleving van deze situatie. Binnen dit levensdomein komen verschillende levensaspecten aan bod. Er zijn drie open vragen gesteld: *“Vindt u dat u uw kind of uw kinderen kunt geven wat u zou willen?”*. Deze vraag heeft betrekking op de volgens de moeder ervaren gevolgen van de financiële situatie voor haar kind. *“Hoe ervaart u het dat u van een uitkering moet rondkomen?”*. Hierbinnen kunnen dan weer verschillende aspecten worden onderscheiden, zoals gevoelens van afhankelijkheid, toekomstverwachtingen en de houding ten opzichte van betaald werk. De laatste vraag heeft betrekking op bestaansstrategieën: Indien men rondkomt is de vraag gesteld *“Hoe slaagt u er in om rond te komen?”*. Indien men niet rondkomt: *Wat probeert u om rond te komen?”*.

Het laatste domein betreft het gezondheidsdomein. Het levensaspect waar we met name in geïnteresseerd zijn betreft de psychische gezondheid. De twee vragen die gesteld zijn met betrekking tot gezondheid zijn: *“Wat vindt u, over het algemeen genomen, van uw gezondheid (goed, matig, slecht?)”*, indien matig of slecht *“Wat voor gezondheidsklachten heeft u?”* Dit is een duidelijk voorbeeld van een meer feitelijke vraag, maar toch bieden bepaalde omschrijven van informanten een beeld van de oorzaken, gevolgen en de betekenis van gezondheidsproblemen voor hun leven.

3.3.2. Analyse levensaspecten

In deze paragraaf wordt behandeld hoe de verschillende levensaspecten zijn geanalyseerd. Zoals aangegeven in het inleidende hoofdstuk is een belangrijk doel van dit onderzoek recht doen aan de heterogeniteit van belevingen van bijstandsmoeders. Met dit onderzoek wil ik onderzoeken welke inhoud de bijstandsmoeders geven aan de levensaspecten. Zoals in het theoretische hoofdstuk aangegeven kunnen levensaspecten zowel een bron van welzijn als een risico voor het welzijn vormen. Op deze lijn wil

ik voortborduren. Per levensaspect zijn er daarom verschillende groepen gevormd die gebaseerd zijn op het onderscheid tussen de twee belevingssituaties: hoog welbevinden en laag welbevinden. Per levensaspect worden verschillende indicatoren bekeken, zoals de aan- of afwezigheid van problemen en de aan- of afwezigheid van negatieve of positieve emoties. Dit onderscheid is ook praktisch met het oog op de kwantitatieve analyse, maar hierover later meer. Met deze indeling beoog ik inzicht te geven in de diversiteit van de probleem- en welzijnsbeleving van bijstandsmoeders. Inzicht in de leefwereld van burgers is een onmisbare voorwaarde voor te voeren beleid (Hortulanus et al. 1997:66).

'Onzes inziens speelt de beleving, het leefwereldperspectief, een essentiële rol als het gaat om de werkelijke invloed die allerlei ingrepen hebben op het welzijn. Om een doelmatig en doelgericht lokaal welzijnsbeleid te kunnen ontwikkelen is dan ook een 'kaart' van deze leefwereld een basisvoorwaarde'. (Hortulanus et al., 1997:70).

Volgens Hortulanus et al., denken beleidsmakers vaak in grote eenheden zoals de categorie bijstandsmoeders of eenoudergezinnen. Toch komt volgens hen steeds meer het besef dat categoriale probleemdefinities slecht aansluiten op de aangetroffen situaties. Meer kennis over de diversiteit van ervaringen en belevingen dient geïntegreerd te worden in beleid, zodat betrokkenen zichzelf beter met het beleid kunnen identificeren. Hierdoor wordt de kloof tussen de beleidswereld en de leefwereld van de burger verkleind (Hortulanus et al. 1997:73).

De verschillende stappen die zijn genomen om het interviewmateriaal te analyseren zullen nu besproken worden. Ten eerste zijn alle uitgeschreven interviewverslagen bestudeerd om per levensaspect tot een eerste, rudimentaire groepsindeling te komen. De volgende stap was het nader analyseren van fragmenten uit de verschillende gesprekken. Dit is gebeurd door de groepen uit de eerste rudimentaire indeling met elkaar te vergelijken. In de rudimentaire indeling had ik bijvoorbeeld twee groepen geïdentificeerd voor het levensaspect de ouder – kind relatie. Aan de ene kant de ouders met een goede relatie, aan de andere kant diegene die aangaven een minder goede relatie te hebben. Bij nadere bestudering bleek er veel variëteit te zijn in de antwoorden van beide groepen. Ik moest dus komen tot een verdere precisering. De eerste groep die ik onderscheidde was louter positief over de relatie (een hoog welbevinden). De tweede groep liet zich louter negatief uit over de relatie (een laag welbevinden). De derde groep was voornamelijk positief, maar benoemde ook enkele negatieve aspecten van de relatie. De vierde groep was voornamelijk negatief over de relatie, maar benoemde ook enkele positieve aspecten in de relatie. Deze laatste twee groepen nemen dus qua welbevinden een middenpositie in. Op basis van deze groepsindeling heb ik alle informanten getracht in te delen. Deze hiervoor beschreven methode heb ik per levensaspect toegepast, behalve bij de meer feitelijke gegevens. Hier zijn ook indelingen gemaakt, maar niet op basis van belevingen of emoties. Een voorbeeld is het in kaart brengen van de gehanteerde bestaansstrategieën. Hiervoor is een indeling gemaakt op de basis van gevonden literatuur over het onderwerp. Sowieso is bij de indeling van de levensaspecten rekening gehouden met inzichten uit andere

onderzoeken. Zo is de sociale-contacttypologie van Hortulanus et al. (2003) is gebruikt om tot een groepsindeling te komen in het levensdomein sociale contacten. Telkens wanneer er inzichten zijn gebruikt uit ander onderzoek is gekeken in hoeverre deze inzichten van toepassing zijn op de onderzoeksgroep. Een deel van de fragmenten is ter verduidelijking en verbeelding toegevoegd aan de analyses. Tot slotte zijn de bevindingen gekoppeld aan de deelvragen zodat deze beantwoord kunnen worden.

Zoals eerder in deze paragraaf aangegeven heeft de keuze van een groepsindeling op basis van hoog welbevinden/ laag welbevinden ook een praktische keuze. De eerste reden heeft echter te maken met een beperking van de onderzoeksmethode. Aan het gebruik van open vragen zitten zowel voor- als nadelen. Gesloten vragenlijsten hebben vaak een zekere vooringenomenheid aangezien de onderwerpen en mogelijke antwoorden op de vragen van te voren bepaald zijn. Open vragen hebben het voordeel dat de factoren die in de ogen van de informant een rol spelen aan bod komen en centraal staan. Het nadeel is echter dat we niet van elke informant over dezelfde informatie beschikken. Sommige informanten spreken over hun eenzaamheidsgevoelens, bij anderen komt dit onderwerp geheel niet aan bod. We kunnen dus geen uitspraken doen over de eenzaamheidsgevoelens van de hele groep, aangezien we niet weten of bij diegene waar het onderwerp niet aan bod is gekomen, wel of niet sprake is van eenzaamheidsgevoelens. Aangezien we de data willen kwantificeren is het belangrijk om een zo groot mogelijke onderzoeksgroep te hebben. Hierdoor was het vaak slechts mogelijk één dimensie van een aspect te betrekken in de analyse. Dit is uiteraard een beperking aangezien het de werkelijkheid sterk versimpelt.

De andere reden is vooral praktisch van aard. Wanneer een groepsindeling wordt gemaakt op basis van een hoog welbevinden, midden welbevinden en laag welbevinden is er sprake van een rangorde. Waar we in de kwalitatieve analyses de verschillen per groep aan de hand van verschillende aspecten kunnen beschrijven, is voor de kwantitatieve analyse alleen de rangorde van belang. Een ordinale biedt meer mogelijkheden voor kwantitatieve analyses.

3.3.3. Meetinstrumenten kwantitatief onderdeel

Zoals eerder beschreven bestaat een deel van de variabelen uit gecodeerde interviewdata. Dit overlapt grotendeels met de gehanteerde groepsindelingen in de kwalitatieve analyse. In relatie tot sociale steun is de groepsindeling (op basis van de contacttypologie) teruggebracht tot één dimensie, zodat hier ook sprake was van een ordinale variabele. De verschillende onderwerpen worden in dit onderdeel aangeduid met een cijfer, de variabelen met een letter.

1. Achtergrondkenmerken

Naast leeftijd (A), uitkeringsduur (B) en aantal kinderen (C) is er ook informatie verzameld over het geboorteland (D) en de burgerlijke staat (E) van de informanten. Voor het achterhalen van de burgerlijke staat was informatie opgevraagd van de sociale dienst¹⁹. Ook is er informatie verzameld over de leeftijd (F) en geslacht (G) van het target-kind en de leeftijd van het jongste (H) en oudste kind (I) van de informant. De achtergrondkenmerken van de twee onderzoeksgroepen worden besproken in hoofdstuk 4. Bepaalde achtergrondvariabelen zijn categoriaal (bijv. geboorteland en burgerlijke staat) en anderen hebben een interval meetniveau (leeftijd informant, aantal kinderen etc.). Verschillende chikwadraattoetsen, t-toetsen en One-way ANOVA's, afhankelijk van het meetniveau van de betrokken variabelen, zijn uitgevoerd om significante verschillen qua achtergrondkenmerken per groep (bijv. wel- en niet deelnemers opvoedingsvragenlijst) te analyseren.

2. Ervaren relatie met kind (J)

De ervaren relatie met kind is een ordinale variabele, met een schaal die loopt van 1 tot en met 4. Hoe hoger de waarde, hoe beter de relatie met het kind wordt ervaren. Informanten krijgen de waarde 1 wanneer zij geen goede relatie met hun kind ervaren en/of zich louter negatief uitlaten over de relatie. Een waarde van 2 betekent dat de informant geen goede of een wisselende relatie ervaart, maar niet alleen maar negatief is over het kind of de relatie. Een waarde van 3 betekent dat de relatie in principe goed is, maar dat de informant ook een aantal negatieve aspecten van de relatie benoemt (bijvoorbeeld, we hebben een goede relatie, maar toch ook vaak ruzie). Informanten krijgen de waarde 4 als zij overwegend positief zijn over de relatie en geen negatieve aspecten benoemen.

3. Sociale steun indicatoren

De contact-typologie op basis van het kwalitatieve materiaal is bij deze dimensie losgelaten. Hoewel de vragen beide een inherent subjectief aspect hebben (zich gesteund voelen of niet) zeggen ze weinig over de beleving van de steun. Daarom wordt één dimensie van de typologie gebruikt, namelijk OF men steun krijgt (netwerkkenmerk). De ervaring met de steun wordt dus buiten beschouwing gelaten. In dit onderzoek worden twee vormen van sociale steun gemeten, namelijk ervaren opvoedingssteun en ervaren emotionele steun (een aanspreekpunt hebben). Hoe hoger de waarde op de onderdelen hoe meer sociale steun wordt ervaren.

- K. Opvoedingssteun. Er is aan de informanten in de interviews gevraagd of ze opvoedingssteun van iemand krijgen. Hiervoor is in kaart gebracht of de informant hulp uit de naaste omgeving ontvangt van bijvoorbeeld een ouder, (ex)-partner, zus etc.). Dit betreft een ordinale variabele met een 3-

---

¹⁹ Deze informatie bleek in bepaalde gevallen niet meer van toepassing, aangezien uit de interviews naar voren kwam dat meer informanten waren gescheiden dan uit de bestanden van de sociale dienst bleek.

punts schaal. De waardes lopen van 1=ervaart geen steun, 2=ervaart soms/een beetje steun, 3=ervaart steun.

- L. Emotionele steun. Er is aan de informanten in het interview de vraag voorgelegd of ze bij iemand terecht kunnen voor het bespreken van dingen die hen bezighouden. Ook deze ervaringen zijn ingedeeld in een 3-punts schaal (1=nee, kan bij niemand terecht, 2=kan soms/een beetje bij iemand terecht, 3=kan bij iemand terecht).

4. Economische druk indicatoren

Uit de interviews kunnen twee ordinale variabelen gedistilleerd worden (zie variabelen N & O). De derde variabele is voor de volledigheid als economische druk indicator toegevoegd en betreft de mate van rondkomen, dit is ook een ordinale variabele. Bij de drie indicatoren staat een hoge waarde voor meer economische druk.

- M. Ervaren problemen met uitgaven voor kind. Er is aan de informanten gevraagd of ze hun kind kunnen geven wat ze willen. Deze ervaringen hebben een schaal van 1 tot en met 4, lopend van 1=ervaart geen/nauwelijks problemen met uitgaven voor kind, tot 4 = ervaart veel problemen met uitgaven voor kind.
- N. Ervaren uitkeringssituatie. Er is aan de informanten in het interview gevraagd hoe ze hun uitkeringssituatie ervaren. Deze verschillende ervaringen lopen van waarde 1 tot en met 3 (1=ervaart weinig tot geen problemen, 2=ervaart soms problemen, 3= ervaart (veel) problemen).
- O. Mate van rondkomen. Dit betreft een gesloten vraag in het onderzoek, waarbij informanten dienden aan te geven welke situatie op hen van toepassing is (variërend van 1= ik kom gemakkelijk rond, tot 5=ik kom niet rond en raak achter met betalingen).

5. Psychologische indicatoren

De respondenten werd gevraagd een oordeel te vellen over hun gezondheid. Het *family stress model* voorspelt dat economische druk leidt tot (psychische) spanningen, wat zich kan uiten in bijvoorbeeld stress en depressie. Aangezien de data niet verzameld waren om dit model te toetsen, is er geen psychische gezondheidsvariabele opgenomen in het onderzoek. Wel zijn er twee schalen opgenomen in het onderzoek die indirect inzicht bieden in de psychische gezondheid van de informanten. Deze schalen zijn eerder gebruikt door Schuring et al. (2009) om de relatie tussen bijstandsafhankelijkheid en gezondheid te onderzoeken. De twee schalen meten de mate van zelfwaardering en het gevoel controle te hebben over het leven. Beide variabelen zijn kwetsbaarheid factoren die de kans op depressie verhogen. Zonder uitlokkende factoren (bijv. een scheiding) hoeven ze echter niet tot een depressie te leiden (Leveque: 2008:139). De betrouwbaarheid α , van beide schalen in dit onderzoek is goed.

- P. Controle over het leven ($\alpha=.81$): Dit betreft een schaal met zeven items (bijv. “ik heb vrij weinig controle over de dingen die mij overkomen”, “Wat er in de toekomst met mij gebeurt heb ik zelf in de hand”), met antwoordcategorieën op een 3-punts Likertschaal (mee eens, noch mee eens/noch mee oneens, mee oneens). Gemiddelde scores per informant zijn berekend lopend van 1 t/m 3, waarbij een hoge score een hogere controle over het leven aanduidt.
- Q. Zelfwaardering ($\alpha=.80$): Zelfwaardering is gemeten met 6 items (bijv. “Ik ben best tevreden over mezelf”, “Ik vind dat ik een aantal goede eigenschappen heb”) met antwoordmogelijkheden op een 3-punts Likertschaal (mee eens, noch mee eens/noch mee oneens, mee oneens). Ook bij deze schaal is een gemiddelde score per informant berekend lopend van 1 t/m 3, waarbij een hogere score een hogere zelfwaardering betekent.

6. Opvoedingsgedrag

Reelick heeft het opvoedingsgedrag van de informanten gemeten met behulp van de Schaal voor Ouderlijk gedrag (SOG) die opgesteld is door Van Leeuwen & Vermulst. De vragenlijst is getest en genormeerd op een steekproef van Vlaanderen en de resultaten zijn representatief voor de Vlaamse bevolking (Van Leeuwen & Vermulst, 2004). Hoewel zij de opvoedingsvragenlijst dus uitgebreid hebben getoetst is een latere, iets aangepaste versie, van de vragenlijst gebruikt in dit onderzoek. De vragenlijst heeft een aantal herziende en toegevoegde items en in overleg met van Leeuwen is voor een aantal items specifiek Vlaams taalgebruik omgezet in ABN. Deze versie van de opvoedingsvragenlijst is door Reelick als eerst getest. De vragenlijst is een instrument die de verschillende opvoedingsstrategieën van ouders in kaart brengt. De vragenlijst bestaat uit negen onderdelen of schalen: autonomie (3 items), straffen (6 items), positief ouderlijk gedrag (11 items), hard straffen (6 items), monitoring (11 items), regels (8 items), negeren ongewenst gedrag (4 items) materieel belonen (4 items) en inconsequent straffen (7 items).

Aan de informanten is gevraagd om aan te geven in welke mate een bepaalde uitspraak op hen van toepassing is (bijv. “Als mijn kind mij iets wil vertellen, maak ik tijd om er naar te luisteren”). Antwoordmogelijkheden lopen op een 5-punts schaal van 1 = (bijna) nooit, tot 5 = (bijna) altijd. Met behulp van een Principale Componenten Analyse (PCA) zijn voor dit scriptieonderzoek drie overkoepelende opvoedingsschalen ontwikkeld. Analyses met drie schalen sluiten beter dan de negen schalen aan bij de theorie en de geformuleerde hypothesen. De belangrijkste reden voor de PCA is echter dat er tussen een aantal schalen (hoge) correlaties waren, wat duidde op onderliggende constructies. Van Leeuwen en Vermulst hebben ook een factoranalyse uitgevoerd en na het elimineren van een aantal schalen, kwamen zij uit op twee overkoepelende schalen. Aangezien voor dit onderzoek een aangepaste versie van de vragenlijst is gebruikt is het niet verwonderlijk dat er een andere factorstructuur is gevonden. Niet alle informanten hebben door taalproblemen de opvoedingsvragenlijst kunnen invullen. In totaal hebben 111 respondenten de vragenlijst (deels) ingevuld. Voor de PCA zijn ontbrekende antwoorden op

items van deze 111 aangevuld met de gemiddelde score op het item, omdat er anders een te kleine N overbleef.

In bijlage 1 kunnen de factorladingen na orthogonale rotatie (Varimax) van dit onderzoek worden geraadpleegd. Een analyse met behulp van SPSS heeft geleid tot het verkrijgen eigenwaardes voor elke component in de data. Drie componenten bleken eigenwaardes over Kaisers criterium van 1 te hebben en de combinatie van de componenten verklaarde 29 % van de variantie (R^2). De items die hoger dan $>.40$ per component scoorden zijn geclusterd en op basis hiervan is er per informant een gemiddelde score berekend. Er zijn dus geen verdere analyses uitgevoerd met de nieuw gecreëerde factorschalen. Deze hebben louter gediend ter indicatie. Hierdoor zijn de voor dit onderzoek gecreëerde schalen niet geheel onafhankelijk van elkaar. Omdat ik toch het idee heb dat deze nieuwe schalen verschillend opvoedingsgedrag weergeven zijn verdere analyses uitgevoerd met de nieuwe schalen.

De clustering van items per component, suggereert dat component één staat voor ondersteund opvoedingsgedrag, component twee voor negatieve controlestrategieën en component drie voor controlestrategieën. R^2 van de nieuwe schalen is laag, maar de betrouwbaarheid van de nieuwe schalen is goed. Een paar items zijn omgepoold voor de analyse.

- R. Ondersteuning ($\alpha=.86$). Deze schaal bestaat uit 15 items, voornamelijk uit de schalen positief ouderlijk gedrag, autonomie en regels. Positief ouderlijk gedrag is het samen oplossen van problemen met het kind, betrokken zijn bij het kind en het op een sociale manier belonen van gewenst gedrag. Autonomie is het stimuleren van zelfstandig gedrag van het kind. Regels zijn bijvoorbeeld het kind leren beleefd te zijn, afspraken nakomen etc. (Reelick, 2010:8). De naam ondersteunend opvoedingsgedrag is afgeleid van de overkoepelende schaal *Support* uit het werk van Van Leeuwen & Vermulst (2004), die ongeveer tot dezelfde schaal kwamen. Een hoge gemiddelde score op deze schaal betekent dat de informant hoog scoort op ondersteunend opvoedingsgedrag.
- S. Negatieve controle ($\alpha =.81$). De schaal negatieve controle bestaat uit 14 items, voornamelijk uit de schalen inconsequent straffen, negeren, materieel belonen en hard straffen. Inconsequent straffen kan bijvoorbeeld zijn het dreigen met straf, maar deze niet uitvoeren of de straf voortijdig afbreken. Negeren bij ongewenst gedrag, kan betekenen dat een ouder zijn kind negeert tot het kind zich weer gedraagt. Materieel belonen is het geven van een materieel extraatje bij goed gedrag. Hard straffen is het hard straffen van kinderen in woord (schreeuwen) of daad (slaan) (Reelick, 2010:8-9). Ook de naam van deze schaal is afgeleid van het werk van Van Leeuwen en Vermulst (2004), in hun werk wordt een schaal aangeduid als *Negative Control*. Hierbij dient wel opgemerkt te worden dat deze schaal in hun onderzoek andere items bevat, namelijk die uit de schalen; straffen, negeren en hard straffen. Een hoge gemiddelde score betekent dat een informant hoog scoort op negatieve controlestrategieën.

- T. Controle ($\alpha=.82$). Deze schaal bevat voornamelijk items uit de schalen straffen en monitoring en in mindere mate ook items uit de schaal regels. Om deze reden heeft deze schaal een correlatie met de schaal ondersteuning (r_s .25, two-tailed). In totaal heeft deze schaal 10 items. Straffen is het laten volgen van straf op ongewenst gedrag bijvoorbeeld bij het te laat thuis komen van het kind zonder geldige reden. Monitoring heeft betrekking op het toezicht houden op het gedrag van het kind (bijvoorbeeld nagaan met welke vrienden wordt omgegaan (Reelick, 2010:8). In het werk van Van Leeuwen en Vermulst komt deze schaal niet aan bod. Deze schaal heb ik controle genoemd omdat straffen en monitoring een vorm van controle zijn op het gedrag van het kind, maar niet louter op een negatieve manier, zoals hard straffen en negeren bij de schaal negatieve controle. Een hoge score op deze schaal, betekent dat een informant hoog scoort op controlestrategieën.

3.3.4. Kwantitatieve analyse

Met de hiervoor beschreven variabelen zijn drie analysestappen ondernomen. De resultaten van stap één staan in hoofdstukken 5 t/m 8. De resultaten van stappen twee en drie worden behandeld in hoofdstuk 9.

Stap 1

In de voornamelijk kwalitatieve resultaat hoofdstukken wordt telkens een paragraaf opgenomen met de percentages van het aantal informanten per waarde van de ordinale variabelen. Bijvoorbeeld hoeveel informanten een één scoren, een twee en een drie op ervaren opvoedingssteun. Daarnaast wordt gekeken of scores variëren naar achtergrondkenmerken. Om de relatie tussen de ordinale variabelen en de achtergrondvariabelen te toetsen is gebruik gemaakt van Kruskal-Wallis (H) en Mann-Whitney (U) testen, beide zijn niet-parametrische analysemethoden voor het identificeren van significante groepsverschillen.

3.4.2. Stap 2

In hoofdstuk 9 ligt het accent op een kwantitatieve vergelijking van de opvoedingscores op grond van verschillende achtergrondkenmerken. Voor het identificeren van de groepen zijn zes achtergrondgegevens gebruikt, daar te noemen; geboorteland (zes groepen), uitkeringsduur (twee groepen), burgerlijke staat (drie groepen), leeftijd informant (opgedeeld in drie categorieën), leeftijd target-kind (opgedeeld in twee categorieën, namelijk basisschool kinderen en adolescenten) en geslacht target-kind (twee groepen). Om te onderzoeken of de verschillen significant zijn is gebruik gemaakt van One-way ANOVA's. De opvoedingsdata waren in bijna alle gevallen niet normaal verdeeld. Toch is er gekozen voor een parametrische test voor dit onderdeel. De F test is namelijk een redelijk robuuste test die de Type 1

Error²⁰ goed onder controle houdt bij een scheve distributie (Field, 2009: 359). In dit rapport wordt per groepsanalyse de F -waarde met bijhorende significantieniveau (p) aangegeven. Er wordt een significantiegrens van .05 aangehouden. Bij enkele resultaten wordt echter ook aandacht besteedt tussen verschillen die net iets buiten deze grens vallen. Indien de homogeniteit van de variantie assumptie werd verbroken is een Welch's F weergegeven, een alternatief voor de F -ratio. Voor de post-hoc vergelijkingen zijn Hochberg's GT2 en Games-Howell procedures gevolgd. Hochberg's GT2 is toegepast aangezien de verschillende groepen (bijv. qua geboorteland) niet dezelfde steekproefgrootte hebben in dit onderzoek. De Games-Howell procedure is gevolgd indien niet voldaan werd aan de homogeniteit van de variantie assumptie (die is verkregen met behulp van Levene's testen). Bij achtergrondgegevens met twee categorieën (bijvoorbeeld kort en langdurig afhankelijk zijn van een uitkering) zijn onafhankelijke t -toetsen uitgevoerd.

3.4.3. Stap 3

In hoofdstuk 9 wordt ook de samenhang onderzocht tussen de drie opvoedingsschalen en de (ordinaire) variabelen van dit onderzoek. Ook wordt de onderlinge samenhang van de (ordinaire) variabelen onderzocht. De sterkte van de correlatie is uitgedrukt in een Spearman's correlatie coëfficiënt (r_s), aangezien we te maken hebben met variabelen op een ordinaal meetniveau en er dus niet voldaan is aan de assumpties voor een parametrische test.

3.5. Betrouwbaarheid en validiteit

Binnen kwalitatief onderzoek dient er onderzocht te worden of de interpretaties valide en betrouwbaar zijn, is er bestudeerd wat er bestudeerd moest worden en zijn er weinig verstoringen in de interpretatie door bijvoorbeeld vooroordelen? Er is sprake van validiteit wanneer er een juiste weergave wordt gegeven van de beleving en ervaringen van de informanten en wanneer hun leefsituatie accuraat wordt weergegeven. De betrokkenheid van anderen is van cruciaal belang bij het overwegen van validiteit binnen kwalitatief onderzoek (Bergsma, 2003). Er is niet aan de informanten gevraagd of zij zich herkende in het in dit onderzoek geschetste beeld van hun situatie, maar wel is op twee manieren getracht de validiteit te waarborgen. Voor de validiteit is waar mogelijk gekeken of de beschreven verhalen van de informanten een zekere overeenkomst vertoonden met verhalen uit ander onderzoek en ook zijn de verhalen van de informanten onderling met elkaar vergeleken. In dit onderzoek is telkens getracht het perspectief vanuit de informant te benadrukken, toch zorgt de interpretatie van de onderzoeker in zekere mate een rol in de kleuring van de gegevens (Bergsma, 2003). Hierdoor is betrouwbaarheid in kwalitatief onderzoek vaak problematisch (Neuman, 2000). In bijlage 2 staat in detail beschreven hoe de interviews zijn gecodeerd.

---

²⁰ Wanneer er sprake is van een type 1 error in deze analyse dan geeft de F test aan dat de gemiddeldes van de groepen significant van elkaar verschillen, terwijl dit in werkelijkheid niet zo is.

Omdat er veel interviews zijn afgenomen en de resultaten niet sterk afwijken van ander onderzoek ben ik van mening dat er sprake is van een zekere mate van externe validiteit. Met andere woorden de ervaringen en belevingen van de informanten zeggen iets over de belevingen en ervaringen van de gehele populatie; andere bijstandsmoeders in Rotterdam. Er is gekozen om in de probleemstelling specifiek naar Rotterdamse moeders te refereren. Rotterdam is een grote stad, met relatief veel armoede en de gemeente voert een eigen armoedebeleid. Om deze redenen acht ik het goed mogelijk dat de locatie zeker een deel van de ervaringen beïnvloedt. Dit wil echter niet zeggen dat delen van de ervaringen niet herkenbaar zijn voor andere bijstandsmoeders in Nederland. Sommige bevindingen rechtvaardigen uitspraken op een algemener niveau.

Een deel van de interviews zijn gecodeerd om statistische toetsen met de data te kunnen uitvoeren. Om de betrouwbaarheid van mijn interpretaties te controleren is een collega benaderd om een aantal interviewfragmenten ook te coderen. Met behulp van Cohen's kappa is mijn codering vergeleken met de codering van mijn collega. Cohen's kappa's coëfficiënt berekent de mate waarin beoordelaars meer overeenkomen dan op basis van puur toeval verwacht mag worden. Een lage kappa betekent dat de beoordeling volledig op kans berust en kappa die dicht bij de 1 ligt betekent een volledige overeenkomst tussen de beoordelaars, die niet toegeschreven kan worden aan toeval. Voor drie variabelen is een kappa berekend, namelijk de ervaren relatie met kind en twee economische druk indicatoren (uitgaven voor kind en de ervaren uitkeringssituatie). Voor deze drie variabelen is gekozen omdat de codering van deze variabelen het meest voor verschillende interpretaties vatbaar is. De andere variabelen zijn meer feitelijk van aard. De inter-beoordelaars betrouwbaarheid voor de ouder – kind relatie was $k = .81$ ($p < .01$), voor uitgaven voor kind was $k = .68$ ($p < .01$) en voor de ervaren uitkeringssituatie was $k = .78$ ($p < .01$). Mijn collega gaf aan dat vooral ervaringen met uitgaven voor kind lastig te coderen waren. Met de overige interviewfragmenten ervoer ze weinig problemen. Landis & Koch's schema (1977) is aangehouden voor het interpreteren van de Kappa's²¹. Het schema van Landis & Koch ziet er als volgt uit: 'slechte overeenkomst' ($k < 0$); 'geringe overeenkomst' (0-.20); 'matige overeenkomst' (.21-.40); 'redelijke overeenkomst' (.41-.60); 'voldoende tot goede overeenkomst' (.61-.80) en 'bijna perfecte overeenkomst' (.81-1.0). De beoordeling van de ouder – kind relatie kent volgens deze definitie een bijna perfecte overeenkomst en de economische druk indicatoren een voldoende tot goede overeenkomst.

Binnen kwantitatief onderzoek dient er onderzocht te worden of het meetinstrument valide is, met andere woorden meet deze wat gemeten moet worden? De betrouwbaarheid van de nieuwe opvoedingsschalen is in paragraaf 3.3 weergegeven. Deze zijn voldoende hoog om voor betrouwbare schalen door te gaan. De constructvaliditeit van de schalen is in kaart gebracht door te onderzoeken of in de literatuur dezelfde

---

²¹ Hierbij moet worden opgemerkt dat dit schema niet universeel geaccepteerd is. Zo liggen Kappa's vaak hoger bij weinig categorieën (wat het geval is in dit onderzoek).

onderverdeling qua schalen voorkomt. Dit is het geval voor ondersteuning²² (in de literatuur ook wel aangeduid als autoritair opvoedingsgedrag en door van Leeuwen en Vermulst als *Support*). De schaal negatieve controle wordt ook in de literatuur onderkend en vaak aangeduid als negatieve/ autoritaire opvoedingspraktijken of inadequaate opvoedingsgedrag. De schaal controle was niet in deze vorm terug te vinden in ander onderzoek, aangezien het zowel elementen bevat van meer autoritaire controle (straffen) als autoritatieve controle (monitoring en regels). Toch heeft deze schaal volgens mij waarde voor dit onderzoek, aangezien de meeste meetinstrumenten zijn gebaseerd op opvoedingsgedrag van midden tot hoogopgeleide westerse personen. In dit onderzoek betreft het vrouwen in een uitkeringssituatie met vaak een niet-westerse achtergrond. De onderzoeksliteratuur laat zien dat personen met lage inkomens hoog kunnen scoren op monitoring en straffen aangezien er vaak meer noodzaak tot bescherming is van hun kinderen (Kotchick & Forehand, 2002). Pels laat in haar onderzoek zien dat binnen migrantengroepen mengvormen kunnen zijn van opvoedingsgedrag, waarin bijvoorbeeld meer autoritaire controlestrategieën worden gecombineerd met autoritatieve controlestrategieën (1998: 92). Om deze redenen heeft de schaal controle wel betekenis voor dit onderzoek.

Aangezien deelnemers met onvoldoende Nederlandse taalbeheersing niet hebben deelgenomen aan de opvoedingsvragenlijst is het de vraag of de opvoedingsresultaten representatief zijn voor de gehele onderzoekspopulatie. In het volgende hoofdstuk zal hier iets dieper op worden ingegaan. In de volgende paragraaf worden overige beperkingen beschreven.

3.6. Beperkingen onderzoek

De eerste beperking vormt het werken met reeds verzamelde data. Nieuwe analyses sloten niet altijd goed aan op de data, omdat die in eerste instantie voor andere doeleinden waren verzameld. Daarom miste ik op sommige momenten voor mij analyses belangrijke informatie. Zo ontbreekt in de achtergrondgegevens bijvoorbeeld informatie over het opleidingsniveau, wat een belangrijke controlevariabele is. Ook is onbekend of gescheiden en ongehuwde moeders wellicht een LAT-relatie hebben. Uiteraard was het niet mogelijk om aan de informanten extra vragen te stellen om bepaalde opvattingen of ervaringen verder uit te diepen of om tegenstrijdigheden in hun verhaal op te helderen. Zoals eerder aangegeven, vaak was er maar één dimensie van een levensaspect voor alle informanten bekend. In de kwantitatieve analyses wordt dus gebruik gemaakt van een sterk gesimplificeerde realiteit. Een andere belangrijke beperking is dat zowel de open als sommige gesloten vragen alleen een grove indicatie geven van bepaalde levensaspecten, dit is bijvoorbeeld het geval bij de gezondheidsvragen.

---

²² Autoritair opvoedingsgedrag bestaat uit de combinatie van ondersteunende opvoedingsstrategieën zoals warmte en responsiviteit en autoritatieve controlestrategieën, zoals inductie en autonomie. Het gebruik van de term ondersteuning kan dus in het licht van de literatuurstudie verwarrend zijn, aangezien het dus niet alleen slaat op ondersteunende opvoedingsstrategieën.

Hierdoor blijven zowel de resultaten als de duiding van de resultaten oppervlakkig. Het bleek erg lastig om tot nieuwe invalshoeken te komen en daarmee bestaande literatuur aan te vullen.

Een andere beperking betreft het zelfgerapporteerde opvoedingsgedrag en de beschrijving van de relatie met hun kind door de informanten. Verschillend onderzoek stelt namelijk kritische vraagtekens bij zelf gerapporteerd gedrag, waarbij de vraag is of zelf gerapporteerd gedrag niet teveel afwijkt van reëel of geobserveerd gedrag. Zo vinden Gerrits et al. geen significant verband tussen gerapporteerd en geobserveerd opvoedingsgedrag van ouders (1996:68). Om na te gaan in hoeverre door ouders gerapporteerd opvoedingsgedrag werkelijk opvoedingsgedrag weergeeft kunnen verschillende methoden worden toegepast. Zo kunnen kinderen gevraagd worden naar de opvoeding van hun ouders en het opvoedingsgedrag kan geobserveerd worden door een onderzoeker. Beide methoden hebben hun beperkingen, maar ze geven een vollediger beeld van de opvoeding (Gerrits, et al., 1996: 44).

Hoewel uit dit onderzoek blijkt dat de opvoedingsschalen valide en betrouwbaar zijn, is de invalshoek van dit onderzoek beperkt, aangezien alleen het perspectief vanuit de ouder is onderzocht. Kinderen kunnen een ander beeld hebben van de relatie. Soms is het voor ouders ook lastig in te schatten of er iets speelt bij het kind (Kolko & Kazdin, 1993). Het kan goed zijn dat bepaalde ouders in deze studie aangeven dat alles goed gaat met de relatie of het kind, terwijl dat in werkelijkheid niet zo is.

Deković (2000) meent dat ouders door de aandacht in de media voor opvoedingszaken en de toename aan het aantal instellingen op gebied van opvoedingsondersteuning ook hebben geleerd wat gewenst opvoedingsgedrag is en daarmee ook de gewenste antwoorden op vragenlijsten. Volgens haar scoren Nederlandse ouders in het algemeen, ook als er problemen, zijn hoog op ondersteuning en laag op straffen. De verschillen tussen ouders zijn niet zo groot (Deković, 2000:11-12). Gelukkig wordt dit probleem deels ondervangen doordat er ook een open vraag is gesteld over de ervaren relatie. Deze vraag geeft meer inzicht in de duurzame aspecten van de relatie en is volgens Deković zelfs een betere voorspeller van de ontwikkeling van adolescenten dan opvoedingsgedrag (2000:14).

De meeste levensaspecten die zijn besproken zijn persoonlijke onderwerpen. Hiermee zijn twee beperkingen gemoeid. Wanneer het om vervelende of pijnlijke onderwerpen gaat kunnen informanten de situatie of zichzelf positiever profileren dan in werkelijkheid is of kunnen ze deze onderwerpen niet aan bod laten komen. Een vertrouwensband tussen de interviewer en informant kan deze beperking grotendeels opheffen. Hoewel in principe de interviewer een onbekende was van de informant zijn er wel aanwijzingen dat de meeste informanten een reëel beeld hebben geschetst van hun situatie. Negatieve aspecten van het leven werden ook beschreven en een paar informanten gaven aan dat ze blij waren eens hun hart te kunnen luchten. Toch kan niet met zekerheid gesteld worden dat alle informanten het achterste van hun tong hebben laten zien in dit onderzoek. De andere beperking heeft te maken met taalproblemen. Hierbij is het maar de vraag in hoeverre persoonlijke onderwerpen goed kunnen worden overgebracht in een vreemde taal, wat voor veel informanten het geval was. Het probleem hierbij kan zijn

dat de ervaringen worden gesimplificeerd of veralgemeniseerd. Wil een interviewer een informant met taalproblemen helpen haar verhaal te vertellen dan kunnen de data tevens teveel gekleurd zijn door de sturing van de interviewer. Daarnaast heb ik te maken gehad met het interviewverslag geschreven door de interviewer, met weinig letterlijke citaten van de informanten. Gevoelens en nuances zitten vaak in details. Het is dus jammer dat er weinig letterlijke citaten bekend zijn. Het gespreksverslag²³ is een goede samenvatting van wat de informant heeft gezegd, maar biedt weinig inzicht in de vragen en/of opmerkingen van de interviewer. Hierdoor zijn de rol van de interviewer en eventuele sturingen moeilijker te controleren.

Tot besluit

Ondanks de hiervoor beschreven beperkingen heb ik het vertrouwen in de degelijke opzet en uitvoering van het onderzoek en ben ik van mening dat het onderzoek heeft bijgedragen aan het verkrijgen van zogenaamde *life knowledge* van bijstandsmoeders. Deze *life knowledge* garandeert dat de verworven kennis relevant is voor de betrokkenen zelf (Krumer-Nevo, 2005).

---

²³ De meeste verslagen waren uitgebreid en gedetailleerd en alle verslagen zagen er verzorgd uit.

Hoofdstuk 4 De onderzoeksgroep

4.1. Twee onderzoeksgroepen

In dit hoofdstuk kunnen de achtergrondkenmerken worden geraadpleegd van de twee onderzoeksgroepen. De eerste onderzoeksgroep bestaan uit alle informanten die aan het onderzoek hebben deelgenomen. Dit betreft in totaal 152 informanten. Van deze 152 hebben 111 informanten de opvoedingsvragenlijst (deels) ingevuld. Deze 111 informanten vormen daarom samen de tweede onderzoeksgroep. Onderzoeksgroep 1 is van belang voor hoofdstukken 5 t/m 8 en onderzoeksgroep 2 voor hoofdstuk 9. De verschillen tussen beide onderzoeksgroepen komen ook in dit hoofdstuk aan bod, maar omdat beide groepen uiteraard niet onafhankelijk zijn van elkaar zullen de verschillen tussen de deelnemers aan de opvoedingsvragenlijst en de niet-deelnemers geanalyseerd worden. Allereerst besteden we aandacht aan de werving en non-response.

4.2. Werving en non-response

Reelick (2010) heeft in 2009 een aselechte steekproef getrokken onder vrouwen met een kind tussen de 6 – 16 jaar met een WWB-uitkering van vijf jaar of langer uit het uitkeringsbestand van de gemeente Rotterdam. 148 vrouwen werden op deze wijze geselecteerd. Vervolgens zijn er nog eens 148 vrouwen met een kind tussen de 6 – 16 jaar met een WWB-uitkering van een jaar of korter geselecteerd. Deze tweede groep is op de eerste groep qua leeftijd en geboorteland gematcht. In totaal zijn dus 296 vrouwen, woonachtig in Rotterdam geselecteerd. In eerste instantie heeft de benadering telefonisch plaatsgevonden, vervolgens door persoonlijk bij de vrouwen aan te bellen. Aangezien het veldwerk meer tijd in beslag nam dan van te voren was begroot, werd besloten de wervingsinspanningen te stoppen bij 150 informanten. 29 vrouwen zijn uiteindelijk helemaal niet benaderd. De response komt hierdoor uit op 56% (152 van de 267). In onderstaande tabel is een globaal overzicht van de non-response als gevolg van diverse redenen. Van drie personen is de reden van non-response onbekend, deze zijn buiten de tabel gehouden.

Tabel 4.1. Redenen non-response

Redenen	Abs.	%
Weigering	54	48,2
Niet bereikt of verhuisd	50	44,6
Geen uitkering meer	6	5,4
Taalproblemen	2	1,8
Totaal	112	100,0

4.3. Overzicht achtergrondvariabelen

De in deze paragraaf weergegeven tabel is een samenvattingstabel van de achtergrondgegevens van de twee onderzoeksgroepen. Beide groepen zijn naast elkaar gezet om inzicht te bieden in de verschillen

tussen beide groepen. Nogmaals de onderzoeksgroepen zijn afhankelijk van elkaar, aangezien beide onderzoeksgroepen opgebouwd zijn met dezelfde informanten. Onderzoeksgroep 2 bestaat alleen uit de informanten die de opvoedingsvragenlijst hebben ingevuld. Onderzoeksgroep 1 bestaat uit alle informanten die aan het onderzoek hebben deelgenomen en is dus de som van de deelnemers en niet-deelnemers aan de opvoedingsvragenlijst.

Tabel 4.2: samenvatting achtergrondvariabelen

Factsheet informanten	Onderzoeksgroep 1		Onderzoeksgroep 2	
	Abs.	%	Abs.	%
Aantal informanten (N)	152		111	
Geboorteland				
Suriname	16	10,5	15	13,5
De Ned. Antillen	25	16,4	21	18,9
Turkije	25	16,4	12	10,8
Marokko	16	10,5	12	10,8
Overig	38	25,0	20	18,0
Nederland	32	21,1	31	27,9
Totaal	152	100,0	111	100,0
Uitkeringsduur				
≤ 1 jaar	72	47,4	48	43,2
≥ 5 jaar	80	52,6	63	56,8
Totaal	152	100,0	111	100,0
Burgerlijke staat				
Alleenstaand: nooit gehuwd	50	33,0	47	42,3
Gehuwd of samenwonend	11	7,2	7	6,3
Alleenstaand: Gescheiden of gescheiden levend	91	59,8	57	51,4
Totaal	152	100,0	111	100,0
Geslacht target- kind				
zoon	68	46,6	45	40,9
dochter	78	53,4	65	59,1
Totaal	146	100,0	110	100,0
	M	SE	M	SE
Gemiddelde leeftijd informant	41,3	.54	40,5	.63
Gemiddeld kindertal	2,9	.12	2,8	.14
Gemiddelde leeftijd target- kind	12,1	.27	11,7	.32
Gemiddeld leeftijdsverschil oudste en jongste kind in jaren	9,3	.46	9,0	.54
Gemiddelde leeftijd informant bij geboorte oudste kind	24,0	.48	24,2	.56

Beide onderzoeksgroepen kennen een diverse samenstelling naar herkomst²⁴. De groep overige allochtonen is het grootste in onderzoeksgroep 1 en bestaat uit maar liefst 17 verschillende westerse en niet-westerse herkomstgroepen. Kaapverdiërs (7,2%) en Ethiopiërs (3,3%) hebben het grootste aandeel in deze groep. De groep Nederlanders is het grootst in onderzoeksgroep 2.

In beide onderzoeksgroepen zijn de informanten met een uitkeringsduur van vijf jaar of langer beter vertegenwoordigd, dit is vooral het geval voor onderzoeksgroep 2.

Het aantal informanten dat is gescheiden, of gescheiden leeft van een partner vormt in beide onderzoeksgroepen de grootste groep. De nooit gehuwde moeders vormen de twee na grootste groep. Zowel de gescheiden als de nooit gehuwde moeders staan aan het hoofd van een eenoudergezin. Het is echter onbekend of deze moeders een LAT-relatie hebben. Het aantal gehuwden of samenwonende informanten heeft in beide groepen een zeer klein aandeel. Dit betekent dat tweeoudergezinnen in de onderzoeksgroep een uitzonderingspositie innemen.

De informanten hebben iets vaker een dochter als target-kind dan een zoon, dit geldt voor beide onderzoeksgroepen, maar het verschil is groter in onderzoeksgroep 2.

De gemiddelde leeftijd van alle informanten is 41,3 jaar (range= 25 – 57 jaar). De gemiddelde leeftijd van onderzoeksgroep 2 is met 40,5 iets lager (range = 25 – 55 jaar).

Het gemiddelde kindertal van onderzoeksgroep 1 (M=2,85) ligt erg dicht bij het gemiddelde kindertal van onderzoeksgroep 2 (M=2,83). Beide gemiddelden zijn ruim boven het landelijke gemiddelde van 1,77 kind per vrouw in 2008 (CBS, 2010). In onderzoeksgroep 1 heeft 25% van de informanten vier of meer kinderen, in onderzoeksgroep 2 betreft dit 27%. Informatie over het aantal kinderen van de informant betekent niet automatisch informatie over de grote van het huishouden, aangezien volwassen kinderen niet meer thuis hoeven te wonen.

De gemiddelde leeftijd van het target-kind in onderzoeksgroep 1 is 12,1 jaar (range = 4 – 19 jaar). De gemiddelde leeftijd is iets lager in onderzoeksgroep 2 met 11,7 jaar (range = 4 – 19 jaar).

De opvoedingsvragenlijst is ontwikkeld voor ouders met een kind tussen de 6 – 16 jaar, hierop zijn de informanten ook geselecteerd. Toch hebben een aantal informanten ervoor gekozen om de vragenlijst in te vullen voor een kind jonger dan 6 jaar (3 keer) of een kind ouder dan 16 jaar (5 keer). Omdat de leeftijden niet te sterk afwijken van de geprefereerde leeftijdsgrenzen is besloten om ook deze informanten op te nemen in de verdere analyses.

Het gemiddelde leeftijdsverschil tussen het jongste en oudste kind van de informanten is weergegeven in de tabel om aan te duiden dat de informanten in hun leven gemiddeld lang te maken hebben met

---

²⁴ In dit onderzoek is alleen het geboorteland van de informant bekend. Onder de in Nederland geboren informanten kunnen dus ook tweedegeneratie allochtonen voorkomen (Tweedegeneratie allochtoon: volgens de definitie van het CBS; wel in Nederland geboren, maar waarvan ten minste één ouder in het buitenland is geboren) vallen dus ook in de categorie Nederland. Vergelijkingen met ander onderzoek dienen dat ook met enig voorbehoud geïnterpreteerd te worden, aangezien in andere onderzoeken vaak definities zoals die van het CBS worden aangehouden.

afhankelijke kinderen. Dit hangt logischerwijs direct samen met het aantal kinderen. Hoe meer kinderen, hoe groter de leeftijdsspreiding²⁵.

Gemiddeld werden de informanten in beide onderzoeksgroepen rond hun 24ste voor het eerst moeder. De gemiddelde leeftijd voor vrouwen in Nederland, waarop ze voor het eerst moeder worden, ligt met 29,4 jaar een stuk hoger (CBS, 2011). In totaal kreeg rond de 25% van de informanten voor het 20ste levensjaar voor het eerst een kind. Acht informanten werden boven hun 34ste pas voor het eerst moeder. Er kan gesteld worden dat de informanten van dit onderzoek op relatief jonge leeftijd een gezin zijn gestart.

4.4. Verschillen deelnemers en niet-deelnemers aan de opvoedingsvragenlijst

Er zijn verschillen tussen de twee onderzoeksgroepen wat betreft de samenstelling van de geboortelanden. Een vergelijking tussen deelnemers en niet-deelnemers aan de opvoedingsvragenlijst laat zien dat de verschillen significant zijn²⁶. De groep Turkse vrouwen en de vrouwen uit de groep overige allochtonen hebben minder vaak deelgenomen aan de opvoedingsvragenlijst dan van deze groepen verwacht mocht worden. Het omgekeerde is het geval bij de Nederlandse informanten. Zij namen vaker dan verwacht deel aan de vragenlijst. De voornaamste reden van niet-deelname aan de vragenlijst zijn taalproblemen.

De twee onderzoeksgroepen hebben ook een iets verschillende samenstelling qua burgerlijke staat. Worden deelnemers met niet deelnemers vergeleken, dan zien we significante verschillen tussen beide groepen²⁷. Nooit gehuwde vrouwen hebben significant vaker deelgenomen aan de vragenlijst dan, in vergelijking met andere groepen, van hen verwacht mocht worden. Ook wat betreft de verdeling van zoons en dochters zijn er significante verschillen tussen de deelnemers en niet-deelnemers²⁸. Niet-deelnemers hebben vaker een zoon als target-kind en deelnemers hebben vaker dan verwacht een dochter als target-kind.

De gemiddelde leeftijd van de informanten die de opvoedingsvragenlijst hebben ingevuld is significant lager²⁹ ($M = 40.49$, $SE = .63$) dan die van de informanten die de vragenlijst niet hebben ingevuld ($M = 43.62$, $SE = .91$). Hetzelfde geldt voor de leeftijd van het target-kind. De gemiddelde leeftijd van de target-kinderen is significant lager bij deelnemers van de vragenlijst ($M = 11.7$, $SE = .32$) in vergelijking met niet-deelnemers ($M = 13.11$, $SE = .51$)³⁰. Op de overige achtergrondvariabelen zijn geen significante verschillen tussen deelnemers en niet-deelnemers van de opvoedingsvragenlijst.

---

²⁵ $r_s = .49$, $p < .001$.

²⁶ $\chi^2(5) = 30.26$, $p < .001$, $V = .45$.

²⁷ $\chi^2(2) = 16.65$, $p < .001$, $V = .33$.

²⁸ $\chi^2(1) = 5.76$, $p < .05$, $V = .20$.

²⁹ $t(144) = -2.59$, $p < .01$, $r = .22$.

³⁰ $t(144) = -2.22$, $p < .05$, $r = .19$.

4.5. Herkomstgroepen

In bijlage 3 staan de achtergrondvariabelen opgesplitst per herkomstgroep weergegeven in twee overzichtstabellen. Tabel 1 is voor de situatie in onderzoeksgroep 1 en tabel 2 voor die in de tweede onderzoeksgroep. Hoewel de verschillende herkomstgroepen in principe te klein zijn om generaliserende uitspraken over te doen, is het toch interessant om te onderzoeken waar de groepen met elkaar verschillen en overeenkomen en of dit overeenkomt met resultaten uit ander onderzoek.

Uit diverse onderzoeken is naar voren gekomen dat de samenstelling qua burgerlijke staat verschilt per etnische groep. Zo zouden Antilliaanse en Surinaamse vrouwen vaker ongehuwd moeder zijn, terwijl scheidingen en ongehuwd moederschap weinig zouden voorkomen bij de Turkse en Marokkaanse bevolkingsgroep (zie o.a. Eldering & Borm, 1996). Dit kan deels geconfirmeerd worden in deze studie. Voornamelijk Antilliaanse vrouwen zijn relatief vaak ongehuwd moeder en dit komt niet of nauwelijks voor onder de Turkse en Marokkaanse informanten. Marokkaanse, maar vooral Turkse vrouwen zijn vaker getrouwd in vergelijking met vrouwen uit de andere herkomstgroepen. Wat opvalt is dat binnen de Turkse en Marokkaanse herkomstgroepen het aantal gescheiden informanten ook hoog ligt. Een chikwadraattoets op onderzoeksgroep 1 laat zien dat Antilliaanse informanten significant vaker, dan de andere groepen ongetrouwd zijn. Turkse en Marokkaanse informanten zijn daarentegen significant minder vaak ongehuwd moeder in vergelijking met de andere groepen. Turkse informanten zijn significant vaker dan verwacht, in vergelijking met de andere groepen, getrouwd. We kunnen dus een zekere associatie vaststellen tussen burgerlijke staat en herkomstland³¹. Ook in onderzoeksgroep 2 bestaat deze associatie³².

Qua uitkeringsduur zijn er in beide onderzoeksgroepen geen significante verschillen tussen de herkomstgroepen. Reelick (2010) heeft de groep die een jaar of korter afhankelijk is van een uitkering namelijk gematcht met de groep die vijf jaar of langer bijstandsafhankelijk is.

Er zijn per herkomstgroep geen significante verschillen tussen het aantal zoons of dochters als target-kind. Bijna alle herkomstgroepen hebben iets vaker een dochter als target-kind dan een zoon, de verschillen zijn nog iets geprononceerder in de tweede onderzoeksgroep.

De groep overige allochtonen is gemiddeld het oudst, gevolgd door de Nederlandse informanten. De Turkse vrouwen zijn gemiddeld het jongst. De gevonden verschillen tussen de herkomstgroepen zijn niet significant, dit geldt voor beide onderzoeksgroepen.

Wanneer we het gemiddeld kinderaantal bekijken per herkomstgroep, kunnen we concluderen dat de Nederlandse, Antilliaanse en vooral Surinaamse vrouwen gemiddeld meer kinderen hebben dan te verwachten valt na bestudering van de landelijke statistieken. Het gemiddeld kinderaantal voor autochtonen was tussen 2001-2003 1,7 kind per vrouw 1,9 voor Antilliaanse vrouwen en 1,8 voor

---

³¹ $\chi^2(10)=45.77, p<.001, V=.38$

³² $\chi^2(10)=34.61, p<.001, V=.40$

Surinaamse vrouwen (van Huis & Visser, 2005). In onderzoeksgroep 1 is dat respectievelijk 2,45; 3,12 en 3,25 kind per vrouw, in onderzoeksgroep 2 is de situatie niet veel anders. De verschillen qua kindertal tussen de Marokkaanse informanten en de Nederlandse informanten in onderzoeksgroep 1 is significant³³. In onderzoeksgroep 2 zijn er geen significante verschillen tussen de herkomstgroepen.

De gemiddelde leeftijd van de target-kinderen van de Turkse informanten is het hoogste in beide onderzoeksgroepen en de gemiddelde leeftijd van de target-kinderen van de Antilliaanse informanten is in beide onderzoeksgroepen het laagst. De gevonden verschillen tussen de herkomstgroepen zijn echter niet significant.

De groep Antilliaanse informanten kent gemiddeld de grootste leeftijdsverspreiding tussen het jongste en oudste kind. De leeftijdsverspreiding is het laagst onder de groep Turkse informanten. De verschillen tussen beide groepen zijn significant in onderzoeksgroep 1³⁴, maar niet in onderzoeksgroep 2.

Turkse vrouwen werden met gemiddeld 21,2 jaar, significant eerder moeder dan de Nederlandse vrouwen (26,1 jaar) en de groep overige allochtonen (25,7 jaar) in onderzoeksgroep 1³⁵. In onderzoeksgroep 2 is er alleen een significant verschil tussen Turkse en Nederlandse informanten³⁶.

4.6. Burgerlijke staat

Dezelfde exercitie die is uitgevoerd in de vorige paragraaf op basis van geboorteland, zal nu gedaan worden voor de verdeling naar burgerlijke staat. In bijlage 4 kunnen de resultaten in twee overzichtstabellen worden geraadpleegd.

Gescheiden en getrouwde/ samenwonende informanten komen in beide onderzoeksgroepen vaker voor in de groep die pas kort afhankelijk is van een uitkering en nooit gehuwde burgerlijke staat komt in beide onderzoeksgroepen vaker voor onder de langdurig bijstandsafhankelijke informanten. Er is echter geen significante associatie gevonden tussen de burgerlijke staat van de informant en de uitkeringsduur.

Nooit gehuwden hebben in beide onderzoeksgroepen vaker een zoon als target-kind. De gescheiden informanten hebben vaker een dochter als target-kind, zeker in onderzoeksgroep 2. Er is geen significante associatie tussen de burgerlijke staat van de informant en het geslacht van het target-kind.

In onderzoeksgroep 1 zijn de gescheiden informanten significant ouder dan de nooit gehuwden informanten³⁷. Dit is niet het geval in onderzoeksgroep 2.

De gehuwde/ samenwonende informanten hebben een significant hoger kindertal in vergelijking met de nooit gehuwde informanten, dit geldt voor zowel onderzoeksgroep 1³⁸ als 2³⁹.

---

³³ $F(5,145) = 2.78, p < .05, w = .23$

³⁴ $F(5,127) = 3.39, p < .05, w = .29$

³⁵ $F(5, 56) = 4.86, p < .01, w = .28$

³⁶ $F(5,102) = 2.94, p < .05, w = .29$

³⁷ $F(2,143) = 3.86, p < .05, w = .19$

³⁸ $F(2,148) = 3.32, p < .05, w = .17$

³⁹ $F(2, 107) = 3.38, p < .05, w = .20$

Er zijn voor beide onderzoeksgroepen geen significante verschillen qua gemiddelde leeftijd van het target-kind. In beide onderzoeksgroepen is de gemiddelde leeftijd van het target-kind het hoogste onder de gehuwde/ samenwonende informanten.

De gemiddelde leeftijdsspreiding tussen het jongste en oudste kind is in beide onderzoeksgroepen het hoogst onder de gescheiden informanten. De gevonden verschillen tussen de verschillende burgerlijke staat groepen zijn echter niet significant.

Getrouwde/samenwonende informanten werden in beide onderzoeksgroepen gemiddeld het jongst moeder, nooit gehuwde informanten het laatst. De gevonden verschillen tussen de burgerlijke staat groepen zijn niet significant.

4.7. Uitkeringsduur

Informanten die een jaar of korter afhankelijk zijn van een uitkering hebben in beide onderzoeksgroepen ongeveer even vaak een zoon of dochter als target-kind. De verdeling is anders bij informanten die vijf jaar of langer bijstandsafhankelijk zijn. Er is echter geen significante associatie gevonden tussen uitkeringsduur en het geslacht van het target-kind.

Aangezien de twee uitkeringsduurgroepen voor de dataverzameling gematcht zijn op leeftijd zijn daarop geen significante verschillen tussen de groepen.

Ook op de overige achtergrondvariabelen; gemiddeld kindertal, leeftijd target-kind, leeftijdsspreiding tussen jongste en oudste kind en de gemiddelde leeftijd waarop de informant voor het eerst moeder werd, zijn er geen significante verschillen gevonden tussen kort- en langdurig bijstandsafhankelijke informanten. Zie voor de overzichtstabellen bijlage 5.

4.8. Tot besluit

De belangrijkste en opmerkelijkste bevindingen worden in deze paragraaf kort besproken en tevens wordt er ingegaan om de mogelijke implicaties van de bevindingen voor dit onderzoek en voor de participanten van dit onderzoek.

Kijken we naar de verschillen tussen de twee onderzoeksgroepen, dan kunnen we concluderen dat onderzoeksgroep 2 voornamelijk bestaat uit informanten die de Nederlandse taal voldoende beheersen. Informanten met taal- en/of leesproblemen hebben de opvoedingsvragenlijst vaak niet ingevuld. Deze vrouwen zijn gemiddeld ouder, vaker gescheiden, hebben gemiddeld oudere kinderen en hebben vaker een zoon als target-kind. Een implicaties hiervan voor het onderzoek naar opvoedingsgedrag kan zijn dat de resultaten positiever gekleurd zijn dan ze denkbeeldig zijn voor de populatie, aangezien het mogelijk is dat de niet-deelnemers de kwetsbaarste groep vormen van de populatie (Reelick, 2010:44). Het feit dat de deelnemers aan de opvoedingsvragenlijst verhoudingsgewijs vaker een dochter als target-kind hebben dan een zoon, kan ook leiden tot een iets vertekend beeld van de werkelijkheid, aangezien uit onderzoek

blijkt dat zoons en dochters anders worden opgevoed en (Rispen et al., 1996). Daarnaast hebben meisjes minder vaak externaliserende problemen in hun jeugd in vergelijking met zoons (Deković, 2000:22). Oudere kinderen kunnen het beeld ook vertekenen. Zo stelt Deković dat de ouder-kind relatie vaak verslechtert in de adolescentie (2000:6).

Twee factoren die de kans op armoede doen toenemen en/of de blijfkans in de bijstand doen vergroten zijn ruimschoots aanwezig binnen de onderzoeksgroep; grote gezinnen en eenoudergezinnen (Vrooman, 1997:46). Naarmate het aantal afhankelijke kinderen toeneemt en de kinderen ouder zijn, neemt de kans op armoede toe (van Niekerk, 1993:55). Vooral Marokkaanse gezinnen in dit onderzoek vormen dus een risicogroep. Omdat dit een onderzoek betreft onder bijstandsmoeders is het niet meer dan logisch dat deze twee factoren vaak voorkomen. Wat wel opmerkelijk is, is het feit dat er veel Turkse en Marokkaanse informanten aan het hoofd staan van een eenoudergezin, aangezien uit de literatuur het beeld naar voren kwam dat scheidingen binnen deze groepen niet vaak voorkomen.

Bij de notie over grote gezinnen dient een kanttekening geplaatst te worden. Dat de informanten in dit onderzoek gemiddeld veel kinderen hebben, wil niet per se zeggen dat ze ook te maken hebben met veel afhankelijke kinderen. Volwassen kinderen hoeven namelijk niet meer thuis te wonen. Wel hebben de deelnemers van dit onderzoek vaak te maken met een lange levensperiode met afhankelijke kinderen, aangezien er in veel gevallen sprake is van een groot leeftijdsverschil tussen het jongste en oudste kind. De implicatie hiervan voor de informanten kan zijn een langere periode van relatieve armoede, aangezien het hebben van jonge kinderen de re-integratie naar arbeid kan bemoeilijken.

In de gehele onderzoeksgroep zijn redelijk wat significante verschillen tussen de etnische groepen en de burgerlijke staat groepen op de verschillende achtergrondvariabelen gevonden. Nemen we alleen de deelnemers aan de opvoedingsvragenlijst in oogschouw, m.a.w. onderzoeksgroep 2 dan zijn deze significante verschillen bijna allemaal verdwenen. Dit impliceert dat de verschillende informanten in de tweede onderzoeksgroep meer op elkaar lijken.

Met dit hoofdstuk over de achtergrondgegevens van de twee onderzoeksgroepen is een basis gelegd voor het verdere onderzoek. Onderzoeksgroep 1 (alle deelnemers) is van toepassing op hoofdstuk 5 t/m 8 en onderzoeksgroep 2 (alleen de deelnemers aan de opvoedingsvragenlijst) op hoofdstuk 9.

Hoofdstuk 5 Goede en slechte relaties nader bekeken

5.1. Inleiding

De ervaren ouder – kind relatie staat in dit hoofdstuk centraal. Drie deelvragen zijn geformuleerd met betrekking tot dit hoofdstuk. 1.1.: Hoe wordt de relatie met het kind door de moeders beoordeeld? 1.2. Welke positieve en negatieve aspecten benoemen de moeders in de relatie met hun kind en welke emoties zijn hieraan verbonden? En 1.3: zijn er significante groepsverschillen in de beoordeling van de relatie? De beoordelingen van de relaties zijn vier groepen onderscheiden, zoals we hebben kunnen lezen in hoofdstuk 3. Volgens Dix (in Van der Maas, 2010:19) reflecteren de emoties van de ouder de gezondheid van de ouder – kind relatie. Om deze reden krijgen de groepen een naam die een dominante emotie van de groep reflecteert. Hiervoor kijken we naar welke ervaringen en emoties de verschillende groepsleden delen. Ten slotte wordt in een aparte paragraaf aandacht besteed aan kwantitatieve gegevens. In deze paragraaf wordt aangegeven hoe vaak goede en minder goede relaties voorkomen en of bepaalde achtergrondgegevens samenhangen met de beoordeling van de ouder – kind relatie.

5.2. Vier emotiegroepen

Na een korte bestudering van de interviewfragmenten kon ik vrij snel opmaken dat hoewel de ervaringen van de ouders een grote mate van heterogeniteit kennen, de beoordelingen van de relatie kunnen worden teruggebracht tot vier groepen. De eerste groep informanten gaf aan een goede relatie te hebben met hun kind of benoemde louter positieve aspecten in de relatie. De tweede groep informanten gaf aan in principe ook een goede relatie te hebben met het kind, maar benoemde ook enkele negatieve aspecten in de relatie of belastende factoren in de opvoeding. De derde groep benoemde naast negatieve aspecten ook een aantal positieve aspecten van de relatie. De vierde groep liet zich louter negatief uit over de relatie en het kind. Volgens Dix zijn ouderlijke emoties een belangrijke graadmeter van de gezondheid van de ouder – kind relatie. Dix wijst erop dat in een gezonde ouder – kind relatie de ouder zijn emoties compatibel maakt met de belangen van het kind, in andere woorden de ouder is sensitief (in Van der Maas, 2010:19). De ouders in de eerste groep ervaren veel positieve emoties, zoals gevoelens van betrokkenheid, trots, vertrouwen en steun. De relaties kenmerken zich door een hoog 'maatjes' gehalte, de informanten in deze groep ervaren een 'rijke' relatie.

Voorbeelden 'de rijke relatie'

<i>De relatie met haar zoon is zeer goed, het is een voorbeeldig kind en hij luistert ook heel goed. Hij is makkelijk in de omgang, ook naar anderen toe. Hij doet het heel goed op school en haalt hoge cijfers. Hij krijgt zelfs extra rekenen omdat hij hierin heel goed is. Als haar zoon liegt heeft moeder dit meteen door en krijgt hij straf door bijvoorbeeld 3 uur lang geen tv. te kijken. Ze praten veel met elkaar en zij is zowel zijn vader, moeder, maatje en vriend (Resp. 303)</i>
--

Het is een gevoelige jongen, als mevrouw verdrietig is en hij ziet haar huilen dan moet hij ook huilen. Ze hebben het heel vaak gezellig samen, ze kunnen samen lekker lachen, mevrouw vindt het gezellig als hij er is. Ze eten en drinken samen in de woonkamer, als hij achter het internet zit, dan is dat ook in de woonkamer. Als ze thuis zijn, dan zijn ze altijd samen in de woonkamer te vinden. (Resp.77)

Mevrouw kan heel goed praten met haar zoon van 16 jaar, hij is meer haar vriend dan haar zoon. Ze zijn echt maatjes en als mevrouw ergens mee zit dan kan zij ook met hem praten, hij geeft haar dan ook advies. Mevrouw vraagt altijd hoe de dag is geweest van haar zoon, en hij vindt het leuk om zijn moeder alles te vertellen over wat er in zijn leven afspeelt. Hij zal niets doen zonder instemming van zijn moeder. Zelfs een aankoop in de winkel, wat bijvoorbeeld kledij betreft, daar neemt hij zijn moeder voor mee. Hij geeft altijd toe als er een probleem is. Dan praten ze er samen over en zoeken zij naar een oplossing. Mevrouw geeft aan dat de opvoeding van hem heel makkelijk was, omdat niemand zich bemoeide met hen. Van de andere 3 kinderen wil de andere vader wel eens roet in het eten gooien, door ineens te verschijnen en haar belachelijk te maken. Maar toch slaagt ze erin haar opvoeding strak te houden en haar kinderen klaar te stomen voor de toekomst, want dat ziet zij als haar plicht.(Resp. 194)

In de tweede groep zijn zowel positieve emoties aanwezig als (in mindere mate) negatieve emoties. Zowel de positieve als negatieve emoties zijn minder uitgesproken in vergelijking met de andere groepen. Deze negatieve emoties hebben bij sommigen te maken met de ervaren belasting, bijv. ziekte, weinig energie etc. Dus ook al wordt de relatie positief beoordeeld, op de achtergrond spelen belastende emoties mee die (in de toekomst) een risico kunnen vormen voor de gezinsrelaties. De naam die ik aan deze groep geef is daarom 'de goede, maar belaste relatie'.

Voorbeeld 'de goede maar belaste relatie'

De relatie met haar kind is goed, en de kinderen merken ook aan mevrouw dat zij niet zoveel meer aan kan. Wanneer mevrouw twee dagen per maand vanwege haar maandelijkse periode, letterlijk niet meer op kan staan van de pijn, dan snelt haar zoon haar bij om het haar zo aangenaam mogelijk te maken en laat haar verder ook met rust. Mevrouw kan ook goed praten met haar zoon. Ze wil dat hij zich nergens voor schaamt. Daarnaast probeert ze wel altijd te lachen met haar zoon, en het zo gezellig mogelijk te maken in het huis, alhoewel dat best moeilijk is. (Resp. 89)

Een belangrijk kenmerk van de derde groep is de grilligheid of wisselvalligheid van de relatie. Negatieve emoties hebben de boventoon, ook al worden nog steeds lichtpuntjes gezien of positieve emoties beschreven. Onzekerheid of onvoorspelbaarheid is echter een dominant kenmerk van de relatie.

Voorbeeld 'de onzekere relatie'

Af en toe is ze heel erg lief en wil dan met mevrouw praten. De andere keer wil zij absoluut niet praten en zit zij enkel in haar kamer. Een lange tijd hiervoor heeft mevrouw het flink te verduren gehad met haar dochter. Mevrouw wil haar graag leren over het leven zodat ze niet dezelfde fouten maakt als mevrouw heeft gemaakt in haar leven. Mevrouw wil graag leuke dingen met haar dochter doen, maar vaak gaat dit niet op en is het enkel snel winkelen als dochter iets nodig heeft. Mevrouw doet haar best maar weet het niet meer, is zich ook bewust dat haar dochter de verkeerde kant opgaat door haar school te verwaarlozen. Ze hoopt dat het goed komt. (Resp.50)

Is de ouder minder goed tot in staat de eigen emoties compatibel te maken met de belangen van het kind dan ontstaat er een kloof tussen de belevingswereld van de ouder en het kind. Een ouder kan daardoor emoties ervaren van verlies aan controle, grip en daarmee gepaarde machteloosheid. Uit de interviewfragmenten blijkt dat er sprake is van weinig effectieve en kwaliteitsvolle communicatie tussen ouder en kind. Juist wederzijdse communicatie kan zorgen voor meer begrip en toenadering.

Voorbeelden 'de arme relatie'

Haar middelste zoon van 15 jaar oud is vanaf zijn 11e een probleemkind. Over alles hebben zij ruzie met elkaar. Hij hangt het liefst op straat rond. Mevrouw vindt dat vervelend en heeft langdurige gesprekken met hem hierover. Mevrouw dwingt hem om te luisteren of verbiedt hem om naar buiten te gaan. Haar zoon luistert niet. Hij zeurt dan net zo lang totdat ze toegeeft. Als het mevrouw al lukt om voet bij stuk te houden wordt hij soms verbaal en fysiek gewelddadig. Doordat hij vaak op straat hangt kent mevrouw zijn vrienden niet. Ze heeft geen grip meer op hem. Hij wordt momenteel begeleid door William Stichting en Bureau Jeugdzorg. Mevrouw begrijpt niet waardoor hij een probleemkind is geworden. Haar oudste zoon is ook op dezelfde manier opgevoed, maar met hem gaat het goed. Hij heeft zijn middelbare schooldiploma gehaald en is nu op zoek naar een baan. Ze voelt zich niet schuldig over de toestanden met haar 15 jarige zoon. Ze doet haar best, het ligt niet aan haar maar aan hem en zijn vrienden. (Resp. 137)

Ik vraag mevrouw te vertellen wat er zo moeilijk is aan haar kind. Mevrouw vertelt mij dat haar kind heel slecht kan luisteren en haar eigen gang gaat (gebruik van soft drugs, slecht op school, laat thuis komen en verkeerde vrienden). Mevrouw heeft vaak ruzie met haar kind hierover. Jeugdzorg helpt mevrouw bij de opvoeding. Er zijn duidelijk afspraken gemaakt met haar dochter, komt haar dochter dit niet na, dan zal zij uit huis geplaatst worden. Ik vraag mevrouw of zij wel eens straf geeft aan haar kind. Mevrouw geeft aan dat zij dit heel vaak heeft gedaan en dat het gewoon niet helpt. (Resp. 120)

5.3. Aspecten van goede relaties

In de hiervoor aangehaalde interviewfragmenten kunnen verschillende positieve aspecten in de relaties aangewezen worden. Grotendeels hebben deze aspecten betrekking op het gedrag van het kind en op karaktereigenschappen van het kind. Zoals de ondersteunende houding van de kinderen in groepen 1 en 2, en het goed luisterende en goed op school presterende kind in groep 1. Daarnaast benadrukken alle vier de informanten uit groepen 1 en 2 het belang van samen praten. Aangezien dingen delen en samen praten problematisch lijkt in de situatie van de informanten groepen 3 en 4, vormt samen praten en zaken kunnen delen een belangrijk bestandsdeel van een goede relatie. Vooral in groep 1 zijn duidelijke aanwijzingen van wederzijdse investeringen in de relatie met elkaar. Men brengt samen tijd door en er wordt steun uitgewisseld over en weer. Andere aspecten die veelvuldig worden genoemd in goede relaties zijn trots zijn op het kind, weinig ruzies of conflicten hebben en weinig (externe) problemen met het kind ervaren. Dit laatste punt lijkt logisch maar dient geïnterpreteerd te worden in de context waarin vooral niet-westerse allochtone ouders in het maatschappelijk debat vaak worden aangesproken op problemen van niet-westerse allochtone jongeren. Dat *hun* kinderen geen problemen hebben heeft in de context van migrantenouders dus een extra betekenis. Enkele informanten geven aan het belang van een goede

relatie voor hun eigen welzijn en leggen ook de link met een 'makkelijker' of minder belastende opvoeding. Het volgende fragment is hiervan een illustratie.

'Met mijn dochter die nu bij me woont heb ik een hele goede band. Ze is absoluut een makkelijk kind'. Volgens mevrouw zijn ook haar andere twee kinderen die uit huis zijn, makkelijke kinderen geweest. Mevrouw heeft een aantal moeilijke jaren achter de rug en is blij dat haar kinderen destijds makkelijk waren. Als het lastige kinderen waren geweest was ze er aan onderdoor gegaan.(Resp. 343)

Een ander aspect dat wordt benoemd in positieve relaties heeft te maken met beoordeling van de opvoeding en de rol als opvoeder. Bepaalde informanten geven aan de opvoeding gemakkelijker te vinden dan ze in eerste instantie hadden verwacht. Ook benadrukken sommige ouders dat ze trots zijn dat ze hun kinderen zonder problemen *alleen* hebben opgevoed.

5.4. Aspecten van minder goede relaties

In deze paragraaf worden verschillende aspecten beschreven van de relaties van groepen 3 en 4 (de minder goed beoordeelde relaties). Zoals eerder aangegeven is de communicatie vaak problematisch. Een van de informanten in groep 4 gebruikt zet dwang in om met haar kind te praten. Alle informanten uit beide groepen lukt het niet om hun kind bevattelijk te maken voor hun invloed. Dit roept gevoelens op van frustratie, onbegrip en machteloosheid. Het hebben van weinig tijd of energie is een aspect van een minder goede relatie, aangezien het de emotionele afstand tussen ouder en kind vergroot.

Mevrouw werkt als schoonmaakster. Ze wordt overal voor gevraagd. Vandaar dat ze niet veel tijd heeft en geen voldoende aandacht kan geven aan haar zoon. 'Af en toe vertelt hij de belangrijke mededelingen wat betreft school, maar niet altijd. Dit is wel een belangrijk probleem voor ons. Maar ik heb indruk dat wij niet zoveel met hem delen en ook ik niet zoveel weet over zijn wereld' zegt mevrouw. Ze weet niet veel over hoe het met haar zoon gaat op school, aangezien ze de laatste vergadering niet heeft kunnen volgen. De sociale dienst wilt dat zij meer gaat werken. 'Ik werk al teveel. Het eerste probleem waar ik zit is gebrek aan tijd en geen tijd voor opvoeding van mijn kinderen, vooral voor mijn zoon'. (Resp. 416)

Ook kindkenmerken, zowel gedragsmatig als qua karakter lijken een rol te spelen. Het kind van de informant in groep 3 is wispelturig en 'moeilijk' en het gaat niet goed op school. Ook de kinderen van de informanten in groep 4 hebben een aantal externaliserende gedragsproblemen. Bij de kinderen in groep 4 zijn zelfs externe hulpverleners betrokken. Een aspect van een minder goede relatie is dus de aanwezigheid van externaliserende problemen, waardoor er soms zelfs externe hulpverleners betrokken zijn bij het gezin. Externe hulpverleners hangen niet altijd samen met slechte gezinsrelaties. In sommige gezinnen zijn externe hulpverleners betrokken, maar is de relatie tussen ouder en kind wel goed.

Sommige kinderen hebben volgens de ouders een stoornis, beperking of ziekte. Hoewel sommige ouders aangeven de zorg voor hun kind zwaar te vinden, lijkt het geen nadelig effect te hebben op de ervaren

relatie. Sterker nog ik heb het beeld dat deze kinderen juist extra aandacht en zorg krijgen van de ouders. Het laatste aspect van een slechte relatie zijn ruzies en conflicten, ook dit vloeit voort uit het verliezen van grip op het kind.

5.5. Frequenties en groepsverschillen

Aan elke informant is voor de beoordeling van de relatie een waarde toegekend. De waardes komen overeen met de vier emotiegroepen, alleen is het omgecodeerd. Een hoge waarde betekent dus een hogere waardering van de relatie. In het volgende overzicht staat de verdeling van de waardes.

Tabel 5.1. Beoordeling ouder – kind relatie

Ouder – kind relatie (1-4)	Abs.	%
1 = Louter negatieve aspecten	21	13,9
2 = Vooral negatief, ook enkele positieve aspecten	11	7,3
3 = Vooral positief, ook enkele negatieve aspecten	45	29,8
4 = Louter positieve aspecten	74	49,0
<i>Totaal</i>	<i>151</i>	<i>100,0</i>

Verschillende groepen zijn met behulp van Kruskal-Wallis en Mann-Whitney U toetsen met elkaar vergeleken. Uit de analyses komt o.a. naar voren dat de relaties met zoons iets slechter worden beoordeeld in vergelijking met dochters en dat de groep overige allochtonen de relatie met hun kind als hoogst beoordelen. Hoewel er diverse groepsverschillen kunnen worden waargenomen, blijkt uit de testen dat de verschillen niet significant zijn. Zie bijlage 6 voor details.

5.6. Tot besluit

In dit hoofdstuk zijn aspecten aan bod gekomen die kenmerkend zijn voor goede en minder goede relaties. Samenvattend hangt een goede relatie samen met positieve kind-kenmerken (gedrag en karakter), een hoge mate van cohesie in de relatie waarin samen praten en het delen van emoties centraal staan, harmonie in de relatie (weinig ruzie en conflicten), de afwezigheid van (externe) problemen en tevredenheid met de opvoeding of met de rol als opvoeder. Een slechte relatie kenmerkt zich door een verlies aan grip, machteloosheid, weinig tijd of energie, negatieve kind-kenmerken (in zowel gedrag als karakter), aanwezigheid van (externe) problemen, soms met betrokkenheid van formele hulpverleners, weinig cohesie in de relatie (weinig praten en geen zaken met elkaar delen) en een onstabiele relatie, met ruzies en conflicten. De meeste relaties worden als goed beoordeeld, dit is positief te noemen. De gemiddelde scores verschillen niet significant naar achtergrondkenmerken, zoals geboorteland of uitkeringsduur. De achtergrondkenmerken bieden dus geen verklaring voor de variëteit in de beoordeling van de relatie.

Hoofdstuk 6 Sociale steun

6.1. Inleiding

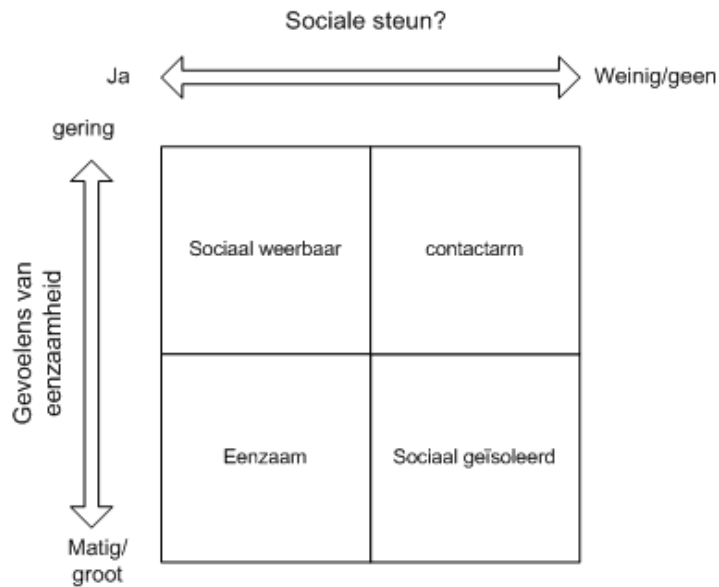
Sociale steun wordt in de sociologie vaak gezien als 'remedie' om bijvoorbeeld de negatieve gevolgen van economische druk op het individu te verlichten. Over het algemeen wordt aangenomen dat sociale steun een gunstig effect heeft op individueel gedrag en op gemeenschappen. In dit hoofdstuk worden de volgende deelvragen beantwoord: 2.1. Kunnen de moeders worden ingedeeld volgens de contacttypologie van Hortulanus et al.? 2.2. Van wie krijgen de moeders sociale steun? 2.3. Wat is de aard van de sociale steun. 2.4. In welke mate ontvangen de moeders sociale steun? En 2.5. Zijn er significante groepsverschillen in de mate van ontvangen sociale steun? Ervaringen met twee vormen van sociale steun worden in dit hoofdstuk beschreven, namelijk opvoedingssteun en emotionele steun (een aanspreekpunt) hebben.

6.2. De contacttypologie van Hortulanus

Tijdens het in kaart brengen van de ervaren sociale steun kwam ik er achter dat de ontvangen steun soms los staat van de beleving van ontvangen steun. Zo kwam meermaals uit de verhalen naar voren dat men wel hulp ontving, maar dat men zich toch eenzaam voelde. Om een onderscheid te maken tussen de informanten heeft de studie van Hortulanus et al. (2003) over sociale contacten en sociaal isolement gediend als grondslag. Zij hebben namelijk een contacttypologie opgesteld die uit twee dimensies bestaat. De ene dimensie is objectief en heeft te maken met de omvang van het netwerk. De andere dimensie is subjectief van aard en betreft de mate van eenzaamheidsgevoelens. Aangezien er geen informatie beschikbaar is over de omvang van het netwerk van de informanten beschouw ik de objectieve dimensie als de mate waarin men wel of geen steun ontvangt uit het netwerk.

De (aangepaste) contacttypologie bleek een goede tool te zijn om de verschillen tussen de moeders te illustreren. Alle vier de mogelijkheden van de typologie zijn gevonden. Aangezien de mate van eenzaamheidsgevoelens niet voor alle moeders vastgesteld kon worden is de typologie niet betrokken bij het kwantitatieve onderdeel. In het kwantitatieve onderdeel wordt alleen gebruik gemaakt van de objectieve dimensie. Eén groep, de contactarmen, wijken enigszins af van de contactarmen zoals beschreven door Hortulanus et al. (2003).

Schema 6.1 Aangepaste sociale- contacttypologie Hortulanus et al.

Per groep zullen enkele voorbeelden gegeven worden van de ervaringen van de informanten. We beginnen met de sociaal weerbaren. De sociaal weerbaren krijgen sociale steun en zijn bovendien tevreden met deze steun, zij voelen zich niet eenzaam. Dit komt tot uitdrukking in het gebruik van veel positieve emoties, zoals zich sterk voelen, blij zijn met de steun en samen plezier hebben.

Voorbeelden: de sociaal weerbaren

Van haar broers, moeder en overig familie krijgt ze veel steun. Mevrouw ervaart de steun als iets goeds, ze voelt zich er sterk door. Ze heeft lieve broers en zussen. Zij is de oudste en heeft als kind veel voor hen gezorgd, nu krijg ze de zorg als het ware terug. Omdat ze weet dat ze altijd voor haar klaar staan heeft ze nergens zorgen om. Ze hoeft maar te bellen en ze staan klaar voor haar. (Resp.71)

Mevrouw kan altijd praten met haar vriendinnen. Ook haar eigen zussen en broers kan ze altijd haar verhaal bij kwijt. Mevrouw is heel blij daarmee, want zij dreigde in een behoorlijke depressie te vallen. Mevrouw voelt nog altijd dat zij daar deels in gevallen is, maar het gaat beter. (Resp. 127)

Mevrouw heeft enkele vriendinnen met wie zij kan praten. Ook haar buurvrouw luistert naar haar problemen. Haar zus is er altijd voor haar als ze even haar hart moet luchten. Mevrouw probeert ook af en toe helemaal niet over haar problemen te praten maar juist te lachen, want anders raakt ze nog eens in een depressie en dit kan en mag haar niet overkomen in verband met haar kinderen. (Resp.193)

Zoals gezegd kijken de contactarmen af van de contactarmen zoals beschreven door Hortulanus et al. 2003. De contactarmen in hun typologie hebben weinig contacten, maar de contacten die ze hebben voldoen aan hun sociale behoeften. De contactarmen uit dit onderzoek prefereren sociaal isolement boven het ontvangen van sociale steun. Het 'kiezen' voor een bepaalde situatie is wel een element dat

Hortulanus onderschrijft voor de contactarmen. Toch kan er niet met zekerheid gesteld worden dat de contactarmen van dit onderzoek tevreden zijn met hun situatie. Een duidelijk patroon bij de contactarmen is dat zij zich van de buitenwereld afsluiten om zichzelf en hun kwetsbaarheid te beschermen. De terugtrekking en de 'onafhankelijke houding' is dus vooral een beschermingsstrategie, als mogelijke reactie op negatieve ervaringen, zoals de angst voor roddels en gevoelens van schaamte over de financiële situatie. Hoewel iemand, aan de ene kant meer speelruimte voor zichzelf creëert door de isolatie op te zoeken, kan de belasting van het alleen er voor staan ook problematische gevolgen hebben voor het persoonlijk welbevinden.

Voorbeelden: de contactarmen

Mevrouw heeft absoluut geen behoefte aan hulp van vreemden. Vooral niet gezien het feit dat alle hulp die je van vreemden zou krijgen ook weer terug gegeven dient te worden, denkt ze. Voor niets gaat de zon op en mensen willen altijd wel iets van je nadat ze geholpen hebben in je kwetsbare positie.(Resp. 95)

'Eigenlijk praat ik alleen met mijn kinderen over mijn financiële problemen. Zelfs met mijn familie praat ik niet over mijn financiële problemen. Ik wil niet dat er over mij geroddeld wordt. Ik heb er geen behoefte aan om mijn problemen met anderen te delen. Ik vind niet dat mensen wat voor mij kunnen doen als ik met mijn problemen bij hun kom. Het lost niks op'. (Resp.343)

Volgens Hortulanus et al. kiezen de contactarmen meer bewust voor het inrichten van hun leven met weinig contacten, terwijl er zowel bij de eenzamen als de sociaal geïsoleerden sprake is van een (grote) discrepantie tussen de gewenste en feitelijke steun die ze ontvangen vanuit hun netwerk (2003:204). De eenzamen in dit onderzoek geven wel aan sociale steun te ontvangen, maar ervaren toch eenzaamheidsgevoelens. De negatieve gevoelens van de eenzamen hebben enerzijds betrekking op de onvervulde verwachtingen die ze hebben van de sociale steun. In deze optiek wordt het sociale netwerk door hen vooral beoordeeld op haar functionaliteit. Anderzijds ervaren de eenzamen hun -financiële, gezondheids- (etc.) situatie als dermate problematisch, dan ook sociale steun weinig zal kunnen uitrichten.

Voorbeelden: de eenzamen

Mevrouw heeft een goede vriendin waar ze mee kan praten en hiernaast gaat ze ook naar de psychologe. 'Hoeveel je ook onderzoek doet over deze problemen waar wij staan en hoeveel je ook praat over deze problemen, het biedt ervoor geen oplossingen. Alleen de persoon zelf weet de pijn. Hiernaast is ons Turkse cultuur ook gewoon anders. Wij kunnen niet doen zoals Nederlandse vrouwen doen. Ander moet ik zeggen: Er heerst veel sociale controle. Als wij ons zo vrij als Nederlandse vrouwen gedragen komen we in de problemen'.(Resp.136)

'Hoewel de omgeving een luisterend oor biedt, sta je per slot van rekening toch alleen voor'.(resp.132)

De sociaal geïsoleerde informanten geven aan geen steun te ontvangen en ervaren matig tot grote gevoelens van eenzaamheid. Een situatie met sociale contacten en steun wordt door deze informanten geprefereerd. Het niet kunnen buigen op sociale steun wordt als een last ervaren. Toch zien we bij de bepaalde sociaal geïsoleerde informanten een neiging om zich in de loop van de tijd af te sluiten, geen contact meer te zoeken om enige trots te behouden. In de loop van de tijd worden ze wellicht contactarm.

Voorbeelden: de sociaal geïsoleerden

Mevrouw vindt het jammer dat haar familie en vrienden haar in de steek laten omdat ze het financieel niet breed heeft. Daar is ze regelmatig verdrietig over. Hierdoor raakt ze naar eigen zeggen in een soort isolement, waar ze maar moeilijk uit kan komen. Mevrouw zegt ook eigenlijk te trots te zijn om haar familie weer op te zoeken. Ze vindt ze materialistisch ingesteld. Ze vindt dat mensen om je moeten geven of je nou arm of rijk bent. En ze vindt bovendien dat ze juist in haar situatie haar familie en vrienden goed kan gebruiken. Mevrouw is al regelmatig teleurgesteld in familie en vrienden en daarom wil ze ook het liefst geen contact met ze. Voor haar zoonje vindt ze dit jammer, want hij groeit zonder familie op, en juist in de Surinaamse cultuur is familie heel belangrijk aldus mevrouw. (Resp.411)

'Ik zit alsmaar in de stress, mijn bloeddruk is telkens te hoog. We hebben niemand die ons materiële steun kan bieden, ik voel me totaal alleen met mijn kinderen. Ik schaam me om naar mijn vrienden te gaan als het gaat om lenen. Ik heb totaal geen nieuwe kleding en doe telkens hetzelfde aan. Ik leef thuis voor mijn kinderen. Ik ben erg verdrietig, omdat ik mijn kinderen niet kan geven wat andere kinderen wel kunnen krijgen, ik schaam mij hier heel erg voor'. (Resp.150)

6.3. Opvoedingssteun

In deze sectie kijken we naar die aard van de opvoedingssteun en welke personen betrokken zijn bij de opvoedingsondersteuning. De meeste steun die beschreven is, is (fysiek) instrumenteel en in mindere mate emotioneel van aard. Instrumentele steun, bestaat uit het geven van informatie en advies, oppashulp, materiële hulp en het delen in opvoedingsstaken. Soms liet een informant een ouder kind of een ander familielid helpen bij het corrigeren van het kind. Materiële steun betrof vooral het iets extra's toestoppen aan geld of spullen ten behoeve van de kinderen. Emotionele steun bestaat voornamelijk uit het praten over de opvoeding en de kinderen met anderen. Dit betekent dat men vooral zijn verhaal kwijt kan bij een luisterend oor.

Bij het in kaart brengen van de significante personen en partijen in het steunnetwerk wordt een onderscheid gemaakt tussen informele opvoedingssteun en steun door professionele hulpverleners. Uit de representatieve studie van Hermanns & Vergeer (1996) naar opvoedingsondersteuning blijkt dat autochtone moeders in Nederland zich bijna exclusief richten op de inwonende partner wat betreft steun bij de opvoeding. Steun van familie en vrienden, kennissen en burens beperkt zich maar tot enkele procenten. De informanten in dit onderzoek zijn vrijwel allemaal alleenstaand. Van de tweeoudergezinnen geven enkele informanten aan dat hun partner zich 'niet bemoeit' met de opvoeding. Sommige informanten geven aan wel eens met hun ex-partner te overleggen over zaken die betrekking hebben op

de kinderen, maar de ex-partner wordt vaak niet gezien als steunbron. Vrouwen en familie spelen daarentegen wel een belangrijke rol in het informele steunnetwerk van de informanten. Vooral zussen worden door de informanten aangewezen als bron van steun. Broers worden ook genoemd, maar in mindere mate. In de literatuur kan een verklaring gevonden worden waarom zussen en broers vaak genoemd worden als bron van praktische en emotionele steun. Zo blijkt uit onderzoek dat er in migrantengezinnen vaak een belangrijke opvoedersrol ligt bij oudere broers en zussen, dit is zogenaamde 'sibling care' (Van der Hoek, 1995). De ondersteuning die oudere kinderen bieden aan de jongere beperkt zich blijkbaar niet tot de jeugd, maar speelt door in de fase van volwassenheid. Uit de verhalen van de informanten blijkt dat de ondersteuning dan ook andersom kan liggen. Hierbij speelt wederkerigheid in uitgestelde of indirecte vorm blijkbaar een rol – vroeger zorgde ik voor hen, nu zorgen zij voor mij. De moeder van de respondent of haar (ex-) schoonmoeder worden ook vaak genoemd. Oudere kinderen van de informanten in- en uitwonend, zijn de informanten ook regelmatig tot hulp. In mindere mate is er hulp van vriendinnen, buurvrouwen en (ex)- partners. De afwezigheid van de vader van hun kind is veel informanten een doorn in het oog. Zij vinden dat de vader van hun kind minstens financieel een bijdrage hoort te leveren aan de opvoeding. Hoewel sommige vaders hun kinderen op onregelmatige basis iets toestoppen of contact zoeken met hun kinderen, spelen de meeste vaders geen enkele rol meer in het leven van hun kinderen. Naast informanten die wel goed contact ervaren met hun ex-partner, zijn er ook een aantal informanten, die juist erg opgelucht zijn met het feit dat de vader van de kinderen uit hun leven is verdwenen.

In het vorige hoofdstuk hebben we kunnen lezen dat er in sommige gezinnen ook sprake is van externe hulpverleners. Ongeveer 40% van de informanten geeft aan enige vorm van formele opvoedingsondersteuning te krijgen of in het verleden gehad te hebben, hierbij dient niet direct gedacht te worden aan Jeugdzorg. Ongeveer 16% van de informanten heeft nu of in het verleden te maken gehad met Jeugdzorg. De meeste hulp heeft niet zozeer betrekking op het ondersteunen van ouders bij hun opvoedingstaken, maar vooral op het ondersteunen van kinderen met lichamelijke of psychische beperkingen en daarmee op het ontlasten van ouders. Stichting MEE wordt door ongeveer 15% van de informanten aangehaald als steunbron. Een formele steunbron die dicht bij de informanten staat is schoolmaatschappelijk werk. Indien sprake is van gedrag- of leerproblemen op school wordt de schoolmaatschappelijk werker vaak snel benaderd. De schoolmaatschappelijk werkster is door ongeveer 20% van de informanten aangehaald. Een deel van de informanten die professionele hulp ontvangt is niet tevreden met deze hulp. De hulp is niet nodig, is weinig effectief of hun kind krijgt niet de juiste hulp zijn onder deze groep veelgehoorde klachten. Een ander deel van de informanten is wel tevreden met de professionele hulp. De formele hulpbron wordt ervaren als steun, waarop kan worden teruggevallen en de informanten ervaren dat zij en hun kind baad hebben bij de steun. Maar een paar informanten gaf expliciet aan dat zij als ouders hulp kregen om hun opvoedingspraktijken te verbeteren. Sommige ouders gaven

aan wel eens advies te krijgen of te vragen bij hun huisarts, maatschappelijk werk of het RIAGG. Sommige informanten gaven aan foldertjes te lezen en een enkeling wees Internet aan als informatiebron voor opvoedingsvragen.

6.4. Emotionele steun

De informanten is gevraagd of ze bij iemand terecht kunnen met zaken die hen bezighouden. Emotionele steun is iets anders georganiseerd dan opvoedingssteun. Zussen blijven de belangrijkste steunbron, maar vriendinnen en buurvrouwen spelen bij deze vorm van steun een prominenter rol. Moeders en ex-schoonmoeders spelen echter een veel minder grote rol. Aanspreekpunten worden dus vaker buiten de directe familie gezocht. (Ex-) partners worden nauwelijks genoemd als aanspreekpunt, ook niet door gehuwde en samenwonende informanten. Opvallend is ook dat een aantal informanten hulpverleners, zoals de maatschappelijk werkster of de psycholoog ziet als aanspreekpunt. De mate waarin informanten emotionele steun ervaren verschilt. Sommige informanten hebben innig en veel contact (we bellen iedere dag met elkaar) en andere geven aan dat ze maar soms bij iemand terecht kunnen.

6.5. Het belang van wederkerigheid

Zoals aangegeven in het theoretische hoofdstuk gaat een gemis aan wederkerigheid gepaard met negatieve gevoelens. Onderstaand fragment is hier een voorbeeld van.

Ze zou willen dat ze in plaats van hulp vragen van haar broers en zussen, graag hulp kon geven aan hen en voor haar ouders kon zorgen. Het maakt mevrouw verdrietig dat ze voor haar kinderen hulp moet vragen van haar ouders. (Resp. 400)

Ontvangen sociale steun kan ook voor in zekere aantasting zorgen van het zelfbeeld of eigenwaarde, zoals het volgende fragment suggereert.

Dankzij de bijdrage van de uitwonende dochter komen de andere twee kinderen eigenlijk weinig tekort. Zij heeft een goede baan, en kan aardig haar steentje bijdrage. Mevrouw soms voelt zich schuldig ten opzichte van haar zoon omdat ze het gevoel heeft dat ze hem heel erg tekort schiet. Ze is bang dat haar zoon eerder zijn zus als moedervoorbeeld ziet dan haar. Ze voelt zich niet altijd prettig dat zij niet in staat is om zelf haar zoon te onderhouden, en dat knaagt een beetje. (Resp. 114).

Ten slotte geven enkele informanten aan dat ze hun sociale netwerk niet teveel willen belasten, aangezien personen uit hun netwerk het ook zwaar hebben op bijvoorbeeld financieel vlak.

6.5. Frequenties en groepsverschillen

Zoals eerder aangegeven is er alleen voor alle informanten informatie bekend over de objectieve dimensie van sociale steun. In onderstaande tabellen staat de verdeling weergegeven van de informanten over de waardes. Een hoge waarde betekent dat sociale steun wordt ervaren.

Tabel 6.1. Beoordeling ervaren opvoedingssteun

Opvoedingssteun (1-3)	Abs.	%
1 = Informant krijgt geen hulp van naasten	27	18,2
2 = Informant krijgt soms, een beetje hulp van naasten	13	8,8
3 = Informant krijgt hulp van naasten	108	73,0
<i>Totaal</i>	<i>148</i>	<i>100,0</i>

Tabel 6.2. Beoordeling ervaren emotionele steun

Emotionele steun (1-3)	Abs.	%
1 = Informant kan bij niemand terecht	44	29,5
2 = Informant kan soms, een beetje bij iemand terecht	28	18,8
3 = Informant kan bij iemand terecht	77	51,7
<i>Totaal</i>	<i>149</i>	<i>100,0</i>

Verschillen tussen de herkomstgroepen op ervaren opvoedingssteun zijn significant⁴⁰. Turkse informanten scoren laag ten opzichte van de andere herkomstgroepen. Nederlandse en Antilliaanse vrouwen scoren het hoogst. Er zijn ook significante verschillen tussen de deelnemers en niet-deelnemers aan de opvoedingsvragenlijst. De niet-deelnemers scoren significant lager dan de deelnemers op opvoedingssteun⁴¹. Dit kan te maken hebben met het grote aandeel Turkse informanten bij de niet-deelnemers. Op emotionele steun is het net omgekeerd. Hier scoren de niet-deelnemers significant hoger dan de deelnemers⁴². De verdeling naar burgerlijke staat kent voor opvoedingssteun ook een significant groepsverschil⁴³. Gescheiden informanten scoren laag ten opzichte van de nooit gehuwde en de getrouwde/samenwonende informanten. De overige groepsverschillen zijn niet significant. Zie bijlage 7 voor verdere details.

6.6. Tot besluit

In dit hoofdstuk is stilgestaan bij de ervaringen met sociale steun van de informanten. Vier groepen zijn geïdentificeerd, gebaseerd op de contacttypologie van Hortulanus et al. (2003). De sociaal weerbaren, de

⁴⁰ $H(5) = 15.6, p < .01$

⁴¹ $U = 1168, z = -5.51, p < .001$

⁴² $U = 1518, z = -2.97, p < .01$

⁴³ $H(4) = 7.76, p < .05$

groep die dus tevreden is met zijn sociale netwerk, benadrukken het belang van de sociale steun voor een psychische gesteldheid. Hun sociale steun ervaringen zijn positief, maar een voorwaarde voor de tevredenheid is reciprociteit of wederkerigheid. Het idee iets terug te kunnen doen en dus niet volledig afhankelijk zijn van anderen wordt belangrijk gevonden. Ook bij de contactarmen speelt afhankelijkheid een rol. Zij kunnen of willen niet voldoen aan eisen van wederkerigheid en zoeken bewust geen contact met anderen. Dit betekent overigens niet dat ze tevreden zijn met hun situatie. Onzekerheid, angst en een negatief mensbeeld (door ervaring?) zijn voor hen motivaties om te 'kiezen' voor isolatie. Ze hebben het idee dat andere van hen willen profiteren of willen simpelweg niet bij iemand in de schuld staan. De sociaal geïsoleerde informanten zouden in principe wel hulp willen, maar krijgen deze niet. De reden van de isolatie ligt volgens hen buiten henzelf. Het probleem is dat deze informanten op den duur andere contacten ook uit de weg gaan, dit om hun trots toch enigszins te beschermen. Het doorbreken van de isolatie is voor zowel de contactarmen als de sociaal geïsoleerden erg moeilijk. De eenzamen hebben wel sociale contacten, maar ervaren toch gevoelens van eenzaamheid. Sociale steun heeft voor hen vooral een instrumentele functie. Ze merken echter dat sociale steun hun situatie niet wezenlijk verbetert, wat teleurstelling tot gevolg heeft. Concluderend kan gesteld worden dat sociale steun goed is, indien de betreffende persoon ook een zekere mate van afhankelijkheid en trots kan bewaren. Het model van Hortulanus et al. bleek grotendeels een geschikt model voor het indelen van de informanten. Er was voldoende informatie aanwezig over de objectieve dimensie, maar niet over de subjectieve dimensie. Voor de statistische analyses is dus alleen gekeken naar de objectieve dimensie. Hieruit kan geconcludeerd worden dat de meeste informanten zowel emotionele als opvoedingssteun krijgen vanuit hun naaste omgeving. Wel moet worden opgemerkt dat de informanten met een Turkse achtergrond weinig opvoedingssteun ervaren. Zij vormen dus een kwetsbare groep.

Een belangrijke bevinding is dat vooral zussen en moeders een rol spelen bij zowel opvoedingssteun als emotionele steun, dit lijkt logisch aangezien de meeste informanten niet kunnen terugvallen op de hulp van een partner. Dit gegeven verdient echter aandacht omdat dit een geheel ander patroon is dan het patroon in de dominante maatschappij, waarbij vooral de partner een bron van steun is.

Hoofdstuk 7 Maatschappelijke en financiële positie

7.1. Inleiding

Dit hoofdstuk gaat over de gepercipieerde maatschappelijke en financiële positie van de bijstandsmoeders en hun kinderen. Voor de maatschappelijke positie kijken we o.a. naar de attitudes en gedragen van ouders betreffende het geven van materiële zaken aan hun kinderen. Volgens Kochuyt (2004) is het vooropstellen van de behoeftes van het kind en het ongelijk verdelen van middelen in het gezin kenmerkend voor gedepriveerde gezinnen. Er wordt nagegaan of zijn omschrijving ook van toepassing is op (een deel van) de onderzoeksgroep. Ook ervaringen met de uitkeringssituatie komen aan bod, zoals de ervaren relatie met de sociale dienst. Voor inzicht in de financiële situatie wordt er gekeken naar zogenaamde economische druk indicatoren. Het gaat hierbij met name om de mate van rondkomen, maar ook bijvoorbeeld om de druk die ouders voelen om aan de wensen van hun kinderen tegemoet te komen. De volgende vier deelvragen dienen in dit hoofdstuk beantwoord te worden. 3.1. Hoe reageren de moeders op materiële wensen van hun kinderen? Welke rol speelt angst voor sociale uitsluiting hierbij? 3.2. Hoe wordt economische druk door de moeders ervaren? 3.3. In welke mate wordt economische druk ervaren? 3.4. Zijn er significante groepsverschillen in de mate waarin economische druk wordt ervaren?

7.2. Uitgaven voor kind

Voordat wordt ingegaan op de ervaringen van de informanten, volgt eerst een korte inventarisatie van zaken die niet (altijd) gegeven kunnen worden. In de top drie staan nieuwe merkkleding, sociale vrijetijdsactiviteiten en speelgoed. Het vaakst aangehaald is nieuwe kleding, liefst met een merkje en schoenen (78 keer), gevolgd door sociale vrijetijdsactiviteiten zoals uitgaan, uitstapjes, winkelen en bioscoopbezoek (43 keer benoemd). Daarna worden computerspelletjes, consoles en ander speelgoed het vaakst aangehaald (40 keer). Samen op vakantie gaan is ook populair (35 keer). Andere zaken zijn lidmaatschap van een sportclub en/of sportspullen (39 keer), computer, internet en schoolspullen (22 keer), (extra) zakgeld (22 keer) en middelen om zich te mobiliseren, zoals geld voor het openbaar vervoer of een fiets (22 keer). Wonen in een betere buurt of woning (met een eigen kamer voor het kind) werd ook aangehaald (20 keer). Vier informanten gaven aan dat er onvoldoende (goed) voedsel voor het kind in huis was. De korte inventarisatie leert dat vooral consumptieve zaken niet gegeven kunnen worden.

Er kunnen meerdere redenen zijn waarom consumptieve zaken vaker genoemd worden in vergelijking met zaken zoals sporten, en schoolspullen. Het kan zijn dat behoefte aan deze laatste zaken ruimschoots in is voorzien. Zo kwam in de interviews meermaals naar voren dat bijzondere bijstand was aangevraagd voor sporten of een computer en dat met de Rotterdamse uitstapjes werden ondernomen. Ook werden soms betalingsregelingen getroffen met scholen om kinderen te laten deelnemen aan excursies en

reisjes. Het kan echter ook zijn dan kinderen en ouders meer belang hechten aan consumptieve zaken dan aan zaken die met ontplooiing te maken hebben. Volgens van Nistelrooij leidt de angst van arme ouders voor de sociale uitsluiting van hun kinderen tot het uitgeven van relatief veel geld aan materiële spullen. Er ontstaat een soort overcompensatie waardoor de nadruk vooral komt te liggen op uiterlijke zaken waar tevens heel gevoelig op wordt gereageerd (2003:46). Beide verklaringen lijken aannemelijk.

7.2.1. Vier soorten reacties

De meeste informanten vinden het vervelend dat ze niet in alle behoeftes van hun kind kunnen voorzien. Toch zijn er wel degelijk verschillen in de ervaringen van de informanten. Waar de één aangeeft wanhopig te zijn onder de situatie, geeft een ander aan het wellicht vervelend te vinden, maar het kind eigenlijk ook niet alles te willen geven. De informanten van de eerste groep lijken sterk op de gedepriveerde gezinnen die Kochuyt (2004) in zijn studie heeft beschreven. Duidelijk komt bij deze informanten de dagelijkse strijd naar voren die ze voeren om hun kinderen mee te laten doen met hun leeftijdsgenoten. Hoewel de ouders zichtbaar last hebben van de druk die extra uitgaven met zich meebrengt staan de belangen van hun kinderen voorop en doen hun eigen behoeftes er niet toe. Deze groep noem ik daarom: de opofferende ouders. Kenmerkend van deze groep is het gebruik van extreme emoties om de situatie te beschrijven (bijv. ik voel me wanhopig onder de situatie).

Voorbeelden: De opofferende ouders

Mevrouw offert veel kostbaarheden op, koopt voor zichzelf niks, en probeert zo alles te kunnen kopen voor haar zoon. Mevrouw heeft geen schoenen voor in de winter en heeft 's winters veel last van koude voeten. 'Ik kan het niet kopen, want de wensen van mijn zoon gaan voor,' zegt mevrouw. (Resp. 78)

'We wonen in een maatschappij waarin jongeren alleen geven om wat hun vrienden aan doen en naar toe gaan. Ik heb een hekel aan deze situatie. Maar ik probeer het ook te begrijpen. Het probleem is, ook al begrijp ik de situatie, ik kan het financieel toch niet veroorloven. Ik ben veelal gewoon echt wanhopig'. (Resp. 443)

Ik ben erg verdrietig, omdat ik mijn kinderen niet kan geven wat andere kinderen wel kunnen krijgen, ik schaam mij hier heel erg voor'. (Resp. 150)

De informanten van de tweede groep ervaren in het algemeen ook problemen met uitgaven voor hun kind, maar anders dan de opofferende ouders gebruiken ze geen extreme emoties om hun situatie uit te drukken. Ze proberen waar mogelijk te voldoen aan de wensen van hun kind en denken anders mee met mogelijke oplossingen. Dringende gezinsbehoeften, zoals het betalen van rekeningen gaan echt voor de wensen van het kind. Hun houding is niet opofferend zoals in de eerste groep, maar wel compenserend. Aangezien ze de pijn van sociale uitsluiting willen verzachten door actief mee te denken aan oplossingen. Deze groep noem ik daarom de compenserende ouders.

Voorbeelden: De compenserende ouders

Mevrouw kan haar kinderen niet alles geven wat ze zou willen. Voor bijvoorbeeld een fiets of een playstation heeft ze geen geld. Volgens haar kinderen hebben andere kinderen dat allemaal wel. Mevrouw wacht liever met aankoop totdat het artikel in de aanbieding is. Haar kinderen worden soms driftig als ze iets heel graag willen hebben, maar ze blijft bij haar standpunt. Het artikel moet in de aanbieding zijn en ze moet er voor hebben gespaard. Ze vertelt haar kinderen dat het niet anders kan. (Resp. 137)

Mevrouw geeft aan dat zij haar best doet, maar vaak merkt dat ze niet aan al de eisen van haar dochter kan voldoen. Haar dochter wil graag merkkleding, maar dat kan mevrouw niet betalen,. Mevrouw zegt dan tegen haar dochter dat zij zelf moet gaan werken, naast haar school. Dan kan ze zelf alles kopen wat ze wil. (Resp. 50)

De informanten in de derde groep ervaren soms problemen met de uitgaven voor hun kind. Vaak betreft dit dan één situatie of één ding die het kind wilt hebben zoals nieuwe kleding. De ouders accepteren dat hun kind soms iets wil hebben maar gaan zelf niet gebukt onder negatieve emoties hierover en andere gezinsbehoeften komen altijd eerst.

Voorbeeld: De accepterende ouders

Mevrouw heeft alleen problemen met hem wanneer het om kleding gaat. Hij heeft moeite met goedkope kleding te moeten dragen. Hij wil hetzelfde dragen als anderen uit zijn klas of omgeving, wat meestal merkkleding is. Hij let op kleding en wil met de mode mee gaan. Zijn schoenen en schooltassen moeten van een bekend merk zijn. Mevrouw heeft daar wel eens discussie met hem over omdat ze hem niet zijn zin kan geven. Hij begrijpt zijn moeder wel als ze zegt dat ze geen geld heeft om het voor hem te kopen maar het blijft een terugkomend probleem.(Resp. 385)

In de laatste groep zitten informanten die weinig problemen ervaren met uitgaven voor hun kind. Dit betekent niet dat zij hun kind alles kunnen geven, maar wel dat de keuzes van de informant niet worden bepaald door de behoeftes van het kind. Deze groep lijkt het minste stress te ervaren doordat ze de wensen van hun kind sterk relativeren.

Voorbeelden: De relativerende ouders

Mevrouw zegt niet altijd haar kinderen te kunnen geven wat ze willen hebben, omdat ze altijd wel wensen hebben waar je niet altijd aan kan voldoen mits je een miljonair bent. Iedere week willen haar kinderen wel weer iets anders krijgen. Moeder vindt dat soort wensen van haar kinderen niet zo heel belangrijk. Moeder stelt duidelijk prioriteiten aan elke dag eten en drinken in huis te hebben dan elke week weer een nieuw computerspelletje voor de kinderen aan te schaffen. (Resp. 70)

Mevrouw vindt dat haar dochter een leeftijd heeft waarbij ze alles wil wat er in het krantje van bijvoorbeeld Bart Smit komt. Mevrouw leert haar dochter dat zij al die dingen niet nodig heeft en dat ze moet leren te kiezen. Maar dit ziet mevrouw niet als een gebrek. Dit is iets dat haar dochter zou moeten leren. Mevrouw heeft niet het gevoel dat het haar kind in iets ontbreekt. (Resp. 197)

Te Grotenhuis (1993), maar ook diverse andere auteurs stellen dat het verschillen tussen rijke en arme kinderen zich vooral voordoet in het consumptiepatroon. Ouders weten hoe belangrijk het is voor een kind om mee te kunnen doen met anderen, door bijvoorbeeld de 'juiste' kleding te dragen en de zorgen om geld zijn vooral hierop gericht. Hoewel de meeste informanten van mening zijn dat een bepaald consumptiepatroon van grote waarde is voor hun kind, gaan zoals we hebben gezien niet alle ouders hierin mee. De ouders van groep 3 en 4 leggen hun prioriteiten anders. Zij benadrukken dat andere gezinsbehoeften belangrijker zijn en dat een kind ook niet alles moet willen hebben. Het welbevinden van de ouders in deze twee groepen lijkt hoger dan die van de ouders in groep 1 en 2. Zij drukken hun situatie vaak negatief uit. De economische druk die deze ouders ervaren is veel hoger.

7.2.2. Ouder – kind interacties

In de verhalen komen verschillende interactiepatronen tussen ouder en kind aan bod. Ik onderscheid twee globale interactiepatronen.

In het eerste patroon anticipeert de ouder op mogelijke conflicten of spanningen die gepaard gaan met discrepantie tussen de wensen van het kind en de belangen van de ouder of gezin, door enkele actieve reacties. Dit kan inhouden dat ze een compromis sluiten met hun kind, hun kind een ander of goedkoper alternatief aanbieden of het kind zelf geld laten sparen. Verder is een actieve reactie het kind de waarde van geld leren. Ook het kind laten meedenken over hoe zaken toch geregeld kunnen worden of het kind inzicht bieden in de financiële situatie zijn kenmerken van dit interactiepatroon.

Voorbeelden anticiperend interactiepatroon
--

<p><i>De oudste zoon kon wel eens moeilijk doen wanneer hij iets niet kreeg. Ze heeft hem op een gegeven moment haar uitkeringsspecificatie van de sociale dienst laten zien en erbij gezegd; 'kijk hier dit is mijn inkomen en dit zijn de rekeningen van de huur, elektra, internet, ziektekostenverzekeraar'. Ze heeft hem aan de hand van de inkomsten en vaste/verplichte uitgaven een berekening laten maken van wat er overblijft met daarop volgend de vraag; 'kunnen we van het resterende bedrag elke dag uit eten?'. (Resp. 366)</i></p>

<p><i>Moeder wil haar dochter graag geven wat ze leuk vindt want ze heeft al zo weinig als kind. Voor moeder is het daarom frustrerend om vaak "nee" te moeten zeggen of haar dochter af te moeten leiden van het geen wat ze niet krijgen kan. Wanneer moeder haar dochter een pleziertje wil doen, dan gaat ze met haar een stukje fietsen, spelletje spelen, film kijken of tv. (Resp. 399)</i></p>
--

<p><i>Mevrouw geeft aan, dat zelfs ouders die veel geld hebben hun kinderen niet alles geven. Kinderen moeten ook de waarde van geld leren. (Resp. 312)</i></p>

In het tweede interactiepatroon wordt niet geanticipeerd op de situatie, maar gereageerd. Dit gebeurt vaak als er al spanningen of conflicten over de uitgaven zijn ontstaan.. Voorbeelden van het interactiepatroon zijn het telkens moeten uitleggen van de situatie, het vermijden van probleemsituaties, beloftes doen, het kind om geduld vragen, toegeven aan de behoeftes van het kind etc. De informanten voelen zich in deze

situatie vaak machteloos en gevoelens van schuld en schaamte vormen de basis van hun handelen.

Voorbeelden: reactief interactiepatroon

Als mevrouw het kind niet kan geven wat het kind graag zou willen dan wordt het kind boos en gaat huilen. Om het kind tot bedaren te brengen koopt mevrouw op dat moment iets kleins en goedkoop voor haar. Vaak is het kind dan tevreden en wordt rustig. Om deze reden gaat mevrouw weinig met het kind naar buiten, vooral naar de stad of boodschappen doen. (Resp. 105)

Het kind zag dat de kinderen op school een playstation hadden, hij heeft dagen het leven in huis zuur gemaakt voor de familieleden omdat hij dat spel ook wilde hebben, voor de goede vrede in huis hebben ze het uiteindelijk maar voor hem gekocht toen de kinderbijslag binnen kwam. (Resp. 334)

Vorig jaar heeft mevrouw beloofd aan haar zoon dat als hij zijn school afrondt, ze hem op vakantie neemt. Dit jaar heeft haar zoon, zoals beloofd, zijn school afgerond, en mevrouw heeft hem helaas niet op vakantie kunnen meenemen. Hiervoor schaamt ze zich. 'Mijn zoon had mij iets beloofd na te komen maar ik mijn afspraak niet kon nakomen. Ik kon niet geven wat ik hem beloofd. Daardoor kon ik enige tijd niet kijken in ogen van mijn zoon'. (Resp. 150)

Haar zoon begrijpt nog niet wat het is om met weinig geld rond te moeten komen. Mevrouw raakt gefrustreerd omdat ze dit niet over kan brengen aan haar zoon. Wanneer haar zoon het niet begrijpt wordt ze af en toe boos op hem en krijgt daarna erg veel spijt. Omdat zij in de situatie is beland en geen hulp kan krijgen, voelt mevrouw zich erg eenzaam. De eenzaamheid en wanhoop zorgt af en toe voor veel stress. 'Als ik alleen leefde was het niet zo erg, maar een kind maakt deze situatie nog moeilijker. Ik vind dat hij niet onder deze omstandigheden hoeft te leven'. (Resp. 53)

7.2.3. Reacties van kinderen

In de vorige paragraaf zijn de reacties van de informanten opgetekend. In deze paragraaf komen de reacties van de kinderen aan bod. Hoewel er wel verschillen zijn in de reacties van kinderen kunnen ze globaal worden ingedeeld in kinderen die de situatie lijken te accepteren en kinderen die de situatie niet accepteren. De reacties van de kinderen in de eerste groep zijn het tonen van begrip, het onderdrukken van behoeftes, het relativeren van de situatie en het steunen van hun ouder. Hoewel deze kinderen ook wel om spullen vragen, accepteren ze het als iets niet gegeven kan worden.

Voorbeeld acceptatie van situatie (groep 1)

Wanneer er iets wordt verteld, gaat de zoon nooit in discussie, maar accepteert hij alles. Hij ontwijkt altijd de confrontaties, en praat amper over wat er in hem speelt. Haar zoon zit er erg mee dat zijn ouders zijn gescheiden, dat ze geldproblemen hebben en leven van de uitkering. Haar zoon zegt tegen mevrouw: 'Jij bent echt een goede moeder, als ik later vader wordt ga ik ook zoveel geven om mijn kinderen'. Terwijl de jongste zoon alles op alles zet om zijn wil te krijgen, accepteert de oudste zoon alles. 'Eigenlijk wilt hij ook merkkleding, maar zegt hij dit niet en als ik hem dit aanbiedt weigert hij het aan te nemen' zegt mevrouw. Mevrouw is hier heel erg blij mee, maar aan de andere kant maakt het haar toch verdrietig dat haar zoon zo bescheiden is. (Resp. 150)

De reacties van kinderen die de situatie niet accepteren lopen uiteen van boos worden, doorvragen (ook

wel bekend als zeuren) anderen om geld of middelen vragen, smeken, de ouder voor het blok zetten tot het maken van kwetsbare opmerkingen tegen de ouder. De emoties en frustraties van deze kinderen worden niet binnengehouden, zoals bij sommige kinderen van de eerste groep, maar eruit gegoid.

Voorbeelden geen acceptatie van de situatie (groep 2)
<i>Haar dochter van acht jaar oud kan gaan dwingen als ze haar zin niet krijgt en wordt boos op haar moeder. Op zulke momenten denkt ze dan aan haar vader en gaat hem dan direct bellen (informant is gescheiden). Soms krijgt ze het geen wat ze wil van haar vader, maar soms ook niet. (Resp. 439)</i>
<i>Als hij met zijn moeder naar de stad wil, dan legt mevrouw uit dat ze geen geld heeft. Ze spreken af dat er niets gekocht gaat worden, maar eenmaal in de stad begint hij toch om dingen te vragen en te zeuren. Hij doet dat expres op drukke plekken, zodat mevrouw vaak in een moeilijk parket zit. (Resp. 137)</i>
<i>...Maar dit allemaal kunnen wij ons niet veroorloven, maar soms komt onze oudste zoon naar ons toe met zijn vrienden om te zeggen dat hij naar de bioscoop gaat. Om niet naast zijn vrienden voor gek te staan, geven wij toestemming en voldoende geld om naar de bioscoop te gaan. (Resp. 75)</i>
<i>Wanneer hij iets niet kan krijgen dan wordt hij verdrietig. Hij zegt dan tegen zijn moeder, dat als zijn vader er was, dat hij het dan beter zou hebben gehad in het leven. Hij zegt tegen zijn moeder dat ze een goede vrouw is maar geen goede moeder, dit soort opmerkingen vindt ze kwetsend, ze wordt verdrietig en gaat dan huilen. (Resp. 190)</i>

De meeste kinderen van dit onderzoek kunnen gerekend worden tot groep 1. Dit betekent dat de meeste informanten een kind hebben die financiële beperkingen lijkt te accepteren. Waarom kinderen zo verschillend reageren is een lastige vraag en kan maar deels uit de interviews worden afgeleid. Volgens van Nistelrooij (1998) krijgen arme kinderen vaak te maken met het spanningsveld van groepsnormen versus loyaliteit. Ze willen enerzijds volwaardig kunnen participeren in de maatschappij en niet worden buitengesloten, maar aan de andere kant dwingt loyaliteit aan hun moeder en gezinssituatie vooral niet te veel te vragen. Kinderen zien dat hun moeder de situatie voor hen probeert te verzachten en omgekeerd proberen zij haar te ontlasten. Hoe je het ook wendt voor kinderen vormt het leven met weinig geld toch vaak een emotionele belasting. De zogenaamde 'maatjes ouder – kind relatie' kan ook een rol spelen. In deze meer symmetrische relatievorm is het logischer dat het kind de ouder steunt dan dat hij het conflict met zijn ouder opzoekt. Sommige informanten geven als reden voor het niet accepteren van de situatie de leeftijd van het kind. Zo zouden kleine kinderen de financiële situatie niet begrijpen en kinderen in de puberteit vinden 'het erbij horen' belangrijk genoeg om de strijd om middelen en geld met de ouder aan te gaan. Toch lijkt dit voor zowel jonge als oudere kinderen geen afdoende verklaring. Er zijn namelijk ook informanten die aangeven blij te zijn dat hun jonge kind nog zo weinig meekrijgt van de financiële situatie. En, ook veel adolescenten lijken de situatie te accepteren. Kinderen binnen één gezin kunnen ook erg verschillend reageren. Wellicht probeert het ene begripvolle kind te compenseren voor het onbegrip van een ander kind in het gezin. Ook dit vloeit voort uit een soort loyaliteitsgevoel jegens de moeder. Waarschijnlijk houdt in sommige gezinnen het 'goede' gedrag van het ene kind het meer 'negatieve'

gedrag van het ander kind in stand. Kinderen met negatief gedrag ervaren wellicht dat het kind met goed gedrag een betere relatie heeft met de ouder, waardoor dit kind zich benadeeld kan voelen en daardoor nog meer negatief gedrag gaat vertonen (Deković, 2000:15). Voor een deel van de informanten hangen de problemen met uitgaven voor hun kind samen met negatieve reacties van hun kinderen. Het is echter een misvatting te denken dat informanten die weinig problemen met de uitgaven voor hun kind ervaren, ook te maken hebben met weinig negatieve reacties van hun kind. Er zijn daarnaast ook genoeg informanten die wel (veel) problemen met de uitgaven voor hun kind ervaren, maar toch begripvolle kinderen hebben.

7.3. De uitkeringssituatie

Waar in het vorige onderdeel de maatschappelijke consequenties van de financiële situatie voor het kind centraal stonden, richt dit onderdeel zich op de ervaringen van de informanten met hun uitkeringssituatie. Zoals is kunnen lezen kan dit breed worden opgevat en daarom is er gefocust op een aantal aspecten van deze ervaringen. Voordat wordt ingegaan op deze aspecten zullen eerst de algemene ervaringen weer worden onderverdeeld in drie groepen. Verschillende onderzoekers waaronder Snel (2001) constateren dat er grote diversiteit is in de wijze waarop personen een uitkeringssituatie ervaren en omgaan met weinig geld. Deze heterogeniteit zal in kaart gebracht worden voor een aantal onderdelen, waaronder bestaansstrategieën, houding ten opzichte van betaalde arbeid en toekomstverwachtingen.

7.3.1. Drie groepen

Aangezien een beoordeling van de complete uitkeringssituatie lastig is en niet van alle informanten alle aspecten bekend zijn is er gekozen om te kijken of de informant in haar verhaal de focus legt op positieve aspecten en emoties (groep 1=ervaart weinig problemen met de uitkeringssituatie), de focus vooral legt op negatieve aspecten en emoties (groep 3=ervaart (veel) problemen met de uitkeringssituatie) of een combinatie benoemd van negatieve en positieve aspecten en emoties (groep 2=ervaart soms problemen met de uitkeringssituatie). Gevoelens van afhankelijk spelen vaak een rol bij de beleving van de uitkeringssituatie. Hortulanus et al.(1997) beschrijven drie gedaantevormen van afhankelijkheid die gekoppeld zullen worden aan de drie groepen.

De informanten in groep 1 zijn objectief gezien wel afhankelijk van een uitkering, maar gebruiken de afhankelijkheid om op andere punten (het gezin, huishouden) meer vrijheid te creëren. De afhankelijkheid gaat dan gepaard met een positieve beleving van de situatie, aangezien ze door de uitkering in staat zijn hun eigen plan te trekken. Ook rondkomen van de uitkering vormt voor hen minder vaak een probleem. De personen in deze groep zijn op een calculerende manier afhankelijk (Hortulanus et al., 1997:229).

Voorbeelden: Calculerende afhankelijkheid

Mevrouw ervaart het zelf niet negatief om van een uitkering rond te komen, zij vindt het niet erg. Dit omdat haar kind een psychische stoornis heeft en zij ook gezondheidsklachten heeft. Het leven is voor haar intensief en indien zij zou werken denkt mevrouw dat ze het gezien de omstandigheden niet zou redden. Mevrouw is ervan overtuigd dat als je geen schulden maakt je goed rond kunt komen van een uitkering. (Resp. 435)

Mevrouw is een enkele minuut stil als ik deze vraag stel en weet even niet hoe zij antwoorden moet. Uiteraard had zij haar leven anders gezien en niet met een uitkering. Maar al gauw verandert haar houding en zij zegt zij superblij te zijn met het feit dat er een uitkering bestaat. Want wat als zij alleenstaand zou zijn met een ziek kind en ook haar zieke toestand. Wie zou haar accepteren om voor te werken en waar zou zij naar toe moeten met haar zieke kind. Nee, mevrouw vindt het vervelend da ze een uitkering heeft, maar gezien haar situatie is het niet meer dan goed dat deze regeling bestaat. Ze is er dan ook uitermate dankbaar voor. (Resp. 113)

Informanten in groep 2 benoemen zowel negatieve aspecten als positieve aspecten van hun uitkeringssituatie. Bij deze groep gaat de afhankelijkheid niet gepaard met negatieve gevoelens, maar met gevoelens van berusting of onverschilligheid. Men zegt bijvoorbeeld aan de situatie gewend te zijn geraakt. Meestal worden de financiële beperkingen nog wel als negatief ervaren. Ook binnen deze groep bestaat er een bepaalde speelruimte, het idee controle te hebben over de situatie.

Voorbeelden: Berusting met afhankelijkheid

Respondent vond het in het begin wel moeilijk dat ze niet zomaar alles kon kopen wat ze wou maar nu heeft ze zich aangepast aan de nieuwe situatie. Als ze iets wil hebben moet ze er nu lang voor sparen maar dit lukt ook niet echt altijd. Ze heeft geen schulden en gaat zuinig met haar geld om. Ze vindt het wel vervelend dat ze niet gelijk spullen kan kopen als deze stuk zijn omdat ze gewoonweg hier het geld niet voor heeft. (Resp. 303)

In het begin was de schaamte gevoel heel erg, maar met de jaren mee is het minder geworden. Daarnaast is mevrouw sociaal geïsoleerd geraakt. 'De contacten met vrienden worden minder doordat je niet op de verjaardagen komt, want er is geen geld voor cadeau, of de kleren zijn zo versleten dat je jezelf niet in het openbaar durft te vertonen. Je komt je eigen wijk nauwelijks meer uit, want er is geen geld voor openbaar vervoer. Dit soort aspecten zorgt ervoor dat je ongemakkelijk door het leven gaat'. (Resp. 114)

Mevrouw werkt vrijwillig bij de OK-bank. 'Door dit werk is mijn wereld groter geworden. Ik zie nu wat Nederland is, hoe de mensen zijn en hoe het leven in elkaar zit,' zegt mevrouw. Op het moment is haar contract afgelopen, maar ze gaat een nieuw contract laten maken. 'Door dit werk is mijn Nederlands verbeterd. Ik kom nu vaker buiten en kan veel dingen zelfstandig regelen. Hiernaast heb ik ook het gevoel dat ik niet nutteloos ben als mens. Ik voel dat ik een bijdrage lever aan de rest' zegt mevrouw. Ze komt moeilijk rond met het geld dat ze krijgt. Ze ervaart veel stress als ze een extra betaling moet doen. Op die momenten voelt ze zich eenzaam. (Resp.151)

Informanten in groep 3 ervaren vooral negatieve emoties, zoals schaamte, frustraties of wanhoop door de uitzichtloosheid van de situatie en de ernst van de financiële en sociale problemen. Hortulanus definieert afhankelijkheid als het aangewezen zijn op anderen, zonder het gevoel te hebben zelf controle uit te

oefenen op de situatie (1997:229). Deze definitie van afhankelijkheid is van toepassing op de derde groep. In de derde groep wordt de afhankelijkheid expliciet negatief beleefd.

Voorbeelden: Negatief ervaren afhankelijkheid

Mevrouw geeft aan dat zij zich een bedelaar voelt. Ze had heel graag willen werken. Want wat is ze nou, een huisvrouw. Dat doet er niet toe in dit leven, je zult geleerd moeten hebben om ervoor te zorgen dat er niet over je heen wordt gelopen. Mevrouw voelt zich niet goed onder de uitkering, maar ze is wel heel blij dat het bestaat. Mevrouw geeft mij aan vaak terug te kijken op haar leven en dan wordt ze intens verdrietig als ze ziet dat ze nu van een uitkering moet leven en alleenstaand is. (Resp. 89)

Mevrouw vindt het jammer dat ze niet kan werken, want de uitkering zorgt ervoor dat zij afhankelijk is en geen vrijheid heeft. Zij schaamt zich en voelt zich 'klein' in een omgeving met mensen die geen uitkering hebben. (Resp. 133)

Personen die de afhankelijke positie verwerpen zijn eerder geneigd om veranderen aan te brengen in hun situatie (Hortulanus, et al., 1997:229). Het volgende fragment is hier een uitstekend voorbeeld van.

De eerste maanden (na de scheiding) heeft mevrouw geen hulp gevraagd bij de sociale dienst, maar toen ze erg krap zat heeft ze dat wel gedaan. Ze is daar naartoe gegaan, heeft een aantal formulieren ingevuld, maar voelde zich nadat ze wegging alsof ze ieder moment kon flauwvallen. Ze voelde zich net een zwerver en is op straat gaan zitten huilen. Mevrouw schaamde zich voor de situatie maar het heeft haar ook motivatie gegeven. Ze is meteen werk gaan zoeken, en heeft nu een contract voor 7 uur per week, wat misschien naar 14 uur zal worden gewijzigd. (Resp. 437)

Er zullen nu verschillende aspecten van de uitkeringssituatie worden besproken. Bestaansstrategieën komen als eerst aan bod.

7.3.2. Bestaansstrategieën

Verschillende auteurs wijzen op de creativiteit van personen die over beperkte financiële middelen bezitten. Volgens Vanhee et al. hebben ouders in armoede vaak meer te organiseren dan andere gezinnen. Ze moeten voortdurend oplossingen zoeken voor praktische problemen die voortvloeien uit het gebrek aan middelen (2001:145). De diversiteit aan strategieën, corrigeren het idee dat arme gezinnen geen plannen maken of chaotisch met de tijd omgaan (Fontaine, 1992, in Vanhee, 2007:17). Er zijn in de literatuur aanwijzingen dat bepaalde strategieën effectief zijn om aan materiële beperkingen het hoofd te bieden. De in de literatuur aangehaalde strategieën kunnen worden ingedeeld in drie soorten strategieën, namelijk strategieën die gericht zijn op het verminderen van uitgaven, strategieën die er op zijn gericht extra geld en middelen te verwerven en ten slotte strategieën die er op zijn gericht uitgaven te beheersen. De drie soorten strategieën zullen met behulp van diverse interviewfragmenten worden geïllustreerd.

1. Verminderen van uitgaven

De informanten kopen alleen de goedkoopst mogelijke producten en gaan hiervoor als dat nodig is bij verschillende winkels en markten langs. Een andere strategie is (tot in het extreme) bezuinigen op zaken als gas, water en licht, uitjes en sociale contacten. Prijskopen is de populairste strategie van de informanten. Deze strategie is het gemakkelijkst uit te voeren en wordt dus ook veelvuldig toegepast. Zeer streng bezuinigen heeft een weerslag op het sociale leven zoals we in het volgende fragment kunnen lezen.

Mevrouw gaat nooit bij vrienden en kennissen langs, want dat kost geld, ze gaan ook niet op de gratis evenementen die er zijn, want uiteindelijk kost dat toch weer geld. Kortom een heel geïsoleerd leven. (Resp. 101)

2. Extra geld en middelen verwerven

Op verschillende manieren kunnen extra geld en middelen verworven worden. Hulpbronnen in het sociale netwerk kunnen worden aangesproken, men kan (meer) gaan werken en hulp kan gevraagd worden bij de (lokale) overheid door het aanvragen van voorzieningen. Ook worden sommige persoonlijke spulletjes verkocht. Informeel werk wordt vaak ook gezien als een manier om meerinkomsten te genereren. Geen enkele informant heeft echter aangegeven ergens informeel te werken. Bij de strategieën besproken onder het verminderen van uitgaven zien we dat dit strategieën zijn die de informanten zelf kunnen doen, bij de hier besproken strategieën zijn ze meer afhankelijk van een externe partij, wat ervoor zorgt dat de stap een stuk groter is. Hoewel materiële steun kan helpen om tijdelijk uit de problemen te komen, komen vooral geldleningen met een hoge prijs, aangezien het gepaard kan gaan met gevoelens van afhankelijkheid en schaamte.

Als mevrouw zelf voldoende geld had dan hoefde ze niet steeds geld van anderen te lenen en te vragen om kleding bij anderen. Ze ervaart het als een vernedering om steeds hulp te moeten vragen aan anderen. (Resp. 77)

Sommige informanten vinden dat ze niet te veel kunnen vragen omdat personen uit hun netwerk het ook niet breed hebben. Bovendien moet geld altijd terug worden betaald. Vaak moet er hiervoor weer bij andere personen in het netwerk geld geleend worden. De hierdoor ontstane vicieuze cirkel is moeilijk te doorbreken. Om al deze redenen zijn geldleningen niet populair. Betaalde arbeid is vaak geen optie om het inkomen te verhogen. Attitudes omtrent betaalde arbeid zullen in een latere paragraaf worden besproken.

Bepaalde informanten zijn erg actief met het aanvragen van zaken zoals bijzondere bijstand of geldleningen van de sociale dienst. Anderen weten niet precies hoe de procedures werken, denken toch nergens recht op te hebben, of beheersen de taal onvoldoende om zaken te regelen waar ze recht op hebben. De informant in onderstaand voorbeeld zoekt actief naar hulp bij de sociale dienst.

Op dit moment komt mevrouw niet rond en raakt vaak achter met betalingen. Als het mevrouw niet lukt om rond te komen dan schakelt zij de sociale dienst in. Ze neemt meestal telefonisch contact op. Maar als ze niet te woord wordt gestaan of als men weigert haar te helpen dan gaat zij persoonlijk langs. Mevrouw laat zich niet makkelijk wegsturen. Ze legt uit waarvoor ze komt. Ze geeft aan nog kleine kinderen te hebben en geen geld te hebben voor de dagelijkse boodschappen of om luiers te kopen voor de kleine of melk. Mevrouw schaamt zich niet hiervoor. Ze heeft geen keus. (Resp. 333)

3. *Beheersen van uitgaven*

Onder het beheersen van de uitgaven kunnen vertonen de informanten verschillende strategieën. Veel informanten zijn telkens bezig met het afwegen van prioriteiten en verplichtingen, op deze manier wordt geprobeerd de uitgaven te beheersen. Sommige informanten stellen een budget of een financieel plan op en proberen zich hier aan te houden. In onderstaand voorbeeld geeft de informant aan dat een dergelijk plan rust brengt, aangezien stress ermee vermeden kan worden.

Zelf maakt ze een planning, dit maakt ze ruim van te voren zodat ze weet hoe ze de maand rond moet komen. In de financiële problemen zitten betekent voor moeder "stress" en dat wil ze niet, ze probeert door alles goed te plannen zo veel mogelijk te vermijden. Ze probeert haar financiële zaken zelf goed bij te houden om problemen te vermijden. (Resp. 181)

Een andere beheersingstrategie is dat de sociale dienst bepaalde vaste kosten voor de informant betaalt en dat men een lagere uitkering ontvangt voor de dagelijkse uitgaven. Deze ondercuratelestelling heeft zowel voor- als nadelen. Sommige informanten geven aan dat het hun een bepaalde mate van rust en zorgeloosheid biedt. De keerzijde ervan is echter dat ze ook minder zelfstandig en nog meer afhankelijk raken. Daarnaast komt uit de verhalen naar voren dat vooral onverwachte uitgaven of extra rekeningen een bron van stress zijn en niet zozeer de dagelijkse uitgaven. Hier kan de sociale dienst weinig bij helpen, aangezien het probleem ligt bij de geringe mogelijkheden om een financiële buffer aan te leggen. Is er al eens een keertje gespaard, dan is dit geld zo weer op, soms voor het betalen van extra rekeningen, maar vaak simpelweg voor dagelijkse noodzakelijkheden.

Veel informanten hanteren verschillende strategieën tegelijk. Ik kan me dan ook helemaal vinden in het citaat van de volgende informant.

'We zijn professioneel geworden in het omgaan met problemen' (Resp.75)

7.3.3. *Ervaringen met de sociale dienst*

De meeste ervaringen met de sociale dienst zijn niet positief. Niet serieus genomen worden, onnodig papierwerk, gebrek aan privacy en fouten in aanvragen en uitgekeerde bedragen zijn de voornaamste problemen. De volgende informant beschrijft haar ervaring met het aanvragen van bijzondere bijstand. Volgens haar wordt dit steeds moeilijker gemaakt door de sociale dienst. Uit dit fragment blijkt dat het

'ontmoetingsbeleid' eigenlijk heeft gewerkt, want ze heeft geen zin om zich weer door de hele papiermolen heen te moeten worstelen.

Mevrouw heeft altijd bijzondere bijstand aangevraagd maar volgens haar wordt het steeds moeilijker gemaakt om dit aan te vragen. 'Je hebt met veel bureaucratie te maken. Je wordt gevraagd om allerlei bewijzen mee te sturen zoals specificatie huursubsidie, voorlopige teruggaaf etc. Het lijkt wel een ontmoedigingsbeleid'. Mevrouw heeft al een tijd een aanvraagformulier liggen maar heeft dit nog steeds niet ingevuld. Het is veel werk en ze ziet er daarom erg tegenop. (Resp. 139)

De volgende informant ontvangt een kleine aanvulling van de sociale dienst, maar dit is toch erg belangrijk voor haar. Ook zij voelt zich door de bureaucratie en gemaakte fouten eigenlijk ontmoedigd om nog een aanvulling te blijven aanvragen.

Mevrouw werkt parttime, dus ze krijgt maar een kleine aanvullingen van een paar tientjes per maand van de sociale dienst. Die paar tientjes zijn voor haar onmisbaar voor het doen van boodschappen etc. Maar het contact dat zij heeft met de sociale dienst verloopt niet zo goed. Het komt vaak voor dat ze maanden niet uitbetaald krijgt, waardoor ze soms echt krap zit. Haar gegevens zijn op de een of ander manier altijd zoek. Er is altijd wel wat, en dat brengt veel spanning met zich mee. Het is zo erg dat de mevrouw overweegt om te stoppen met vragen van een aanvulling. Ze is op dit moment heel erg wantrouwig naar de sociale dienst toe. Volgens haar vragen ze te veel informatie op, voor maar een paar tientjes per maand. Ze moet veel inspanning leveren voor weinig. Mevrouw voelt zich beperkt in haar vrijheid. (Resp. 312)

De informant in volgend fragment krijgt bij haar verzoek om een voorschot, niet alleen te maken met een afwijzing, ze kan ook niet rekenen op enig medeleven. Het niet serieus worden genomen, maar vooral de hoon leiden tot gevoelens van vernedering.

Mevrouw vertelt dat ze een keer heeft gebeld met de sociale dienst voor hulp. Haar consulente was er niet, dus kreeg ze een andere dame aan de lijn. Mevrouw vertelde aan deze dame dat ze geen geld meer had om eten te kopen voor haar en haar kinderen. Mevrouw hoorde haar lachen en tegen iemand anders zeggen 'ze heeft geen geld om eten te kopen en ze wil geld'. Mevrouw hoorde hoe de twee dames aan de andere kant van de lijn in lachen uitbarstten. Als antwoord op haar hulpvraag kreeg ze te horen dat ze moest wachten op haar uitkering, die volgende week op haar rekeningnummer gestort zou worden. Mevrouw vertelt dat ze de telefoon heeft neergelegd en intens heeft zitten huilen. Zo beledigd en vernederd voelde ze zich. (Resp. 323)

De meeste informanten die zich uitlaten over de sociale dienst ervaren weinig procedurele rechtvaardigheid. Procedurele rechtvaardigheid heeft te maken met faire procedures en daarmee correcte en eerlijke behandelingen van de ontvanger door de verdeler⁴⁴. Het versterken van sociale rechtvaardigheid, waarvan procedurele rechtvaardigheid een onderdeel is, is een van de gronddoelstellingen van het sociale zekerheidsstelsel. Ervaren sociale rechtvaardigheid versterkt het draagvlak van het stelsel, ervaren onrechtvaardigheid ondermijnt het draagvlak (Veldkamp, in

---

⁴⁴ De verdeler zijn zowel nationale als lokale overheden, met name de uitvoerende instantie, in dit geval dus de sociale dienst.

Schoormans & Syroit, 1989:51). Procedurele rechtvaardigheid blijkt uit onderzoek positieve effecten te hebben op de houding ten opzichte van de verdeler en het volgen van de regels die door de verdeler zijn opgesteld (Lind & Tyler, in Schoormans & Syroit, 1989:60). Uit de verhalen van de informanten komt naar voren dat de ervaren onrechtvaardigheid voortkomt uit een aantal aspecten. Één van die aspecten is de houding van sommige sociale dienst medewerkers, deze kenmerkt zich door een weinig betrokken- en hulpvaardige instelling. Hierbij dient opgemerkt te worden dat sommige informanten aangeven juist goed contact te hebben met hun klantmanager, die echt naar hun verhaal luistert. Een ander aspect heeft te maken met de hoeveelheid werk die men moet stoppen in het aanvragen van (bijzondere) bijstand. Men heeft het idee dat er een ontmoedigingsbeleid wordt gevoerd. Het laatste aspect heeft te maken met het ontvangen van de uitkering. Deze wordt te laat verstrekt of met verkeerde bedragen, waardoor achteraf veel werk gaat zitten in correcties. Over het algemeen hebben de informanten het gevoel niet te krijgen waar ze recht op hebben; men ervaart contractbreuk. Door de aankomende bezuinigen waar alle sociale diensten nu of in de nabije toekomst mee te maken krijgen, kan de relatie tussen de medewerkers van de sociale dienst en de klanten nog meer onder druk komen te staan. Iedereen die afhankelijk is van de sociale dienst gaat (nog meer) merken dat er minder geld beschikbaar is (Divosa, 2011).

7.3.5. Betaalde arbeid en vrijwilligerswerk

Bijna 20% van de informanten geeft aan enige vorm van (parttime) arbeid te verrichten, hetzij betaald, hetzij op basis van vrijwilligerswerk. Bij betaalde arbeid vult de sociale dienst het inkomen aan. Om de attitudes ten opzichte van werk te begrijpen dient men de verschillende functies van werk te onderscheiden. Aan werk kunnen verschillende functies worden toegekend. Jehoel-Gijsbers onderscheidt de functies van werk als de mogelijkheid om een inkomen te vergaren, status/prestige te verwerven en sociale contacten op te doen. Daarnaast kan werk een middel zijn tot tijdsstructurering, persoonlijke ontplooiing en maatschappelijke integratie (1989:79). Indien iemand veel waarde hecht aan werk als inkomensbron dat zal men minder snel geneigd zijn een (onzeker) baantje te accepteren als die niet tot een substantiële inkomensverbetering leidt.

Het probleem is dat mevrouw graag wil werken maar niet voor minder dan dat zij met haar uitkering ontvangt. Mevrouw vindt het ook helemaal niet leuk om thuis te zitten en niets te doen. Maar als het betekent dat zij dag en nacht moet werken om een paar honderd euro meer te verdienen dan doet zij dit niet. Want wat gebeurt er dan met haar dochter? Wie zorgt er dan voor haar? Mevrouw beseft ook dat momenteel iedereen het moeilijk heeft met een baan te vinden. Maar wat kan zij dan doen, als alleenstaande moeder. Zij denkt niet dat elke werkgever op dit moment staat te springen om haar aan te nemen. (Resp. 197)

Een aantal informanten, zoals die van het vorige fragment, geeft aan zich kansloos te voelen op de arbeidsmarkt. Ze denken niet dat werkgevers zitten te wachten op een (zieke) laaggeschoolde alleenstaande moeder, die bovendien wat ouder is. Sommige informanten solliciteren wel, maar worden

telkens afgewezen of krijgen steeds tijdelijke contracten aangeboden, waardoor ze soms wel en soms geen werk hebben. Deze onregelmatige baantjes zorgen voor onzekerheid en zijn daardoor niet aantrekkelijk. Het telkens stopzetten en aanvragen van een uitkering is niet alleen veel werk, informanten weten ook niet of ze elke maand voldoende overhouden om hun rekeningen te betalen.

Er zijn ook informanten die werk zien als verrijkend voor hun sociale en maatschappelijke leven (zich nuttig voelen), ook als ze er financieel niet (aanmerkelijk) op vooruitgaan.

Ze is heel blij dat ze nu deeltijd werkt bij een tankstation. Hoewel de drempel om weer te gaan werken best hoog was, is ze toch blij dat ze die stap heeft genomen. Financieel zal ze er niet op vooruit gaan, maar sociaal heeft ze er veel baat bij. Het contact met collega's en klanten doet haar goed. (Resp. 309)

Van autochtone alleenstaande moeders is bekend dat ze een groot zorgethos hebben. Het hebben van een baan buitenshuis wordt door alleenstaande autochtone moeders minder belangrijk gevonden dan zorgtaken en het huishouden (Van den Akker & Zeijl, 1983). Alleenstaande Creools-Surinaamse zouden aanmerkelijk minder problemen ervaren met het combineren van moederschap- en kostwinnerschapstaken in vergelijking met autochtone moeders. Zij zien het creëren van een stabiele economische basis juist als belangrijke voorwaarde van een goede opvoeding (Distelbrink, 2000:108). Het combineren van zorgtaken, huishouden en baan buitenshuis wordt door veel informanten niet als ideaal gezien. Hoewel werk verrijkend kan zijn, kan de combinatie met zorgtaken leiden tot spanningen. De kosten van arbeid voor het gezinsleven zijn soms hoog.

Werken is leuk, maar mevrouw moet er veel voor opgeven, met name richting haar kinderen, alles draait gewoon door terwijl ze daarnaast moet werken. Soms is mevrouw tot 11 uur in de avond nog in huis bezig, dat is dan te veel voor haar. Het is fijn dat ze even onder andere mensen is en afgeleid wordt maar thuis doet ze de huishouding en haar kinderen weer te kort hierdoor. (Resp. 315)

7.3.6. Toekomstverwachtingen

De toekomstverwachtingen van de informanten lopen uiteen. Er kunnen drie groepen worden onderscheiden. De eerste groep is actief bezig met haar eigen toekomst. De tweede groep heeft de hoop voor zichzelf opgegeven, maar projecteren hun hopen en aspiraties op hun kinderen. De derde groep lijkt zich niet echt met de toekomst bezig te houden en leeft meer in het hier en nu.

1. Eigen toekomst

Een leven zonder uitkering is het doel van de informanten die binnen deze groep vallen. Ze willen weer een baan vinden, een opleiding doen of een combinatie daarvan. Hun acties zijn gericht op het krijgen van een betere toekomst. De informant in het volgende voorbeeld ziet de uitkering als een soort tussenstation, iets waar je vooral niet te lang in moet blijven hangen.

Mevrouw heeft voor zichzelf het plan getrokken om binnen nu en een jaar uit de uitkering te komen. Ze wil een goede vaste baan met zekerheid zodat ze weer kan beschikken over de financiële middelen die ze voorheen ook had. (Resp. 428)

2. Toekomst voor het kind

Een volgende groep is wellicht pessimistisch over de eigen toekomst, maar verwacht veel van de toekomst van hun kinderen. De uitkeringssituatie is voor hen geen tussenstation, maar een eindstation. Ze willen hun kinderen deze, in hun ogen uitzichtloze situatie, besparen. Hun verwachtingen zijn daarom geprojecteerd op hun kinderen.

Mevrouw ziet dat haar kinderen heel veel kansen toegereikt krijgen om een goed leven te leiden. Als zij dezelfde kansen had gehad als haar kinderen, dan was haar situatie nu totaal anders geweest. Ze zegt dit ook tegen haar kinderen. Ze moeten studeren en werken, voor een goede toekomst, kansen die er zijn moeten ze met beide handen aangrijpen. Ze wil dat haar kinderen ijverig zijn en het ver schoppen. Voor haar ziet ze het nu als te laat, haar kansen zijn al voorbij. (Resp. 334)

Mevrouw heeft er altijd alleen voorgestaan en vond dat heel moeilijk. Dat hoeven haar kinderen niet mee te maken. Ze staat altijd voor hun klaar en haar kinderen weten dat. Ze vindt dat ze beter nu een slecht leven kunnen hebben, want daar worden ze sterker van. En doordat ze er sterker van worden, zullen ze later goed terecht komen. Mevrouw vindt dat ze hen, ondanks financiële, psychische, relationele problemen, toch nog goed heeft opgevoed. Maar mevrouw geeft aan dat ze al die problemen niet meer aankan. Nu de kinderen zich al aardig weten te redden, geeft ze de moed op. Ze laat zich ontvallen dat ze wilde dat ze dood was. (Resp. 309)

Het is opvallend dat voor het heden veel informanten de gevolgen van de financiële situatie als problematisch ervaren voor hun kinderen. Bijvoorbeeld in relatie tot sociale uitsluiting. Echter een jeugd met 'struggels' wordt ook gezien als iets dat hun kinderen sterker maakt en beter voorbereidt op de toekomst. De financiële situatie wordt zodoende omgebogen naar iets positiefs. De informanten verwachten ook dat hun kinderen een betere toekomst zullen hebben dan zij. Dit hangt deels samen met de betere voorzieningen die waar hun kinderen gebruik van kunnen maken, maar ook met hun eigen (emotionele) investeringen. Kinderen wordt geleerd om kansen aan te grijpen en om andere, betere 'keuzes' te maken dan hun moeder. Dit is een positieve bevinding aangezien volgens te Grotenhuis (1993) de houding van ouders tegenover scholing en maatschappelijke participatie het meest doorslaggevend is voor de maatschappelijke kansen van hun kinderen. De bevindingen uit dit onderzoek komen overeen met die van Snel et al. (2003). Zij wijzen erop dat de meeste arme ouders ervan zijn overtuigd dat hun kinderen het in de toekomst (financieel) beter zullen hebben dan nu het geval is. De ouders hechten ook veel gewicht aan een goede opleiding en proberen waar mogelijk hun kinderen te stimuleren en te ondersteunen (2001:131).

3. Leven in het hier en nu.

Een klein deel van de informanten lijkt zich niet echt met de toekomst bezig te houden. Zo doet de volgende informant simpelweg wat er van haar wordt verwacht, maar heeft ze geen eigen aspiraties.

Ze vindt het niet erg om van een uitkering rond te moeten komen, maar leuk vindt ze het ook niet. Het liefst gaat ze werken, maar niemand kan haar een vaste baan aanbieden. Het is steeds werk voor een paar maanden en dan stopt het, daar heeft ze weinig aan. Ze gaat drie dagen in de week naar school en door de sociale dienst wordt naar vrijwilligers werk voor haar gezocht. Het interesseert haar momenteel weinig, ze doet gewoon wat er van haar verwacht wordt, zelf heeft ze niet een bepaald doel. (Resp. 389)

7.4. Frequenties en groepsverschillen

In dit hoofdstuk zijn twee indicatoren van economische druk behandeld. Voor beide indicatoren wordt aangegeven hoeveel informanten vallen binnen de diverse groepen. In het interview is ook aan de informanten gevraagd of ze kunnen rondkomen. Dit is de derde economische druk indicator. De informant kon bij deze vraag kiezen tussen vijf antwoordmogelijkheden. Geen enkele informant koos voor de antwoordmogelijkheid: 'ik kom makkelijk rond', dus deze categorie is buiten de tabel gehouden. Een hoge waarde betekent meer economische druk.

Tabel 7.1. Uitgaven voor kind

Uitgaven voor kind (1-4)	Abs.	%
1 = Ervaart geen/nauwelijks problemen met uitgaven voor kind	19	12,5
2 = Ervaart soms problemen met uitgaven voor kind	40	26,3
3 = Ervaart problemen met uitgaven voor kind	51	33,6
4 = Ervaart veel problemen met uitgaven voor kind	42	27,6
<i>Totaal</i>	<i>152</i>	<i>100,0</i>

Tabel 7.2. Ervaren uitkeringssituatie

Uitkeringssituatie (1-3)	Abs.	%
1 = Ervaart weinig problemen met de uitkeringssituatie	22	14,6
2 = Ervaart soms problemen met de uitkeringsituatie	58	38,4
3 = Ervaart (veel) problemen met de uitkeringsituatie	71	47,0
<i>Totaal</i>	<i>151</i>	<i>100,0</i>

Tabel 7.3. Mate van rondkomen

Mate van rondkomen (1-4)	Abs.	%
1 = Ik kom precies rond	12	8,0
2 = Ik kom alleen rond, indien ik erg zuinig ben	67	44,7
3 = Ik kom moeilijk rond en heb soms een betalingsachterstand	47	31,3
4 = Ik kom niet rond en raak achter met betalingen	24	16,0
<i>Totaal</i>	<i>150</i>	<i>100,0</i>

Verschillende groepen zijn met behulp van Kruskal-Wallis en Mann-Whitney U toetsen met elkaar vergeleken. Verschillen tussen de herkomstgroepen zijn op alle drie de indicatoren significant^{45,46,47}. Vooral de Turkse informanten vormen door hun hoge scores op deze indicatoren een risicogroep. Op de indicator uitgaven voor kind zijn ook significante verschillen tussen de deelnemers aan de opvoedingsvragenlijst en de niet-deelnemers. De niet-deelnemers ervaren significant meer problemen met uitgaven voor hun kind⁴⁸. Dit lijkt samen te hangen met de oververtegenwoordiging van Turkse moeders bij de niet-deelnemers aan de vragenlijst. Voor de indicatoren ervaren uitkeringssituatie en mate van rondkomen zijn er significante verschillen tussen informanten die kort en langdurig afhankelijk zijn van een uitkering. Informanten die pas kort afhankelijk zijn van een uitkering hebben significant meer problemen met de uitkeringssituatie⁴⁹ en komen ook significant slechter rond⁵⁰ dan de informanten die vijf jaar of langer afhankelijk zijn van een uitkering. Moeders komen vaak in de bijstand terecht door een scheiding. Ze kunnen dan te maken krijgen met een inkomensval. In de beginperiode moeten ze nog wennen aan de nieuwe financiële situatie. Problemen met aanpassingen aan sobere levensstijl kan leiden tot ervaren economische druk. In de loop van de tijd wennen ze meer aan de situatie en weten deze ook beter te hanteren. De moeders die de afhankelijkheid van de uitkering onaanvaardbaar vinden zijn eerder geneigd veranderen aan te brengen in hun situatie, door bijvoorbeeld actief zoekgedrag naar een baan. Ik veronderstel, logischerwijs dat moeders met deze instelling relatief weinig voorkomen onder de groep die langdurig afhankelijk is van een uitkering. Om de stress te hanteren die gepaard gaat met een laag inkomen zullen moeders die langdurig afhankelijk zijn van een uitkering eerder hun standaard verlagen en meer berusten in hun situatie. Zie bijlage 8 voor details.

7.5. Tot besluit

Ter afronding herhalen we in deze paragraaf de voornaamste bevindingen over de subjectieve beleving van de maatschappelijke en financiële positie van de informanten. De door Kochuyt's beschreven kenmerken van gedepriveerde gezinnen bleken ook van toepassing te zijn op een deel van de informanten. De wensen en behoeftes van hun kinderen stonden voor deze informanten centraal en veel werd in het werk gesteld om de behoeftes te kunnen bevredigen. Er zijn ook informanten die de wensen van hun kinderen wel belangrijk vinden, maar eerst prioriteit leggen bij dringendere gezinsbehoeftes, zoals het betalen van rekeningen. Vervolgens zijn er ook informanten die zich niet laten leiden door de behoeftes van hun kind. Zij vinden bijvoorbeeld dat een kind moet leren niet alles te willen hebben en ook

⁴⁵ Uitgaven kind $H(5) = 24.46, p < .001$

⁴⁶ Uitkeringsituatie $H(5) = 15.23, p < .01$

⁴⁷ Mate van rondkomen $H(5) = 17.16, p < .01$

⁴⁸ $U = 1603, z = -2.91, p < .01$

⁴⁹ $U = 1957, z = -3.6, p < .001$

⁵⁰ $U = 2309, z = -1.99, p < .05$

de waarde van geld moet kennen. De meeste kinderen lijken de situatie waarin ze leven te accepteren. Ze reageren begripvol en vragen om niet meer dan nodig is. Loyaliteit en verantwoordelijkheidsgevoelens jegens de moeders staat bij deze kinderen centraal. Er zijn ook kinderen die de situatie niet accepteren en verschillende 'strategieën' inzetten om toch te krijgen wat ze willen. Bij deze kinderen slaat de balans uit naar het willen conformeren aan groepsnormen.

Verschillende aspecten van de uitkeringssituatie worden door de informanten verschillend beleefd. Voor sommige informanten betekent afhankelijk zijn van een uitkering rust om zich te wijden aan zorgtaken. Voor anderen zijn gevoelens van schaamte zo overweldigend dat het een extra motivatie is om werk te zoeken. Verschillende bestaansstrategieën worden gehanteerd. De meeste strategieën zijn gericht op het verminderen van uitgaven, dit is niet altijd gemakkelijk, maar wel noodzakelijk om rond te kunnen komen. Strategieën gericht op het verhogen van de uitkomsten worden minder vaak toegepast. Aangezien bij deze strategie vaak externe partijen nodig zijn, vormt schaamte en angst voor schulden en afhankelijkheid een obstakel. Sommige informanten zien de uitkeringssituatie als een tussenstation en maken plannen voor hun toekomst. Voor anderen is de uitkering een eindstation. Ze zien geen hoop meer voor zichzelf, maar vaak nog wel voor hun kinderen. Kinderen worden geleerd om elke kans met beide handen aan te grijpen en het goed te doen op school.

Bijna de helft van de informanten geeft aan (soms) betalingsachterstanden te hebben. In de praktijk blijkt het vaak moeilijk te zijn om uit de schulden te raken. Gelukkig komen dus de meeste informanten wel rond. Verschillende informanten geven aan, dat het met de uitkering best te leven valt, zolang de rekeningen maar betaald worden en geen schulden worden aangegaan.

Informanten die een jaar of korter afhankelijk zijn van een uitkering ervaren meer problemen met rondkomen en hun uitkeringssituatie. Waarschijnlijk hebben een aantal informanten door een scheiding of het verlies van een baan te maken gehad met een (substantiële) inkomensachteruitgang. De nieuwe situatie vraagt om veranderingen in leefstijl. Informanten die langdurig afhankelijk zijn van een uitkering hebben waarschijnlijk zich beter aangepast aan het structureel leren leven met weinig geld en hebben de situatie waarschijnlijk ook meer geaccepteerd. De Turkse informanten ervaren op alle drie de indicatoren de meeste economische druk. Dit is weer een aanwijzing voor de kwetsbare positie van deze groep, aangezien uit het vorige hoofdstuk bleek dat de Turkse informanten in vergelijking met de andere herkomstgroepen ook minder sociale steun ontvangen.

Hoofdstuk 8 (Psychisch) gezondheid

8.1. Inleiding

Zelf-gerapporteerd algemeen ervaren gezondheid staat centraal in dit hoofdstuk. De nadruk wordt echter vooral gelegd bij de ervaren psychische gezondheid. Het *family stress model* veronderstelt namelijk een relatie tussen ervaren economische druk en gevoelens van stress en depressie (Conger et al, 2010). De drie deelvragen die in dit hoofdstuk beantwoord zullen worden zijn: 4.1. Hoe beoordelen in bijstandsmoeders in algemene termen hun gezondheidssituatie? 4.2. In welke mate worden er gevoelens van stress, spanning en depressiviteit genoemd en waar hangt dit volgens de moeders zelf mee samen?

4.3. Zijn er significante groepsverschillen qua psychische gesteldheid?

Laten we nog even kort stilstaan bij het belang van een goede gezondheid en vooral psychische gezondheid voor gedepriveerde personen. Onderzoek toont aan dat gezondheid een belangrijke 'coping resource' is. Een slechte gezondheid kan door beperkingen en een gebrek aan energie actieve vormen van coping in de weg staan, er kan dan dus minder adequaat worden omgegaan met gevoelens van stress (Smith & Carlson, 1997). Volgens Leveque verhogen depressies niet alleen de kans om in armoede te raken, ze doen ook de transities uit armoede significant afnemen (2008:313).

In de eerstvolgende paragraaf wordt een beschrijving gegeven van de algemene gezondheidsbeleving. Daarna wordt een overzicht gegeven van psychische klachten en symptomen. De derde paragraaf tracht een beeld te geven van de aspecten die betrokkenen zelf aanmerken als reden voor hun psychische problemen. Somatische aandoeningen komen aan bod in paragraaf vijf. Met informatie over de scores en groepsverschillen op de variabelen zelfwaardering en gevoel van controle wordt dit hoofdstuk afgesloten.

8.2. De beoordeling van de algemene gezondheid

Ruim de meerderheid van de informanten beoordeelt de gezondheidssituatie als matig of slecht. In onderstaande tabel is de onderzoeksgroep vergeleken met twee vergelijkingsgroepen uit het onderzoek van Woldringh en van Rossum uit 1983 (in De Gier,1986:62). Dit is het enige onderzoek dat ik heb gevonden die dezelfde categorieën hanteerde en tevens is het interessant om te kijken hoe de beoordeling van de gezondheidssituatie zich in de loop van de jaren heeft ontwikkeld onder de bijstandsvrouwen.

Tabel 8.1. Oordeel over de eigen gezondheid van de onderzoeksgroep en van twee vergelijkingsgroepen, in percentages.

	Onderzoeksgroep Bijstandsmoeders (2009)	Vergelijkingsgroep 1: Bijstandsvrouwen (1983)	Vergelijkingsgroep 2: Totale vrouwelijke bevolking (1983)
(Heel) goed	27	63	72
Gaat wel/ matig	40	19	21
Niet zo best/slecht	33	18	7
Totaal (=100%)	(146)	(127)	(2066)

Uit de tabel kan duidelijk worden opgemaakt dat de informanten hun gezondheidssituatie aanzienlijk slechter beoordelen dan de vergelijkingsgroepen. Beoordeelt in 1983 ruim 60% van de bijstandsvrouwen haar gezondheid als goed, onder de informanten van dit onderzoek is dit nog geen 30%. Voorzichtigheid dient geboden te zijn bij de interpretatie van de scores, aangezien het onduidelijk is waarom de scores zover uit een liggen. Komt dit door verschillen in de samenstelling van de onderzoeksgroep en vergelijkingsgroep (bijv. meer eenoudergezinnen en allochtone vrouwen in de onderzoeksgroep)? Komt het door verslechterde sociaaleconomische omstandigheden? Of zijn de culturele percepties over gezondheid in de loop van de tijd veranderd (bijv. in de huidige tijd wordt veel meer aandacht besteed aan gezondheid).

8.3. Psychische problemen

Allereerst is gekeken naar hoe vaak informanten aangaven last te hebben van stress, spanningen of depressieve gevoelens. Dit was het geval bij ongeveer een 40% van de informanten⁵¹. Alleen kijken of de informanten aangaven stress of depressieve gevoelens te ervaren is niet afdoende om een volledig beeld te krijgen van psychische problemen. Leveque noemt in haar studie naar het verband tussen armoede en depressie een aantal psychische en lichamelijke symptomen van depressieve gevoelens. Deze zijn; in de put zitten, geen seksuele interesse, geen belangstelling, weinig energie, de ervaring dat alles moeite kost, schuldgevoelens, een lage zelfwaardering, gedachten om er een einde aan te maken, gauw huilen, zich gevangen voelen, eenzaamheid, teveel piekeren en wanhoop over de toekomst (2008:75). Ook zijn er een aantal lichamelijke en denksymptomen van stress zoals hoofd- nek- en rugklachten, slapeloosheid en vermoeidheid, problemen met het hart en hart-druk en maag- en darmklachten en moeite hebben met helder denken, geïrriteerd, boos of gefrustreerd zijn (Gezondheidsplein, 2011) die dienen te worden meegenomen in de beschrijving. Bijna 60% van de informanten had één of meer symptomen van stress of depressie. De symptomen die in dit onderzoek het vaakst genoemd worden zijn hoofd- en

⁵¹ Van personen die vallen in de twintig procent laagste huishoudinkomens heeft 23,8 procent last van psychische klachten in Nederland (Driessen, 2011). Driessen gebruikt een andere methoden om het percentage te berekenen. Haar cijfer is dus slechts ter indicatie.

spanningsklachten in nek en rug, gevolgd door slaapproblemen en het hebben van weinig energie. Vaak komen de verschillende klachten voor in combinatie. De combinatie van stress, hoofdpijn en een vermoeidheid wordt vaak genoemd. Een deel van de informanten geeft aan onder behandeling bij een psycholoog te zijn voor psychologische klachten.

Meer psychische symptomen van depressie kwamen in andere delen van het interview aan bod, wanneer er bijvoorbeeld gesproken werd over de kinderen of de financiële situatie of de uitkeringssituatie.

Mevrouw wil haar kinderen op een goede manier in hun basisbehoeften voorzien, ze wil goed voor ze kunnen zorgen maar dat lukt niet, ze vindt het moeilijk, 'alles is zwaar, alles komt momenteel op me af, het is te veel'. (Resp. 404)

Mevrouw is zeer pessimistisch over nieuwe plannen voor haar toekomst. Want zij voelt zich nooit gewoon normaal, het gevoel van je normaal voelen, is ze al heel lang kwijt. (Resp. 127)

Volgens mevrouw is ze psychologisch op orde. 'Als ik psychologisch niet op orde was, was ik allang gezakt in al deze problemen'. (Resp. 75)

8.3. Redenen van psychische problemen

Psychische problemen kunnen een problematische levenssituatie, zoals leven met een laag inkomen, tot gevolg hebben, maar een problematische levenssituatie kan ook leiden tot psychische problemen. Een interessante vraag is om te kijken hoe de informanten zelf eventuele samenhangen zien en in welke mate zij over hun eigen situatie in termen van oorzaak en gevolg denken. Verschillende 'veroorzakers' komen in de volgende interviewfragmenten aan bod.

Mevrouw heeft een slechte conditie, last van eczeem over haar lichaam door stress. Door stress slaapt ze slecht, waardoor ze chronische vermoeid is. Ze leeft onder constante stress en spanning. De oorzaak van de klachten komen door haar thuissituatie: 'een zoon in de puberteit en een zoon met ADHD en geen geld om dingen te kunnen kopen die ze nodig hebben'. (Resp. 128)

Het voelt voor mevrouw alsof ze in een vicieuze cirkel is terecht gekomen. Omdat ze de Nederlandse taal niet genoeg beheerst kan ze vaak niet de dingen regelen waar ze recht op heeft. Aangezien ze haar betalingen niet op tijd kan doen, krijgt ze hierdoor telkens boetes. Omdat ze niet in staat is in het Nederlands te spreken kan ze moeilijk achter dit soort problemen aangaan om ze op te lossen. De betreffende instantie bellen om erover te praten, is niet mogelijk. Hierdoor is het voor mevrouw steeds moeilijker om uit haar psychische problemen te komen. Doordat ze geen vrienden heeft, de enige persoon die ze ooit vertrouwde, haar ex-man, haar heeft verlaten, ze na de scheiding meteen in de geldproblemen kwam en haar oudste zoon in de problemen is geraakt, is mevrouw volledig in een depressie geraakt. Ze kan maar geen oplossing vinden. (Resp. 314)

Vooraf de combinatie van meerdere 'veroorzakers' valt op. Dit is in lijn met het onderzoek van Leveque (2008). Zij zegt dat het vooral de cumulatie van problemen in diverse levensaspecten de kans op depressie doen toenemen. In het tweede voorbeeld zien we duidelijk dat verschillende problemen de draagkracht van de informant te boven gaan. Ze weet niet hoe ze de vicieuze cirkel waarin ze is terecht

gekomen kan doorbreken. De informanten benadrukken vooral de stress en onzekerheid die het leven op een minimum met zich meebrengt. Men is voortdurend bezig met geldzaken en het einde van de maand halen. Daarnaast komt uit de verhalen het beeld naar voren dat er weinig hoop is voor een betere toekomst, in ieder geval niet voor henzelf. Andere factoren die worden genoemd in relatie tot psychische problemen zijn: problemen met de kinderen, sociale isolatie, het hebben van weinig grip op het leven en relatieproblemen. Oplossingen worden door sommige informanten dan ook gezocht in het doorbreken van de routine. Werken, zich nuttig voelen, contact hebben met anderen wordt als positief ervaren voor de psychische gezondheid.

Mevrouw slaapt 's nachts zo slecht dat ze overdag haar slaap moet inhalen. Ook heeft ze regelmatig last van hoofdpijn. De huisarts heeft haar doorverwezen naar een psycholoog maar volgens mevrouw helpt dat niet. Ze hoopt wel binnenkort aan een opleiding te beginnen zodat ze voldoende afleiding heeft. De hele dag thuis zitten vindt ze ook niet bevorderlijk voor haar gezondheid. (Resp. 365)

Een paar informanten geven aan dat ze het in het verleden nog veel slechter hebben gehad. Dit heeft in deze gevallen meestal te maken met relatieproblemen. Hoewel onderstaande informant er nog niet is heb ik niet het idee dat zij haar situatie beoordeeld als uitzichtloos.

Mevrouw is altijd thuis, haar wereld is klein, dit maakt dat ze vaak moet piekeren. Behalve de zorgen die ze heeft om haar kinderen en huis (financiële zorgen) zegt ze dat ze het veel slechter had toen ze nog getrouwd was, nu ziet ze positieve vooruitgang in haar geluk en gezondheid. (Resp. 334)

8.4. Lichamelijke klachten

Naast lichamelijke symptomen van psychische problemen zoals hoofdpijn, slaapproblemen en een gebrek aan energie, hebben sommige informanten somatische klachten die geen symptoom zijn van stress en depressie. Vaak wordt een combinatie van psychische klachten en deze somatische problemen door de informanten genoemd. Sterker nog, enkele informanten ervaren hun slechte lichamelijke gezondheid als extra bron van stress en zorgen en dus als 'veroorzaker' van hun psychische problemen. In deze paragraaf wordt een kort overzicht gegeven van de overige somatische klachten.

De vaakst genoemde klachten zijn problemen met de gewrichten (reuma, artrose of gewoon pijn). Ook diabetes of problemen met cholesterol worden vaker genoemd. Overige beperkingen zijn: luchtwegaandoeningen, allergieën, kanker en verlamingsverschijnselen. Bepaalde lichamelijke problemen beperken de mobiliteit van de betrokkenen. Ze geven dan bijvoorbeeld aan niet vaak buiten te komen, omdat lopen teveel pijn doet. Een deel van de informanten geeft aan pijnstillers of andere medicijnen te gebruiken.

8.5. Scores en groepsverschillen

Zoals aangegeven in het methodehoofdstuk is het met de gezondheidsdata van dit onderzoek lastig om analyses uit te voeren. Daarom wordt psychische gesteldheid indirect gemeten met de twee schalen voor zelfwaardering en gevoel van controle. Beide variabelen zijn kwetsbaarheidfactoren die de kans op depressie verhogen. Zonder uitlokkende factoren (bijv. een scheiding) hoeven ze niet tot een depressie te leiden (Leveque: 2008:139). Een hoge score op beide variabele staat voor meer zelfwaardering en controle. Gemiddeld scoren de informanten hoger op zelfwaardering ($M=2.60$), dan op gevoel van controle (2.08). Deze cijfers kunnen niet vergeleken worden met ander onderzoek, dus er kan niet worden vastgesteld of deze uitkomsten hoog of laag zijn ten opzichte van een referentiegroep. Diverse One-way ANOVA's en t-toetsen zijn uitgevoerd om significante groepsverschillen vast te stellen. Alleen op vergelijkingen tussen herkomstgroepen is één significant verschil gevonden. Marokkaanse informanten scoren significant lager dan de groep overige allochtonen op de schaal controle⁵². Op de schaal zelfwaardering zijn geen significante groepsverschillen te detecteren. Zie bijlage 9 voor details.

8.6. Tot besluit

Psychische problemen ontstaan vanuit een ingewikkeld samenspel van persoonlijkheidskenmerken, genetische aanleg, levensgebeurtenissen, levensomstandigheden en de perceptie van al deze factoren (Maas & Jansen, 2000). Persoonlijkheidskenmerken en aanleg zijn niet aan de orde geweest in dit onderzoek. Wel komt in dit onderzoek naar voren dat psychische problemen vaak voortkomen uit sociale kwetsbaarheid. Een cumulatie van problemen zoals moeite met rondkomen, problemen met kinderen, in combinatie met het gevoel er alleen voor te staan zorgen het vaakst voor psychische problemen. Helaas komen vaak meerdere problemen tegelijkertijd voor in het leven van de informanten. Volgens Martin et al. (2003) hebben alleenstaande ouders significant vaker geestelijke problemen dan andere ouders. Martin en collega's stellen dat alleenstaande ouders meer stress ervaren, omdat ze bepaalde verantwoordelijkheden niet kunnen delen met een partner. Ze hebben als alleenstaande ouder te maken met een dubbele taakbelasting, namelijk de zorg van kinderen en het huishouden en de zorg voor een inkomen. Het overall alleen voorstaan wordt door de informanten in dit onderzoek vaak aangehaald.

---

⁵² $F(5,88)=2.56, p<.05$

Hoofdstuk 9 Opvoedingsgedrag en contextuele factoren

9.1. Inleiding

Waar in de voorgaande hoofdstukken het beantwoorden van de eerste probleemstelling centraal stond, bieden de resultaten van dit hoofdstuk de mogelijkheid de tweede probleemstelling te beantwoorden. Zoals aangegeven in hoofdstuk 3 worden in dit hoofdstuk de resultaten weergegeven van analysestappen 2 en 3. Ter recollectie, voor analysestap 2 is onderzocht of er significante groepsverschillen zijn voor de drie dimensies van opvoedingsgedrag (beantwoording deelvraag 5). De resultaten van deze analyse worden weergegeven in een tabel in de volgende paragraaf. De uitkomsten van analysestap 3 staan samengevat in twee correlatiematrices. In de derde paragraaf wordt er aandacht besteed aan de correlaties tussen opvoedingsgedrag en de levensaspecten (deelvragen 1.4, 2.4, 3.4, 4.3 kunnen hiermee beantwoord worden). In paragraaf vier komen de onderlinge correlaties tussen de levensaspecten aan bod (deelvraag 6). Dit hoofdstuk wordt afgesloten met een conclusie, waarin wordt aangegeven in hoeverre bepaalde verwachtingen zijn uitgekomen.

9.2. Opvoedingsgedrag en achtergrondvariabelen

Uit de literatuurstudie is gebleken dat verschillende achtergrondvariabelen een effect kunnen hebben op het opvoedingsgedrag. In dit onderzoek is dit onderzocht voor vijf achtergrondvariabelen; herkomstland, leeftijd informant, uitkeringsduur en leeftijd en geslacht target-kind. Per achtergrondvariabelen kunnen verschillende groepen geïdentificeerd worden. One-way Anova's en t-toetsen zijn gedaan om te onderzoeken of verschillende groepen significant verschillend opvoedingsgedrag vertonen. Bovenaan de tabel staat ook de gemiddelde score van de onderzoeksgroep, zodat verschillende groepsgemiddelden daarmee vergeleken kunnen worden.

Tabel 9.1. Gemiddelde scores opvoedingsschalen

Achtergrond Variabelen	Score op opvoedingsschalen								
	Ondersteuning			Negatieve controle			Controle		
	N	M	SE	N	M	SE	N	M	SE
Totaal	111	4.25	.05	110	2.10	.05	109	3.61	.08
Geboorteland									
Suriname	15	3.96*	.18	15	2.05	.15	15	3.34	.23
De Ned. Antillen	21	4.21	.12	21	2.26	.13	21	3.96	.12
Turkije	12	4.07	.18	11	2.36	.11	11	3.40	.16
Marokko	12	4.56*	.11	12	2.62*	.15	11	3.63	.18
Nederland	31	4.19	.07	31	1.83*	.07	31	3.61	.14
Overig	20	4.45*	.07	20	1.97*	.13	20	3.54	.23
Leeftijd									
25 – 34 jaar	23	4.03*	.15	22	1.99	.11	22	3.77	.16
35 – 44 jaar	55	4.37*	.06	55	2.14	.08	55	3.64	.10
45 ≥	31	4.24	.08	31	2.10	.10	31	3.43	.14
Uitkeringsduur									
≤ 1 jaar	48	4.24	.07	47	2.06	.08	47	3.73	.11
≥ 5 jaar	63	4.26	.07	63	2.14	.07	62	3.51	.10
Burgerlijke staat									
Ongetrouwd	47	4.28	.07	47	2.09	.08	47	3.73	.11
Gehuwd/ samenlevend	7	4.18	.09	7	2.32	.20	7	3.81	.34
Gescheiden	57	4.24	.07	56	2.09	.08	55	3.48	.11
Leeftijd kind									
≤ 12 jaar	59	4.26	.07	58	2.06	.07	58	3.74	.10
≥ 13 jaar	49	4.23	.08	49	2.14	.08	48	3.45	.12
Geslacht kind									
Zoon	45	4.28	.54	44	2.16	.61	44	3.69	.75
Dochter	65	4.23	.52	65	2.05	.51	64	3.55	.81

* p<.05

De opvoedingsschalen lopen van 1 tot en met 5. Duidelijk is dat de informanten het hoogst scoren op de schaal ondersteuning en het laagst op de schaal negatieve controle. Dit is een positief resultaat, omdat uit de literatuurstudie blijkt dat deze combinatie gunstig is voor de ontwikkeling van het kind (Deković et al. 1996:8). Daarnaast is dit ook in lijn met andere onderzoeken naar opvoedingsgedrag van Nederlandse ouders (Deković, 2000:12). De schaal controle is minder precies, aangezien er minder items (10) zijn gebruikt bij de samenstelling in vergelijking met de schalen ondersteuning (15 items) en negatieve

controle (14 item). De informanten scoren gemiddeld op controle tussen ondersteuning en negatieve controle in.

Wanneer we de achtergrondvariabelen betrekken in de analyse dan kan het volgende geconcludeerd worden; geboorteland^{53,54}, leeftijd⁵⁵ en leeftijd target-kind⁵⁶, kunnen verschillen in opvoedingsgedrag deels verklaren. Zo scoren Surinaamse informanten significant lager op de opvoedingsschaal ondersteuning dan de autochtone informanten en de groep overige allochtonen ($p < .05$). Autochtone informanten scoren significant lager op negatieve controle dan Marokkaanse informanten ($p < .001$), Antilliaanse informanten ($p = .05$) en Turkse informanten ($p = .06$). De Marokkaanse informanten scoren daarnaast significant hoger op de schaal negatieve controle dan de groep overige allochtonen ($p < .05$). Het patroon waarbij migrantenouders zowel warmte als autoritaire controle uitoefenen, zoals beschreven door Pels & Nijsten (2003) gaat vooral op voor de Marokkaanse ouders. Zij scoren namelijk zowel het hoogst op negatieve controle als op ondersteuning. Jonge informanten scoren significant lager op de opvoedingsschaal ondersteuning in vergelijking met de informanten van middelbare leeftijd ($p < .05$). Informanten met een jong target-kind scoren hoger op de schaal controle dan informanten met een ouder target-kind. Dit verschil is bijna significant. Uitkeringsduur, zoals eerder uit de resultaten van Reelick (2010) bleek, heeft in het algemeen geen significant effect op opvoedingsgedrag. Graven we iets dieper in de data dan blijkt dat bij informanten met een jong target-kind, uitkeringsduur wel een rol lijkt te spelen. Informanten die langdurig afhankelijk zijn van een uitkering scoren significant lager op de opvoedingsschaal controle dan de informanten die pas kort afhankelijk zijn van een uitkering⁵⁷.

Het geslacht van het target-kind lijkt ook geen significant effect te hebben op opvoedingsgedrag. Dit is een opmerkelijke bevinding aangezien uit de literatuurstudie bleek dat het geslacht van het kind wel samenhangt met het opvoedingsgedrag van ouders. De verwachting was een significant hogere score op negatieve controle en lagere score op ondersteuning voor zoons in vergelijking met dochters. Uit nadere analyses blijkt dat het geslacht alleen een verschil maakt voor het opvoedingsgedrag van Surinaamse informanten. Surinaamse informanten met een dochter als target-kind scoren significant hoger op ondersteunend opvoedingsgedrag in vergelijking met Surinaamse informanten met een zoon als target-kind⁵⁸.

De moeders uit de tweeoudergezinnen (de gehuwde/ samenwonende informanten) scoren aanmerkelijk hoger op de schaal negatieve controle in vergelijking met de alleenstaande moeders (de gescheiden en nooit gehuwde informanten). Toch zijn de verschillen niet significant. Waarschijnlijk heeft dit te maken met het geringe aantal gehuwde/samenwonende informanten. Ondanks de niet-significantie, zijn de scores op

---

⁵³ Ondersteuning; $F(5,105)=3.71$, $p < .01$, $w = .33$

⁵⁴ Negatieve controle : $F(5,104)=5.34$, $p < .001$, $w = .41$

⁵⁵ Ondersteuning ; $F(2,106)=3.57$, $p < .05$, $w = .21$

⁵⁶ Controle; $t(104)=1.91$, $p = .06$, $r = .18$

⁵⁷ Controle; $t(56)=-2.23$, $p < .05$, $r = .31$

⁵⁸ Ondersteuning ; $t(13)=-2.45$, $p < .05$.

de schaal negatieve controle, in het licht van de literatuurstudie, opmerkelijk te noemen. Alleenstaand ouderschap wordt in de literatuur namelijk gezien als een risicofactor voor het ouderlijk handelen. De veronderstelling hierachter is dat door de combinatie van verschillende taken, en het niet kunnen terugvallen op de steun van een partner belastend werkt voor de alleenstaande ouder. Omdat alleenstaande ouders meer stress zouden ervaren hebben ze vaak minder energie, tijd en focus voor en op affectieve en disciplinerende taken (Martin et al., 2003). In dit onderzoek scoren juist de gehuwde/samenwonende moeders het laagst op de schaal ondersteuning en het hoogst op negatieve controle. Wellicht speelt de kwaliteit van partnerrelatie hierin een rol. Verschillende informanten in het onderzoek van Distelbrink gaven aan dat spanningen met de partner de band met de kinderen in gevaar bracht. Doordat de moeders veel tijd en energie kwijt waren aan de partner kwamen ze soms minder toe aan de kinderen (Distelbrink, 2000:76).

9.3. Correlaties opvoedingsgedrag en levensaspecten

Op verschillende onderzoeksvragen die zijn gesteld in hoofdstuk 2 worden in deze paragraaf antwoorden gegeven. In deze paragraaf staan namelijk de samenhang tussen opvoedingsgedrag enerzijds en bepaalde levensaspect-indicatoren (de ordinale variabelen uit hoofdstuk 5 t/m 8) centraal. De correlaties zijn uitgedrukt in een Spearman's correlatiecoëfficiënt (r_s). Correlaties bieden alleen inzicht in de samenhang tussen twee variabelen, niet in de causaliteit van de relatie. Er kunnen dus geen uitspraken gedaan worden over de richting van een bepaald verband.

Uit de tabel blijkt dat vooral de opvoedingsschalen ondersteuning en negatieve controle samenhangen met de indicatoren, dit geldt in veel mindere mate voor de schaal controle. De psychologische indicator zelfwaardering hangt het sterkst samen met alle drie de opvoedingsschalen. Voor ondersteuning en controle betreft dit een (medium) positieve samenhang. Voor negatieve controle een (medium) negatieve samenhang.

Tabel 9.2. Correlatiematrix opvoedingsgedrag en levensaspecten

		Opvoedingsschalen		
		Ondersteuning	negatieve controle	controle
Relatie met kind	r_s	.28**	-.25*	-.13
	N	110	109	108
Sociale steun indicatoren				
Opvoedingssteun	r_s	.19*	-.09	.19
	N	108	107	106
Emotionele steun	r_s	-.03	-.01	.16
	N	110	109	108
Economische druk indicatoren				
Uitgaven kind	r_s	-.25**	.09	.09
	N	111	110	109
Uitkeringssituatie	r_s	-.03	.09	.17
	N	111	110	109
Mate van rondkomen	r_s	-.12	.11	-.02
	N	109	108	107
Psychologische indicatoren				
Zelfwaardering	r_s	.33**	-.33**	.27*
	N	90	90	89
Controle over leven	r_s	.12	-.31**	.15
	N	90	90	89

* $p < .05$, ** $p < .01$

Ondersteuning en negatieve controle (one-tailed correlaties)

Controle (two-tailed correlaties)

9.3.1. Ondersteuning

De opvoedingsschaal ondersteuning hangt positief samen met de ervaren relatie met kind. Hoe beter de relatie met het kind wordt beoordeeld, hoe meer er dus sprake is van ondersteunend opvoedingsgedrag. De verklaarde variantie is bijna 8% ($R^2 = .078$). In dit onderzoek werd de verwachting uitgesproken van een positief verband tussen sociale steun en ondersteunend opvoedingsgedrag. Dit verband gaat inderdaad op voor opvoedingssteun, maar in dit onderzoek niet voor emotionele steun. Het effect van opvoedingssteun is klein tot medium. De verklaarde variantie is nog geen 4% ($R^2 = .036$). Er is in dit

onderzoek een negatieve samenhang tussen de economische druk indicator; uitgaven voor kind en de schaal ondersteuning. Dit resultaat voldoet ook aan de verwachting, aangezien werd aangenomen dat verhoogde economisch druk een negatief effect heeft op positief opvoedingsgedrag. De verklaarde variantie is iets meer dan 6% ($R^2 = .063$). De overige economische druk indicatoren hangen niet significant samen met ondersteunend opvoedingsgedrag. De psychologische indicator zelfwaardering hangt van alle indicatoren het sterkst positief samen met de schaal ondersteuning. Met andere woorden hoe hoger de zelfwaardering, hoe meer er sprake is van ondersteunend opvoedingsgedrag. De verklaarde variantie is bijna 11% ($R^2 = .109$).

9.3.2. *Negatieve controle*

Negatief opvoedingsgedrag hangt negatief samen met de ervaren relatie met het kind. In dit onderzoek betreft het een medium effect. Deze bevinding is volgens verwachting, aangezien werd aangenomen dat een 'slechte' relatie samenhangt met meer negatieve opvoedingspraktijken. De verklaarde variantie is iets meer dan 6% ($R^2 = .063$). Geen enkele van de sociale steun en economische druk indicatoren hangen samen met negatieve controle. Dit is niet conform de verwachtingen, aangezien een negatieve relatie verwacht werd tussen sociale steun en negatief opvoedingsgedrag (hoe meer steun, hoe minder negatieve opvoedingspraktijken of andersom) en een positieve relatie tussen economische druk indicatoren en negatieve opvoedingspraktijken (hoe meer economische druk, hoe meer negatief opvoedingsgedrag). Deze verbanden kunnen in dit onderzoek niet worden bevestigd. Negatieve controle hangt wel zoals verwacht samen met psychologische indicatoren. Zowel zelfwaardering als persoonlijke controle hangt negatief samen met negatieve controle. Beide hebben een medium effect op negatieve controle. De verklaarde variantie van zelfwaardering is bijna 11% ($R^2 = .109$) en van controle over het leven bijna 10% ($R^2 = .096$).

9.3.3. *Controle*

De hypothesen waren geformuleerd met positief en negatief opvoedingsgedrag in het achterhoofd. De schaal controle kan niet zoals ondersteuning en negatieve controle direct worden beoordeeld als positief of negatief voor de ontwikkeling van het kind. De vraag of controle positief of negatief is voor de ontwikkeling van het kind hangt samen met een aantal factoren, zoals de mate, de leeftijd van het kind en de sociaal-culturele context. Zo kan teveel controle negatief zijn, net zoals een complete afwezigheid van controle. Omdat in de schaal controle veel items van de schaal straffen zitten dient ook de context waarin straffen plaatsvinden te worden meegenomen. In een warme relatie heeft straffen een ander effect op de ontwikkeling van het kind dan in een afstandelijke of conflictueuze relatie (Darling & Steinberg, 1992, in Deković, 2000:14). In een gevaarlijke 'getto' omgeving kan controle extra belangrijk zijn (Kotchick & Forehand, 2002). Ook de ontwikkelingsfase van het kind speelt een rol. Oudere kinderen hebben

bijvoorbeeld meer behoefte aan autonomie en minder aan controle in vergelijking met jongere kinderen. Een two-tailed correlatieanalyse is uitgevoerd omdat er geen hypothesen zijn geformuleerd voor de samenhang tussen de opvoedingsschaal controle en de andere indicatoren. Uit deze analyse blijkt dat alleen zelfwaardering significant positief samenhangt met de schaal controle. De verklaarde variantie is ruim 7 % ($R^2 = .073$). Hoewel de andere resultaten niet significant zijn, is het toch interessant om ze nader te bekijken. Op psychologische, sociale steun en economische druk indicatoren kunnen we vaststellen dat er een positief verband is. Wat betreft de ervaren relatie met kind is er een negatief verband. Op psychologische en sociale steun indicatoren lijkt de schaal controle dus op de schaal ondersteuning, maar op economische druk indicatoren en de relatie ouder kind, meer op negatieve controle.

9.4. Onderlinge correlaties levensaspecten

Alle indicatoren beschreven in hoofdstuk 5 t/m 8 staan in tabel 9.3 in een correlatiematrix. De correlaties zijn wederom uitgedrukt in een Spearman's correlatiecoëfficiënt (r_s).

Zoals verwacht hangen bepaalde indicatoren met elkaar samen. Zo hangen de economische indicatoren medium tot sterk met elkaar samen en dit geldt ook voor de psychologische indicatoren. Het is interessant om even stil te staan bij de relatie tussen ervaren problemen met uitgaven voor het kind en de andere economische druk indicatoren. In hoofdstuk 7 is vastgesteld dat moeders die veel problemen ervaren met uitgaven voor hun kinderen, vaak veel in het werk stellen om toch iets aan de wensen van hun kinderen te voldoen. Verschillende auteurs hebben er ook op gewezen dat het vooral deze houding is die de gezinnen (nog verder) in de financiële problemen brengt (van Nistelrooij, 2003). Voor zover we dat kunnen nagaan, lijkt deze veronderstelling ook op te gaan voor deze studie. Moeders die weinig problemen ervaren met uitgaven voor hun kind, stellen vaak andere prioriteiten boven de wensen van het kind, zoals het betalen van de rekeningen. De moeders lijken beter te kunnen rondkomen en ervaren minder negatieve emoties ten opzichte van hun uitkeringsituatie. De sociale steun indicatoren hangen wel significant met elkaar samen, maar het verband is eerder zwak dan sterk.

De ervaren relatie met kind hangt negatief samen met de economische indicator uitgaven voor kind. Dit wil zeggen dat naarmate men meer problemen ervaart met de uitgaven voor het kind, men een slechtere relatie rapporteert. Dit hangt waarschijnlijk samen met de stressbeleving. Ouders die veel problemen ervaren met de uitgaven voor hun hebben vaker negatieve emoties die bijvoorbeeld gerelateerd zijn schuldgevoelens doordat ze hun kind niet alles kunnen geven. Een moeder kan - onder druk van haar kind- onverantwoorde uitgaven doen die niet binnen haar budget passen. Dit kan zorgen voor extra financiële druk, aangezien andere rekeningen niet betaald kunnen worden. Volgens de inzichten van het family stress model, zorgt de stress en spanning ook voor gespannen gezinsrelaties en een negatiever opvoedingsklimaat. Andere indicatoren lijken geen significante samenhang te vertonen met de ervaren relatie met kind. Dit betekent dat de ervaren ouder – kind relatie niet goed verklaard kan worden door

andere levensaspecten. Dit is ook wel logisch, aangezien de ouder – kind relatie vaak een unieke configuratie is. De sociale steun indicatoren hangen negatief samen met twee economische indicatoren, met andere woorden, hoe meer sociale steun, hoe minder economische druk. Deze effecten zijn echter klein. Een groter effect hebben de psychische indicatoren. Er is een medium positieve samenhang tussen sociale steun indicatoren en de psychische indicatoren. Enkele inzichten uit het *family stress model* kunnen in dit onderzoek bevestigd worden. Vooral de mate van rondkomen hangt negatief samen met de psychologische indicatoren. Wat er op duidt dat economische druk gepaard gaat met minder zelfwaardering en een mindere controle over het leven. De verklaarde varianties tussen sociale steun en psychologische indicatoren lopen van ruim 6% tot ruim 10%. De verklaarde varianties tussen economische en psychologische indicatoren lopen van bijna 3 % tot ruim 8%.

Tabel 9.3. Correlatiematrix levensaspecten

		Sociale steun indicatoren		Economische druk indicatoren			Psychologische indicatoren	
		Opvoedingssteun	Emotionele steun	Uitgaven kind	Uitkeringssituatie	Mate van rondkomen	Zelfwaardering	controle over leven
Relatie met kind	r_s	1						
	N	151						
Sociale steun indicatoren								
Opvoedingssteun	r_s	.01	1					
	N	147	148					
Emotionele steun	r_s	-.05	.14*	1				
	N	148	145	149				
Economische druk indicatoren								
Uitgaven kind	r_s	-.19*	-.16*	.02	1			
	N	151	148	149	152			
Uitkeringssituatie	r_s	.02	-.15*	.06	.32**	1		
	N	150	147	149	151	151		
Mate van rondkomen	r_s	.03	-.12	-.01	.35**	.45**	1	
	N	149	147	147	150	149	151	
Psychologische indicatoren								
Zelfwaardering	r_s	.12	.25**	.17	-.12	-.13	-.21*	1
	N	93	91	92	94	93	93	94
Controle over leven	r_s	.03	.32**	.27**	-.10	-.17*	-.29**	.45**
	N	93	91	92	94	93	93	94

* $p < .05$, ** $p < .01$, alle correlaties one-tailed.

9.5. Tot besluit

Dit meer kwantitatieve hoofdstuk wordt afgesloten met een korte slotbeschouwing. Er is gekeken naar opvoedingsgedrag, opvoedingsgedrag van specifieke groepen, de samenhang tussen opvoedingsgedrag en bepaalde levensaspecten en de samenhang van levensaspecten onderling. Geconcludeerd kan worden dat alle informanten gemiddeld hoog scoren op de schaal ondersteuning, laag op de schaal negatieve controle en gemiddeld op de schaal controle. Er zijn op de schalen ondersteuning en negatieve controle enkele significante groepsverschillen waar te nemen. Zo speelt herkomstland een rol en in mindere mate de leeftijd van de informant. Vooral herkomstland heeft een medium tot groot effect op de opvoedingsschalen ondersteuning en negatieve controle. De scores op de schaal controle verschillen niet bij de moeders geboorteland, leeftijd en uitkeringsduur, noch bij het geslacht en leeftijd van hun target-kind. De schaal controle is dus lastiger te vatten. Hoewel het interessant is om de verschillen tussen de groepen uit een te zetten zegt dit onderzoek niets over de processen die leiden tot de verschillen. Voorzichtigheid dient daarom geboden te worden bij de interpretatie van de resultaten. Een opvallend gegeven is dat het geslacht en de leeftijd van het target-kind geen of weinig effect lijken te hebben op het opvoedingsgedrag van de informanten. Dit is niet in lijn met resultaten uit ander onderzoek.

Opvoedingsgedrag hangt zoals verwacht samen met bepaalde levensaspecten zoals ervaren steun, economische druk, maar vooral psychologische indicatoren. Opvallend is dat dit vooral opgaat voor de schalen ondersteuning en negatieve controle. Wederom is de schaal controle lastiger te vatten. Ik wijs nogmaals op het representativiteitsprobleem van dit onderzoek. Niet alle informanten hebben door taalproblemen kunnen deelnemen aan de vragenlijst over opvoedingsgedrag. Aangezien er aanwijzingen zijn dat hierdoor een kwetsbare groep buiten de analyses is gehouden, zijn de uitkomsten niet geheel representatief voor de Rotterdamse populatie van bijstandmoeders.

De levensaspecten onderling laten verschillende significante samenhangen zien. Wederom blijken de psychologische indicatoren een belangrijke rol te spelen, bij zowel sociale steun als economische druk. Omdat er ook al een medium samenhang was tussen opvoedingsgedrag en de psychologische indicatoren, dient het belang van een gezonde psychologische staat van ouders onderstreept te worden. Het *family stress model* lijkt globaal op te gaan voor de resultaten van dit onderzoek. Ook al kan er uiteraard niet geconcludeerd worden dat economische druk leidt tot meer spanningen, wat op zijn beurt weer leidt tot minder adequaat opvoedingsgedrag, kan wel worden vastgesteld dat economische druk samenhangt met psychologische indicatoren en dat psychologische indicatoren ook samenhangen met opvoedingsgedrag. In dit onderzoek hangen de economische druk indicatoren minder sterk samen met opvoedingsgedrag dan de psychologische factoren, wat betekent dat de psychologische staat van de ouder van groter belang is dan de economische druk die ze ervaart voor het opvoedingsgedrag.

Hoofdstuk 10 Conclusies

10.1. Inleiding

Met deze studie heb ik willen aantonen dat er eigenlijk niet gesproken kan worden over 'de' bijstandsmoeder. Middels een kwalitatieve studie naar diverse levensaspecten is getracht een heterogeen beeld te scheppen van het leven met een bijstandsuitkering door moeders. Het tweede onderdeel van deze studie betrof een kwantitatieve analyse naar de samenhang tussen de levensaspecten en het opvoedingsgedrag van de bijstandsmoeders. Met dit onderzoek sluit ik aan bij het centrale idee uit de bestudeerde literatuur dat menselijk gedrag, dus ook opvoedingsgedrag beïnvloed wordt door omgevingsfactoren. De factoren die dicht bij het individu staan en uniek zijn voor het individu hebben de meeste invloed (zoals sociaalpsychologische factoren), factoren uit de bredere omgeving zoals het sociale netwerk en de maatschappelijke en financiële positie hebben ook invloed, maar in mindere mate. In dit hoofdstuk worden de twee centrale probleemstellingen en de onderzoeksvragen beantwoord. Tevens wordt gekeken of de geformuleerde hypothesen aangenomen of verworpen kunnen worden. Ik sluit dit hoofdstuk en dit scriptieonderzoek af met enkele aanbevelingen voor beleid en verder onderzoek.

10.2. Beantwoording probleemstelling 1

De probleemstelling van het kwalitatieve onderdeel is: *Hoe ervaren de Rotterdamse bijstandsmoeders diverse aspecten van hun leven?* Dit is onderzocht door verschillende ervaringen op diverse levensaspecten systematisch in kaart brengen. Uit onderzoek is gebleken dat verschillende levensaspecten (zoals sociale steun, gezondheid) zowel een bron van welzijn als van stress en risico kan zijn. De verschillende ervaringen zijn daarom gerangschikt met aan de ene kant van het spectrum, moeders die een hoge mate van welzijn ervaren op een levensaspect en aan de andere kant, moeders met een duidelijk lage welzijnsbeleving. Daartussen in heb ik één of meerdere tussencategorieën aangewezen. In de hoofdstukken 5 t/m 8 zijn telkens één of meer levensaspecten beschreven per levensdomein. Hieronder volgen de belangrijkste bevindingen.

10.2.1 De ervaren relatie met het kind

In deze paragraaf wordt een antwoord gegeven op deelvragen 1.1, 1.2 en 1.3. De ervaren emoties van een ouder en kind vormen een belangrijke indicator voor de kwaliteit van de ouder – kind relatie. In dit onderzoek hebben we alleen inzicht in de ervaringen en emoties van de ouders. Ik heb de informanten ingedeeld in vier relatietypes. De rijke relatie, de goede maar belaste relatie, de onzekere relatie en de arme relatie. De ouders met een rijke relatie vormen de grootste groep. Zij beschrijven sterke positieve emoties zoals zich verbonden voelen, gesteund voelen, trots zijn en het hebben van wederzijds

vertrouwen. Ik heb dit de rijke relatie genoemd omdat allebei de partijen (ouder en kind) sterk in de relatie lijken te investeren. In de tweede groep zijn de ouders grotendeels ook tevreden met de relatie, maar spelen belastende factoren een rol, zoals het hebben van weinig energie of de aanwezigheid van conflicten of problemen. De emoties die de ouders ten aanzien van de relatie benoemen zijn neutraler en minder uitgesproken positief. De informanten in de laatste twee groepen ervaren een negatieve relatie met hun kind. De onzekere relatie kenmerkt zich door een grillig interactiepatroon. Het ene moment gaat het goed, het andere moment gaat het helemaal mis. De ouders in deze groep weten niet goed waar ze aan toe zijn en lijken de grip op hun kind grotendeels te zijn kwijtgeraakt. In de laatste groep bestaat er een grote kloof in de belevingswerelden van ouder en kind. Er wordt binnen deze gezinnen niet of slecht gecommuniceerd. De emoties die met deze groep zijn verbonden zijn boosheid, onbegrip en machteloosheid. Na nadere bestudering van deze vier relatietypen is de deelvraag: welke positieve en negatieve aspecten benoemen de moeders in de relatie met hun kind beantwoord. In de als goed omschreven relaties staat vaak het delen van emoties en samen praten centraal. Ook worden veelvuldig positieve kind-kenmerken genoemd. Daarnaast kent de relatie een zekere harmonie, met weinig ruzies of conflicten. De informanten in goede relaties zijn ook tevreden over de opvoeding. Uit de omschrijving van meer negatieve relaties, komt veelvuldig naar voren dat de informant geen grip lijkt te hebben op het kind. Er is sprake van weinig effectieve communicatie in deze gezinnen wat tot gevoelens van machteloosheid kan leiden. De relatie wordt gekenmerkt door ruzies en soms is er sprake van betrokkenheid van formele hulpverleners. Informanten in minder goede relaties geven daarnaast aan dat hun kinderen vaak problemen hebben op vlak van school en 'foute' vrienden. Waar ouders in goede relaties invloed lijken te hebben op het gedrag van hun kind kunnen informanten in slechte relaties hun kinderen niet bevattelijk maken voor hun invloed. Om deze reden is een goede relatie van groot belang voor de opvoeding en het welzijn van ouder en kind. Gelukkig hebben we kunnen vaststellen dat de meeste relaties 'rijke' relaties zijn. Er zijn geen significante groepsverschillen in de beoordeling van de relatie gevonden.

10.2.2. Sociale steun

In deze paragraaf wordt antwoord gegeven op deelvragen 2.1, 2.2 2.3 en 2.4. Uit de verhalen van de informanten kwam het beeld naar voren, dat ondanks ervaren sociale steun, vaak sprake is van eenzaamheidsgevoelens. Hortulanus et al. 2003 hebben een sociale-contacttypologie ontwikkeld die zowel objectieve kenmerken van het netwerk als subjectieve belevingsaspecten (eenzaamheidsgevoelens) integreert. Daarom leek het mij interessant om verschillende groepen te identificeren aan de hand van dit model. Ik kon met een kleine aanpassing van de typologie dezelfde groepen vinden als Hortulanus et al. Deze groepen zijn de sociaal weerbaren, de eenzamen, de contactarmen en de sociaal geïsoleerden. In de typologie worden vier groepen personen onderscheiden. De eerste groep, de sociaal weerbaren ontvangen sociale steun en ervaren geen eenzaamheidsgevoelens, zij voelen zich gesteund door hun

omgeving. De sociaal weerbaren benadrukken het belang van sociale steun voor hun welzijn, maar geven ook aan dat er een zekere wederkerigheid in de relatie moet zitten. Hoewel steun dus een beschermende factor kan zijn, zitten zij niet te wachten op een situatie van eenzijdige afhankelijkheid. De tweede groep, de contactarmen krijgen geen sociale steun, maar kiezen bewust voor deze situatie. De in de typologie van Hortulanus et al. beschreven contactarmen zijn tevreden over de kwaliteit van de ontvangen steun. Hier sluit de contacttypologie dus niet goed aan. Voor contactarmen in dit onderzoek is de sociale isolatie vooral een beschermingstrategie. Ze schamen zich voor hun situatie of willen niet van anderen afhankelijk zijn. Vervolgens is er de groep eenzamen, die wel sociale steun ontvangen, maar desondanks toch eenzaamheidsgevoelens ervaren. In hun ogen is er vooral een gebrek aan effectieve steun in de omgeving. De laatste groep, de sociaal geïsoleerden, ontvangen geen sociale steun en ervaren dit als een gemis. Ze hebben net zoals de eenzamen sterke gevoelens van er alleen voor staan. Zij hebben dus te maken met een situatie van onvrijwillige isolatie. De significante personen in het steunnetwerk van de informanten zijn voornamelijk vrouwen, vooral zussen, voor zowel opvoedingssteun als emotionele steun. De opvoedingssteun is vrijwel altijd instrumenteel van aard. Meer informanten ontvangen steun bij de opvoeding (zo'n 70%) dan dat ze emotionele steun ontvangen (zo'n 50%). Zussen zijn voor beide soorten van steun de grootste steunbron van de informanten. De groepsverschillen op opvoedingssteun naar herkomst zijn significant. Turkse informanten scoren laag op ervaren opvoedingssteun in vergelijking met de andere herkomstgroepen. Ook de gescheiden informanten scoren significant lager op opvoedingssteun in vergelijking met de gehuwden de nooit getrouwde informanten.

10.2.3. Maatschappelijke en financiële positie

In deze paragraaf worden deelvragen 3.1, 3.2 en 3.3 beantwoord. De studie van Kochuyt (2004) vormde de basis van de eerste deelvraag: Hoe reageren de moeders op materiële wensen van hun kinderen? Welke rol speelt angst voor sociale uitsluiting hierbij? Zijn veronderstelling is dat arme ouders gedreven door angst voor sociale uitsluiting van hun kind, veel in het werk stellen om te voldoen aan de materiële wensen van hun kind. Uit de interviews blijkt dat dit beeld inderdaad opgaat voor een deel van de informanten, maar lang niet voor allemaal. Ik heb de informanten ingedeeld in vier typen ouders. Het grootste verschil tussen de ouders zit hem in de prioriteit die ze geven en het belang dat ze hechten aan de uitgaven voor hun kind. De opofferende ouders lijken veel op de door Kochuyt's beschreven gedepriveerde gezinnen. Deze opofferende ouders ervaren veel negatieve emoties, zoals stress, schaamte en schuldgevoelens. De tweede groep noem ik de compenseerde ouders. Zij hechten ook veel belang aan de wensen van het kind, maar anders dan de ouders in de eerste groep zoeken zij samen met hun kind naar een oplossing en wringen zij zich niet in allerlei bochten om uitgaven toch mogelijk te maken. De laatste twee groepen vormen de accepterende ouders en de relativerende ouders. Beide ouders hechten meer belang aan dringendere gezinsbehoefte en vinden het vervullen van alle wensen

van hun kinderen niet zo belangrijk. De accepterende ouders ervaren soms wel problemen met de uitgaven voor hun kind. Hun emoties zijn echter veel neutraler dan die van de opofferende en compenserende ouders.

De meeste kinderen accepteren de situatie, een kleiner deel niet. Acceptatie of niet, uit de interviews blijkt dat bijna alle kinderen wel geconfronteerd worden met de beperkingen van de financiële situatie. Ze krijgen vaak te maken met het spanningsveld van groepsnormen en loyaliteit aan de moeder. De kinderen van de informanten ervaren vooral een gebrek aan consumptieve goederen, zoals merkkleding en schoenen. Vaak is er onvoldoende geld om aan behoeftes van sociale activiteiten met vrienden te voldoen zoals winkelen of uitgaan. Beperkte financiële middelen lijken weinig tot geen rol te spelen voor het vervullen van basisbehoeftes, zoals gezond eten en drinken.

Er is gekeken of de moeders veel of weinig problemen ervaren met hun uitkeringssituatie. Deze ervaringen zijn vaak gekoppeld aan gevoelens van afhankelijkheid. Voor de ene persoon is de afhankelijkheid van de uitkering en sociale dienst een ware verschrikking, de andere gaat juist calculerend om met de afhankelijkheid. Voor informanten uit deze groep stelt de bijstandsuitkering hen in staat zich te richten op bijvoorbeeld zorgtaken.

In het antwoord op deelvraag 3.3: In welke mate wordt economische druk ervaren is ook gekeken naar de mate van rondkomen. De verdeling op alle drie de indicatoren is vaak 'fifty-fifty'. De ene helft van de informanten ervaart dus (veel) problemen, waar de andere helft soms of geen problemen ervaart. Groepsverschillen in de mate van economische druk naar herkomstland zijn op alle drie de indicatoren significant. De Turkse informanten vormen de kwetsbaarste groep, aangezien ze op alle drie de indicatoren het hoogst scoren.

10.2.4. Psychische gezondheid

De deelvragen die in deze paragraaf worden beantwoord zijn 4.1, 4.2. en 4.3. Laten we beginnen met de eerste deelvraag: hoe wordt de algemene gezondheid ervaren? Ruim een derde beoordeelt de gezondheid als slecht. Ruim een kwart geeft aan in goede gezondheid te verkeren. De overige groep, zo'n 40% geeft aan over een matige gezondheid te beschikken. De tweede deelvraag dan: in welke mate worden er gevoelens van stress, spanning en depressiviteit genoemd en waar hangt dit volgens de moeders mee samen? Ongeveer 40% van de informanten geeft aan te maken te hebben met stress, spanning en/of depressiviteit. Uit de toelichtingen in de interviews komt naar voren dat er vaak sprake is van psychische problemen bij de cumulatie van problemen op andere levensdomeinen. De veelvoud aan problemen gaat vaak de draagkracht van de informant te boven, wat leidt tot gevoelens van hulpeloosheid en in de put zitten. Vooral het gevoel van er alleen voor staan draagt bij aan de ervaren belasting. Daarnaast zijn voortdurende zorgen over de financiële situatie en bron van stress. Ook problemen met kinderen, lichamelijke gezondheid en problemen in de relatiesfeer worden door de informanten

aangehaald als 'veroorzaker' van de psychische problemen. Voor het beantwoorden van deelvraag 4.3. is gekeken naar de scores op de schalen zelfwaardering en het gevoel controle te hebben over het leven. Het enige significante groepsverschil is tussen herkomstgroepen en ook alleen voor de schaal controle. Marokkaanse informanten hebben significant minder het gevoel controle te hebben over hun leven dan de groep overige allochtonen.

10.2.5. Onderlinge samenhang levensaspecten

Verschillende samenhangen tussen de levensaspecten zijn het benoemen waard. Het ervaren van problemen met de uitgaven van het kind hangt positief samen met de andere economische druk indicatoren. Het zijn dus vooral de ouders die een negatieve beleving van hun uitkeringssituatie hebben en moeite hebben met rondkomen die relatief veel prioriteit toekennen aan de wensen van hun kinderen. De psychische indicatoren hangen sterk samen met de sociale steun indicatoren. Wat een bevestiging is van het bufferende effect van sociale steun voor psychisch welbevinden. De ervaren relatie met kind hangt nergens sterk mee samen. Er is een kleine significante samenhang gevonden met ervaren problemen met uitgaven kind. Dit hangt waarschijnlijk samen met het gegeven dat in de slechtere relaties vaker conflicten en spanningen zijn over spullen die het kind wil hebben. In de volgende sectie staat het opvoedingsgedrag van de bijstandsmoeders centraal.

10.3. Opvoedingsgedrag

In deze sectie komen groepsverschillen qua opvoedingsgedrag aan bod (deelvraag 5) en de overige deelvragen en hypothesen die betrekking hebben op opvoedingsgedrag.

10.3.1. Groepsverschillen qua opvoedingsgedrag

Er zijn significante verschillen in opvoedingsgedrag van verschillende herkomstgroepen, verschillende leeftijdsgroepen en tussen informanten met een jong en een ouder kind. Verschillende herkomstgroepen scoren significant verschillend op ondersteunend opvoedingsgedrag, maar de verschillen zijn nog geprononceerder op de schaal negatieve controle. Jonge informanten scoren significant lager op de schaal ondersteuning dan iets oudere informanten. Informanten met een jong target-kind scoren significant hoger op de schaal controle dan informanten met een ouder target-kind. Vooral herkomst heeft een sterk effect op het opvoedingsgedrag. De verschillende achtergrondkenmerken lijken geen of anders een zeer beperkt effect te hebben op de schaal controle.

10.3.2. Opvoedingsgedrag en levensaspecten

De subjectieve beleving van de opvoeding vertoont volgens Deković (1996) een duidelijke relatie met de kwaliteit van de opvoeding. Ouders die tevreden zijn over de relatie met het kind zijn ook meer

ondersteunend. Een negatieve beleving zou eerder samenhangen met streng, hard disciplineringsgedrag (Deković et al. 1996:75). De eerste hypothese die daarom is getoetst, is: *Er is een positieve samenhang tussen de ervaren relatie en ondersteunend opvoedingsgedrag en een negatieve samenhang met autoritair opvoedingsgedrag.* Uit de resultaten blijkt dit inderdaad het geval te zijn. De eerste hypothese kan dus worden bevestigd. Het antwoord op deelvraag 1.4. is: Er bestaat een samenhang tussen de ervaren relatie met het kind en ondersteunende opvoedingspraktijken en negatieve controle. Het gaat hierbij om een relatie met een medium sterkte.

Ouders die kunnen rekenen op sociale steun uit hun omgeving zouden volgens Hashima en Amato hun kind vaker prijzen (ondersteunend opvoedingsgedrag) en minder negatief controleren (1994:394). De tweede geformuleerde hypothese in dit onderzoek is: *Er is een positieve samenhang tussen ervaren sociale steun en ondersteunend opvoedingsgedrag en een negatieve samenhang met autoritair opvoedingsgedrag.* Uit deze studie blijkt dat opvoedingssteun inderdaad positief samenhangt met de opvoedingschaal ondersteuning. Sociale steun hangt niet significant samen met negatieve controle. Hieruit kan worden geconcludeerd dat de tweede hypothese maar deels aangenomen kan worden. Sociale steun hangt samen met één aspect van opvoedingsgedrag, ondersteuning. De relatie is echter medium - zwak te noemen.

Volgens inzichten uit het family stress model gaat economische druk gepaard met een verhoogd niveau van spanning en stress bij de ouder (McLoyd, 1990). Economische druk zou dus indirect een negatief effect hebben op opvoedingspraktijken. De volgende hypothese is getoetst: *Er is een negatieve samenhang tussen ervaren economische druk en ondersteunend opvoedingsgedrag en een positieve samenhang met autoritair opvoedingsgedrag.* Een indicator van economische druk lijkt significant negatief samen te hangen met ondersteunend opvoedingsgedrag. Dit zijn de ervaren problemen met uitgaven voor kind. Economische druk indicatoren hebben geen significante samenhang met de schaal negatieve controle. De hypothese kan dus maar deels worden bevestigd. Een aspect van economische druk hangt samen met één aspect van opvoedingsgedrag, ondersteuning. De relatie is van medium sterkte.

Diverse onderzoeken hebben samenhangen gevonden tussen het psychisch welzijn van de ouder en het opvoedingsgedrag. Psychische problemen zouden enerzijds leiden tot minder responsief en sensitief opvoedingsgedrag en anderzijds meer negatieve vormen van controle tot gevolg hebben (zie o.a. Brock et al. 1994). Voor dit onderzoek is de psychische gesteldheid indirect gemeten met schalen voor zelfwaardering en controle over het leven. Een lage zelfwaardering en controle over het leven zijn kwetsbaarheidsfactoren. Ze doen de kans op een depressie toenemen indien er sprake is van uitlokkende factoren zoals een scheiding (Leveque: 2008:139). De laatste hypothese die is getoetst is: *Er is een positieve samenhang tussen psychische gesteldheid en ondersteunend opvoedingsgedrag en een negatieve samenhang met autoritair opvoedingsgedrag.*

Uit de resultaten van dit onderzoek blijkt dat deze hypothese volledig bevestigd kan worden. Zelfwaardering hangt significant positief samen met ondersteunend opvoedingsgedrag. Beide indicatoren van psychische gesteldheid hangen daarnaast significant negatief samen met negatieve controle. De gevonden relaties hebben een medium effect. In vergelijking met de andere levensaspecten zijn deze relaties het sterkst. We zien vooral dat de levensaspecten een (sterke) samenhang vertonen met ondersteunend opvoedingsgedrag. Weinig levensaspecten hangen samen met de opvoedingsschaal controle. De variaties in controlegedrag kunnen dus slecht door contextuele factoren verklaard worden.

10.4. Het family stress model

In deze paragraaf worden de laatste twee hypothesen getoetst. Volgens het *family stress model* heeft economische druk een negatief effect op het psychisch welzijn van de ouder (McLoyd, 1990). Om deze stelling te testen is de volgende hypothese geformuleerd: *Er is een negatieve samenhang tussen ervaren economische druk en psychische gesteldheid*. De mate van rondkomen hangt significant negatief samen met beide psychologische indicatoren in dit onderzoek. Vooral controle over het leven lijkt van belang aangezien deze ook correleert met de indicator ervaren uitkeringssituatie. De relaties zijn zwak tot medium. De hypothese kan dus worden aangenomen, met de opmerking dat de relatie niet opgaat voor alle economische indicatoren.

Volgens Conger et al. (2010) kan de relatie tussen economische druk en psychische problemen getemperd worden door ervaren sociale steun. Sociale steun heeft in die zin een beschermende functie, omdat het ouders beter in staat stelt om te gaan met de stress van de economische omstandigheden (Conger et al., 1993, 1995). De laatste hypothese die geformuleerd is: *Er is een positieve samenhang tussen psychische gesteldheid en ervaren sociale steun*. Beide sociale steun indicatoren hangen significant positief samen met één of twee psychologische indicatoren. De relaties zijn van medium sterkte. Hieruit concludeer ik dat ook de laatste hypothese kan worden bevestigd.

10.5. Beantwoording 2de probleemstelling

De probleemstelling van het tweede onderzoeksgedeelte is: *Op welke wijze hangen de contextuele factoren samen met het opvoedingsgedrag van de bijstandmoeders?*

Zoals we hebben kunnen vaststellen hebben alle vier de levensaspecten wel een samenhang met opvoedingsgedrag. Vooral het psychisch welzijn lijkt van belang, aangezien we hier de sterkste relaties zien met alle drie de opvoedingsschalen. Hieruit kunnen we de voorzichtige conclusie trekken dat het vooral de psychische gesteldheid is van de moeder die verschillen in opvoedingsgedrag verklaren, dit is geheel in lijn met het family stress model en wordt dus ondersteund door de literatuur. Het zijn vooral de proximale factoren die sterke invloed hebben op het gedrag. Van de achtergrondkenmerken lijkt vooral het herkomstland verschillen in opvoedingsgedrag te kunnen verklaren, met name verschillen op de schaal

negatieve controle. Zo is bekend van migrantenouders dat ze meer autoritaire opvoedingsstrategieën hanteren in vergelijking met autochtone ouders. Dit heeft vaak niet te maken met onmacht of stress maar op het belang dat deze ouders hechten aan respect en gehoorzaamheid (Distelbrink, 2000:70).

10.6. Aanbevelingen voor beleid en nader onderzoek

10.6.1. Aanbevelingen voor beleid

Er is een kleine groep moeders die aangeeft een minder goede relatie te ervaren met hun kind. Zij lijken weinig grip en controle te hebben op hun kinderen. Uit de kwalitatieve analyses blijkt dat deze situatie kan leiden tot machteloosheid en nog meer vervreemding van elkaar. Ouders in goede relaties geven aan juist zaken met hun kind te kunnen delen. Om meer grip op kinderen te krijgen is het dus van belang dat de relatie (weer) goed wordt. Hameren op meer controle door ouders zoals verschillende politici⁵⁹ doen, dient dus gepaard te gaan met het stimuleren van een goede emotionele band tussen ouder en kind. Hoe kunnen beleidsmakers, zonder de privacy van de betrokkenen te schenden, invloed uitoefenen op de ouder – kind relatie? Allereerst is het van belang dat problemen in de ouder – kind relatie voortijdig worden gesignaleerd. Schoolmaatschappelijk werk zou hier een rol bij kunnen spelen, aangezien de informanten deze vorm van hulp als laagdrempelig beschouwen. Als er al sprake is van een slechte relatie dat dient er gedaan te worden aan probleemreductie. Sociale interventieteams van de gemeente zouden hier op kunnen worden ingezet. Een belangrijke eerste stap is dat de communicatielijnen tussen ouder en kind open blijven. Daarna dient gewerkt te worden aan het verbeteren van de kwaliteit van de communicatie. Hiermee bedoel ik dat er niet alleen functioneel gecommuniceerd moet worden, maar ook affectief, door te praten over zaken waarmee men zit of door elkaar simpelweg gezelschap te houden.

Een andere aanbeveling heeft te maken met de relatie van de moeders met de sociale dienst. Vaak werd de relatie als negatief beoordeeld en wordt er weinig procedurele rechtvaardigheid ervaren. Met andere woorden, de informanten ervaren sterk dat ze niet krijgen waar ze recht op hebben. Naast het verbeteren van de interne bedrijfsprocessen bij de sociale dienst om efficiënter te werken en gevoelens van procedurele rechtvaardigheid te vergroten zou er ook meer aandacht moeten zijn voor de emotionele aspecten in de relatie tussen cliënten en medewerkers van de sociale dienst. De medewerkers van de sociale dienst hebben te maken met cliënten die vaak (financieel) kwetsbaar zijn. Dit brengt verantwoordelijkheid met zich mee, die de sociale dienst niet naast zich neer zou mogen leggen. Aangezien de meeste moeders van dit onderzoek alleenstaand zijn en ook vaak het idee hebben er alleen voor te staan, kunnen ze best een meer betrokken partner in hun leven gebruiken. In tijden dat de sociale diensten ernstige bezuinigen doorvoeren op de eigen organisatie (personeel) en op uitgaven voor de

---

⁵⁹ Ik verwijs hierbij nogmaals naar de speech van Premier Cameron (zie hoofdstuk 1).

cliënt (uitkeringen en re-integratiebudgetten) lijkt werken aan betere relaties ondoenlijk. Een klantmanager die telkens nee moet verkopen en aan handen en voeten gebonden is qua inspanningen voor de klant zal weinig goodwill kweken. Niemand is echter gebaat bij slechte relaties, aangezien het niet bijdraagt aan het oplossen van de problemen waarmee sommige bijstandmoeders worden geconfronteerd. Respect voor de klant zou een basishouding moeten zijn en zou om die reden geen geld hoeven te kosten. Hoe werknemers van de sociale dienst deze houding kunnen aannemen of bewaren in tijden van nijpende bezuinigen is een belangrijke vraag die zowel beleidsmakers als uitvoerders zich dienen te stellen.

Zoals we hebben kunnen zien speelt psychische gesteldheid een belangrijke rol bij opvoedingsgedrag. Sociale steun en de psychische gesteldheid hangen ook sterk met elkaar samen, toch is sociale steun niet voor elke ouder vanzelfsprekend. Gevoelens van eenzaamheid worden vaak benoemd, ook als er wel sociale steun wordt ontvangen. Beleidsmakers zouden ontmoetingen tussen bijstandmoeders kunnen stimuleren. Tijdens deze ontmoetingen dient zowel aandacht besteedt te worden aan de valkuilen en problemen, maar ook aan de sterktes en oplossingen van de moeders. Deze ontmoetingen kunnen een positieve invloed uitoefenen op het zich niet meer zo alleen voelen. Daarnaast wordt inzicht in eigen handelen vergroot, dit is een eerste stap om meer controle te krijgen over de situatie. Meer persoonlijke controle hangt samen met welbevinden en zelfwaardering.

10.6.2. Aanbevelingen voor onderzoek

Door dit onderzoek heb ik het beeld gekregen dat het met de meeste gezinsrelaties, ondanks problemen op andere levensdomeinen, over het algemeen (zeer) goed gaat. De meesten gezinnen zijn hecht en warm. Vandaar ook de titel van deze studie. Meer kwalitatief onderzoek is nodig naar gezinnen die een positieve draai weten te geven aan hun gedepriveerde levenssituatie. Uit dit onderzoek komt naar voren dat veel moeders hoge verwachtingen hebben op gebied van onderwijs en werk voor hun kinderen. Sommige moeders hebben voor zichzelf de hoop op een betere toekomst opgegeven, maar willen kost wat het kost voorkomen dat hun kinderen in dezelfde situatie terecht komen. Ze doen dit door emotioneel veel in hun kinderen te investeren. Zo leren ze hun kinderen kansen met beide handen aan te grijpen en wordt kinderen op het hart gedrukt geen 'verkeerde' keuzes te maken. Meer onderzoek zou gedaan moeten worden naar hoe ouders met multiple problemen een betere toekomst voor hun kind proberen te garanderen en hoe effectief hun acties uiteindelijk zijn.

Literatuurlijst

- Akker, P.A.M. van den & O.C. Zeijl (1983). *Moeders die er alleen voor staan: een onderzoek onder gescheiden vrouwen met gezinsverantwoordelijkheid*. Tilburg: IVA.
- Bergsma, M. (2003). *Betrouwbaarheid en validiteit van kwalitatief georiënteerde operational audits*. Den Haag: Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Blom, M., Oudhof, J., Bijl, R.V. & B.F.M. Akker (2005). *Verdacht van criminaliteit. Allochtonen en autochtonen nader bekeken*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek en Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.
- Bos, W., Vrooman, C. & J.M. Wildeboer Schut (2007). Armoede in hoofdlijnen, in C. Vrooman, S. Hoff, F. Otten & W. Bos (red.), *Armoedemonitor 2007* (19-51). Den Haag. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Brock, A.J.L.L. de (1994). *Ouderlijk opvoedkundig handelen: de invloed van ouder-, kind- en contextuele kenmerken*. Nijmegen: Academisch Proefschrift.
- Brown, G.W. & T.O. Harris (1989). *Life Events and Illness*. New York: The Guilford press.
- Bucx, F & S. de Roos (2011). Opvoeden in Nederland, in F. Bucx (red.), *Gezinsrapport 2011. Een portret van het gezinsleven in Nederland* (152-179). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2011). *Personen met een uitkering naar huishoudsituatie*. Den Haag. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Conger, R.D, Conger, K.J. & M.J. Martin (2010) Socioeconomic Status, Family Processes, and Individual Development. *Journal of Marriage and Family*, 72, 685 – 704.
- Conger, R. D., Patterson, G. R. & X. Ge (1995). It takes two to replicate: a meditational model for the impact of parents' stress on adolescent adjustment. *Child Development*, 66, 80–97.
- Conger, R. D., Conger, K. J., Elder, G., Lorenz, F., Simon, R. & L. Whiteck, (1993). Family process model of economic hardship and adjustment of early adolescent boys. *Child Development*, 63, 526–41
- Coltrane S. & R. Collins (2001). *Sociology of Marriage & the Family: Gender, love and property*. Belmont: Wadsworth/Thomson Learning.
- Dagevos, J. (2006). Hoge (jeugd)werkloosheid onder etnische minderheden. Den Haag. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Darling, N., & Steinberg, L. (1993). Parenting style as context: An integrative model. *Psychological Bulletin*, 113,3, 487-496.
- Deater-Deckard, K. (2004). *Parenting Stress*. New Haven, CT: Yale University Press
- Deković, M., Groenendaal, J.H.A., Noom, M.J. & M.A.W. Gerrits (1996). Theoretisch kader en opzet van het onderzoek, in J. Rispens, J.M.A. Hermanns & W.H.J. Meeus (red.), *Opvoeden in Nederland* (6-27). Assen: Van Gorcum.
- Deković, M., Groenendaal, J.H.A. & L.A.W. Gerrits (1996). Opvoederkenmerken, in J. Rispens, J.M.A. Hermanns & W.H.J. Meeus (red.), *Opvoeden in Nederland* (70-95). Assen: Van Gorcum.
- Deković, M., E. Snel en J.H.A. Groenendaal (1997). Kinderen van de rekening; over de effecten van armoede op kinderen, in G. Engbersen, J.C. Vrooman en E. Snel (red.), *De kwetsbaren; tweede jaarrapport armoede en sociale uitsluiting* (143-157). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Deković, M. (2000). *Opvoedingsproblemen in (pre-) adolescentie*. Amsterdam: Vossiuspers AUP
- Distelbrink, M. (2000). *Opvoeden zonder man. Opvoeding en ontwikkeling in Creools-Surinaamse een- en tweeoudergezinnen in Nederland*. Rotterdam: Academisch Proefschrift.
- Divosa (2001). Divosa-monitor 2011: Grenzen verleggen. Sociale diensten en participatiebevordering.
- Driessen M. (2011). *Geestelijke ongezondheid in Nederland in kaart gebracht. Een beschrijving van de MHI-5 in de gezondheidsmodule van het Permanent Onderzoek Leefsituatie*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Duncan, G. J., Yeung, W.J., Brooks-Gunn, J. & J.R. Smith (1998). How much does childhood poverty affect the life chances of children? *American Sociological Review*, 63, 406-423.
- Eldering, L. & J. Borm (1996). *Alleenstaande Marokkaanse moeders: een verkennend onderzoek*. Utrecht: Van Arkel.
- Engbersen, G. (2009). *De Trias van Ongelijkheid*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.

- Engbersen, G. & E. Snel (1997). Armoede in Perspectief, in G. Engbersen, J.C. Vrooman & E. Snel (red.), *De Kwestbaren. Tweede jaarrapport armoede en sociale uitsluiting* (13-32). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Evans, G.W., Boxhill, L. & M. Pinkava (2008). Poverty and maternal responsiveness: The role of maternal stress and social resources. *International Journal of Behavioural Development*, 32, 3, 232-237.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. Los Angeles: Sage.
- Gemeente Rotterdam (2011). *Rotterdam werkt! Beleidskader werk- en re-integratie 2011-2014*. Rotterdam: SoZaWe Rotterdam.
- Gerrits, L.A.W., Deković, M., Groenendaal, J.H.A. & M.J. Noom (1996). Opvoedingsgedrag, in J. Rispens, J.M.A. Hermanns & W.H.J. Meeus (red.), *Opvoeden in Nederland* (41-69). Assen: Van Gorcum.
- Gier, E. de (1986). *Welzijn en bestaanszekerheid: De levenssituatie van de lage inkomensgroepen 1980 – 1985*. Den Haag: Harmonisatieraad Welzijnsbeleid.
- Gongla, P.A. (1982). Single Parent Families: A look at families of mothers and children. *Marriage & Family Review*, 5, 2, 5-27.
- Goodman, A. & P. Gregg (2010). *Poorer children's educational attainment: how important are attitudes and behaviour?* Joseph Rowntree Foundation.
- Groenendaal, H. & M. Deković (2000). Risicofactoren voor de kwaliteit van de opvoeding. *Pedagogiek*, 20, 1, 3-22.
- Groenland, E.A.G. (1989). Welzijn en sociale zekerheid, in G. Jehoel-Gijsbers (red.), *Leven met een uitkering. Een onderzoek naar de positie, beleving en reacties van uitkeringsontvangende* (67-79). Tilburg: Katholieke Universiteit Brabant.
- Grotenhuis, H. te (1993). *Bijstandskinderen. Opgroeien aan de rand van de verzorgingsstaat*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Harris, K. & J. Marmer (1996). Poverty, paternal involvement and adolescent well being. *Journal of Family Issues*, 17, 5, 614–640.
- Hashima, P. Y & P.R. Amato (1994). Poverty, Social Support, and Parental Behavior. *Child Development*, 65, 394-403.
- Hermanns J.M.A. & Vergeer M.M. (1996). Opvoeding en opvoedingsondersteuning, in J. Rispens, J.M.A. Hermanns & W.H.J. Meeus (red.), *Opvoeden in Nederland* (134-157). Assen: Van Gorcum.
- Hoek, J. van der (1995). Oudere broers en zussen doen voor 100 procent mee, medeopvoeders in migrantengezinnen. *Jeugd en Samenleving*, 11,12, 644-655.
- Hortulanus, R., Machielse, A. & Meeuwesen, L. (2003). *Sociaal isolement: Een studie over sociale contacten en sociaal isolement in Nederland*. Den Haag: Elsevier Overheid.
- Hortulanus, R., Liem, P. & A. Sprinkhuizen (1997). *Domeinen van welzijn: Welzijnsbeleving en welzijnsbeleid in de jaren '90*. Den Haag: VUGA Uitgeverij B.V.
- Huis, M. van & P. Visser (2005). Kindertal van allochtonen en autochtonen regionaal bezien. *Demos*, 21, 10, 84-86.
- Jehoel-Gijsbers, G. (2009). *Kunnen alle kinderen meedoen? Onderzoek naar de maatschappelijke participatie van arme kinderen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en Centraal Bureau voor de Statistiek
- Jehoel-Gijsbers, G. (2004). *Sociale uitsluiting in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Jehoel-Gijsbers, G. (1989). *Leven met een uitkering. Een onderzoek naar de positie, beleving en reacties van uitkeringsontvangende*. Tilburg: Katholieke Universiteit Brabant.
- Jimerson, S.R., Egeland, B., Sroufe, L.A., & B. Carlson (2000). A prospective, longitudinal study of high school dropouts. Examining multiple predictors across development. *Journal of School Psychology*, 38, 525–549.
- Katz, I., Corlyon, J., La Placa, V. & S. Hunter (2007). *The relationship between parenting and poverty*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- Kelley, M. L, Power, T. G., & D.D. Wimbush (1992). Determinants of disciplinary practices in low-income black mothers. *Child Development*, 63, 573–582.

- Krumer-Nevo, M. (2005). Listening to 'life knowledge': A new research direction in poverty studies. *International Journal of Social Welfare*, 14, 99-106.
- Kochuyt, T. (2004). Giving away one's poverty. On the consumption of scarce resources within the family. *The Sociological Review*, 2004 139-161.
- Kolko, D. J., & Kazdin, A. E. (1993). Emotional/behavioral problems in clinic and nonclinic children: Correspondence among child, parent, and teacher reports. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 34, 991-1006
- Kotchick, B.A. & R. Forehand (2002). Putting Parenting in Perspective: A Discussion of the Contextual Factors That Shape Parenting Practices. *Journal of Child and Family Studies*, 11, 3, 255-269.
- Landis, J.R. & G.G. Koch (1977). The measurement of observer agreement for categorical data. *Biometrics*, 33, 1, 159-174.
- Leeuwen, K.G., van & A.A. Vermulst (2004). Some Psychometric Properties of the Ghent Parental Behavior Scale. *European Journal of Psychological Assessment*, 20, 4, 283-298.
- Levecque, K. (2008). *Armoede en depressie. Een (niet) evident verband?* Leuven: Acco
- Maas, I.A.M. & J. Jansen (2000). *Psychische (on)gezondheid; determinanten en de effecten van preventieve interventies*. Bilthoven. RIVM.
- Maas, J. van der (2010). *Diagnostiek van ouderfunctioneren. Een functioneel-contextueel perspectief*. Amsterdam: Academisch proefschrift.
- Mack, J. & S. Lansley (1985). *Poor Britain*. London: George Allen & Unwin
- Martin, M.T., R. E. Emery & T. S. Peris (2003). Single-Parent Families; Risk, Resilience and Change, in M. Coleman en L.H. Ganong (red.), *Handbook of contemporary families: considering the past, contemplating the future*. Thousand Oaks: Sage.
- Mayer, S.E. (1997). *What Money Can't Buy: Family Income and Children's Life Chances*. Cambridge: Harvard University Press.
- McLeod J.D., & M.J. Shanahan (1993). Poverty, parenting, and children's mental health. *American Sociological Review*, 53, 351-366.
- McLoyd, V.C. (1990). The Impact of Economic Hardship on Black Families and Children: Psychological Distress, Parenting, and Socioemotional Development. *Child Development*, 61, 2, 311-46.
- Meeus, W.H.J., Hermanns, J.M.A., & J. Rispen. (1996). Opvoederkenmerken, gezinskenmerken en opvoedingsgedrag, in J. Rispen, J.M.A. Hermanns & W.H.J. Meeus (red.), *Opvoeden in Nederland* (158-180). Assen: Van Gorcum.
- Meltzer, H., Gatward, R., Goodman, R. & T. Ford (2000). *Mental Health of Children and Adolescents in Great Britain*. London: The Stationery Office.
- Moore, K. A. & S. Vandivere (2000). *Stressful Family Lives: Child and Parent Well-Being, Child Trends Series*. Washington DC: The Urban Institute.
- Neuman, W.L., (2000). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches*. Boston: Ammyn and Bacon.
- Niekerk, M., van (1993). *Kansarmoede. Reacties van allochtonen op achterstand*. Amsterdam: Het Spinhuis
- Orthner, D. K., Jones-Sanpei, H. & S. Williamson (2004). The Resilience and Strengths of Low-Income Families. *Family Relations*, 53, 2, 159-167.
- Nistelrooij, R. van (2003). *Regels die mensen blokkeren. Armoedemechanismen, overlevingsgedrag en het falen van regels*. Utrecht: Sjakuus.
- Nistelrooij, R. van (1998). *Dan had mijn moeder een som in haar hoofd. een kwalitatief onderzoek naar de beleving van armoede en het copinggedrag van moeders en kinderen in 15 bijstandsgezinnen*. Utrecht: doctoraalscriptie Universiteit van Utrecht.
- Pels, T. (1998). *Opvoeding in Marokkaanse gezinnen in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Pels, T. & C. Nijsten (2003). Myths and realities of diversity in parenting and parent-child relations. A comparison of Indigenous and non-indigenous families in the Netherlands, in L. Hagendoorn, J. Veenman & W. Vellebergh (red.), *Integrating immigrants in the Netherlands. Cultural versus socio-economic integration* (63-90). Aldershot/ Burlington: Ashgate.
- Praag, B.M.S. van, Bispo A. & P.J.A. Stam (1993). *Armoede in Nederland: een verkennend onderzoek*

- naar aspecten van armoede en armoedebeleving in Nederland. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
- Reelick, F. (2010). *Langdurige armoede en de opvoedingscontext*. Rotterdam: Sociaal-wetenschappelijke Afdeling SoZaWe
- Rispens, J., Meeus, W.H.J., & J. M.A. Hermanns (1996). *Opvoeden in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- María José Rodrigo, M.J., Martín J.C., Máiquez M.L. & G. Rodríguez(2007). Informal and formal supports and maternal child-rearing practices in at-risk and non at-risk psychosocial contexts. *Children and Youth Services Review*, 29, 329–347.
- Ross, D. P. & P. Roberts (1999). *Income and Child Well-being: A New Perspective on the Poverty Debate*. Ottawa: Canadian Council on Social Development.
- Pollak, S.D, Cicchetti, D., Hornung, K. & A. Reed (2000). Recognizing emotion in faces: Developmental effects of child abuse and neglect. *Developmental Psychology*, 36, 5, 679-688.
- Sameroff, A.J. (1986). Environmental context of child development. *The Journal of pediatrics*, 109,1, 192-200.
- Schoormans, J.P.L. & J.E.M.M. Syroit (1989). Rechtsvaardigheidsoordelen over het sociale-zekerheidsstelsel in Nederland, in G. Jehoel-Gijsbers (red.), *Leven met een uitkering. Een onderzoek naar de positie, beleving en reacties van uitkeringsontvangende* (51-66). Tilburg: Katholieke Universiteit Brabant.
- Schuring M., Burdorf A., Voorham A.J., der Weduwe K. en Mackenbach J.P. (2009) *Effectiveness of a health promotion programme for long-term unemployed subjects with health problems: a randomised controlled trial* Journal of Epidemiology and Community Health, 63, 893-899
- Schuring, M. (2010). *The Role of Health and Health Promotion in Labour Force Participation*. Rotterdam: Academisch Proefschrift.
- SCP/CBS (2010). *Armoedesignalement 2010*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Steketee M. & M. Vandenbroucke (2010). *Typologie voor een strategische aanpak van Multiprobleemgezinnen in Rotterdam*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Smith, C. & B.E. Carlson (1997). Stress, Coping, and Resilience in Children and Youth, in *The Social Service Review*, vol.17, 2, 231-256
- Snel, E., Hoed, T. van der, & T. Chessa (2001). *Kinderen in Armoede, Opgroeien in de marge van Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Vanhee, L. (2007). *Weerbaar en broos: mensen in armoede over ouderschap. Een verkennende kwalitatieve studie in psychologisch perspectief*. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven.
- Vanhee, L., Laporte, K., & J. Corveleyn (2001). *Kansarmoede en opvoeding. Wat de ouders erover denken. Mogelijkheden en moeilijkheden in het opvoedingsproces bij kansarme gezinnen*. Leuven/ Apeldoorn: Garant.
- Veenman, J. (1996). *Heb je niets, dan ben je niets. Tweede-generatie allochtone jongeren in Amsterdam*. Assen: Van Gorcum & Comp.
- Vrooman, J.C. (1997). Het arme volksdeel, in: G. Engbersen, J.C. Vrooman en E. Snel (red.), *De kwetsbaren; Tweede jaarrapport armoede en sociale uitsluiting* (33-59). Amsterdam: Amsterdam University Press.

Internetbronnen:

Centraal Bureau voor de Statistiek (2011). *Meer vrouwen kiezen voor moederschap*, bezocht op 9 september 2011 op: <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/bevolking/publicaties/artikelen/archief/2011/2011-3424-wm1.htm>

Centraal Bureau voor de Statistiek (2011). *Personen met een uitkering per gemeente*, bezocht op 1 november 2011 op: <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/arbeid-sociale-zekerheid/cijfers/extra/personen-uitkering.htm>

Gezondheidsplein (2011). *Stress*, bezocht op 9 september 2011 op: <http://www.gezondheidsplein.nl/aandoeningen/11/Stress>

Nationale Atlas Volksgezondheid (2008). *Kinderen in armoede 2008*, bezocht op 1 november op: <http://www.zorgatlas.nl/thema-s/jeugd/jeugd-beinvloedende-factoren/kinderen-in-armoede-per-gemeente-2008/>

Bijlage 1 Principale Componenten Analyse

Tabel 1: Legenda

Schaal	Afkorting
Positief ouderlijk gedrag	POS
Regels	REG
Autonomie	AUT
Inconsequent straffen	INC
Negeren van ongewenst gedrag	NEG
Materieel belonen van gewenst gedrag	MBL
Hard straffen	HST
Straffen	STR
Monitoring	MON

Tabel 2: Overzicht Eigenwaardes

	Component 1 Ondersteuning	Component 2 Negatieve Controle	Component 3 Controle
Eigenwaarde	6,65	5,33	4,74
R ²	0,12	0,09	0,08
Betrouwbaarheid (α)	0,86	0,81	0,82
N	111	111	111

Tabel 3: Factorladingen op component 1 naar Varimax Rotatie (alleen factorladingen boven >.40 zijn weergegeven).

Schaal Ondersteuning		
Schaal	Items	Factorlading
POS	Als mijn kind een probleem heeft, bekijk ik samen met hem/haar welke verschillende oplossingen er mogelijk zijn	0,72
POS	Als mijn kind en ik een meningsverschil hebben, praat ik dat uit en zoek ik een oplossing, samen met mijn kind	0,69
POS	Als mijn kind een probleem lijkt te hebben, bespreek ik samen met hem/haar wat er precies aan de hand is	0,68
POS	Als ik mijn kind terugzie na zijn/haar schooldag maak ik tijd om even met hem/haar bezig te zijn	0,68
POS	Ik praat 's avonds met mijn kind over de voorbije en de komende dag	0,65
POS	Ik doe activiteiten samen met mijn kind, omdat ik weet dat mijn kind die activiteit graag samen met mij doet (bijvoorbeeld: een gezelschapspel spelen, samen winkelen,...)	0,63
POS	Ik geef mijn kind voor goed gedrag als beloning een complimentje, een knuffel of een schouderklopje	0,63
POS	Ik vraag naar de hobby's en interesses van mijn kind	0,56
POS	Ik geef mijn kind een pluim (een compliment) als hij/zij spontaan een karweitje doet of meehelpt	0,56
REG	Ik vraag mijn kind om zich aan te passen aan de gewoonten in ons gezin	0,50
POS	Als mijn kind mij iets wil vertellen, maak ik tijd om er naar te luisteren	0,47
REG	Ik leer mijn kind om beleefd te zijn op school	0,46
AUT	Ik leer mijn kind om zelf beslissingen te nemen	0,44
POS	Ik doe uitstapjes samen met mijn kind	0,42

REG	Ik leer mijn kind om zich aan te passen aan de regels op school	0,41
-----	---	------

Tabel 4: Factorladingen op component 2 naar Varimax Rotatie (alleen factorladingen boven >.40 zijn weergegeven).

Negatieve controle		
Schaal	Items	Factorlading
INC	Als mijn kind zich niet gedraagt zoals het hoort, maak ik daar met hem/haar ruzie over	0,68
NEG	Als mijn kind iets doet wat niet mag, praat ik niet meer met hem/haar totdat hij/zij zegt dat het hem/haar spijt	0,61
INC	Wanneer mijn kind zich misdraagt, smeed ik mijn kind om er mee te stoppen en naar mij te luisteren	0,61
MBL	Ik laat mijn kind iets kopen als het iets goed gedaan heeft	0,59
HST	Ik geef mijn kind een pak rammel als het ongehoorzaam is	0,57
HST	Ik verwijt mijn kind of ik scheld mijn kind uit als het iets gedaan heeft dat ik niet goed vind	0,55
INC	Als ik mijn kind gestraft heb, gebeurt het dat ik vlugger een einde maak aan die straf dan afgesproken	0,52
INC	Wanneer mijn kind zich misdraagt, verhev ik mijn stem/begin ik te roepen	0,48
NEG	Als mijn kind iets doet wat niet mag, praat ik pas weer met hem/haar wanneer hij/zij zich beter gedraagt	0,47
HST	Ik geef mijn kind een pak slaag als hij/zij zich niet aan een afspraak heeft gehouden	0,46
STR	Als mijn kind ongehoorzaam is geweest, laat ik het als straf een taak uitvoeren	0,44
HST	Ik schud mijn kind eens goed door elkaar als we een ruzie hebben	0,43
HST	Ik geef mijn kind een klap als het iets gedaan heeft dat niet mag	0,43
HST	Ik geef mijn kind een slag in het gezicht als het zich misdraagt	0,42

Tabel 5: Factorladingen op component 3 naar Varimax Rotatie (alleen factorladingen boven >.40 zijn weergegeven).

Controle		
Schaal	Items	Factorlading
STR	Als mijn kind iets gedaan heeft wat niet mag, straf ik het door het iets leuks te ontnemen (bijvoorbeeld: geen TV kijken, huisarrest)	0,75
STR	Als mijn kind zich niet aan een afspraak gehouden heeft (bijvoorbeeld: te laat thuis komen zonder geldige reden, een taak niet uitvoeren), dan geef ik hem/haar een straf	0,72
STR	Als mijn kind tegenspreekt, liegt of ruzie maakt, laat ik daar een straf op volgen	0,68
STR	Als mijn kind iets doet dat niet mag, geef ik hem/haar straf	0,68
MON	Als mijn kind ergens alleen naar toe gegaan is, vraag ik na of het daar echt geweest is	0,53
MON	Ik ga na in welke buurten mijn kind komt	0,49
REG	Ik maak met mijn kind afspraken over 'opruimen'	0,49
REG	Ik maak met mijn kind afspraken over hoe hij/zij zich moet gedragen	0,47
STR	Als mijn kind iets gedaan heeft dat niet mag, gebeurt het dat ik daar <u>geen</u> straf laat op volgen	0,42
REG	Ik spreek met mijn kind af fatsoenlijk om te gaan met zijn/haar spullen	0,41

Bijlage 2 Codering Interviews

Openvraag 1: Kunt u iets vertellen over de relatie met uw kind? De volgende onderdelen zijn per informant in kaart gebracht.

- Oordeel relatie, goed, slecht, matig, wisselend etc.
- Positieve aspecten gedrag/ eigenschappen kind: lief, aardig, doet het goed op school, gehoorzaam, is open, deelt gevoelens, is begripvol etc.
- Negatieve aspecten gedrag/ eigenschappen kind: luistert niet, is ongehoorzaam, doet het slecht op school, weinig begripvol, snel boos, wispelturig.
- Externaliserende, internaliserende, andere problemen of beperkingen kind: Gesloten, heeft weinig of foute vrienden, agressief in woord en daad, ADHD, ODD, lichamelijke ziektes etc.
- Positieve aspecten relatie/ opvoeding: weinig tot geen ruzies, samen praten/dingen delen, beschermende houding, aandacht geven, vriendenrelatie, rekening houden met ontwikkelingsfase kind, tevreden met eigen opvoeding/rol als opvoeder.
- Negatieve aspecten opvoeding: conflicten, ruzies, irritaties, weinig met elkaar delen, niet goed weten wat er speelt, weinig controle over gedrag kind, weinig energie/tijd voor kind, strenge opvoeding (slaan, boos worden etc.), ontevreden over eigen rol als opvoeder (bijv. ik ben geen goed rolmodel voor mijn kind).

Tabel 1: Ervaren relatie met kind oordeel

Codering SPSS	Oordeel
1	<ul style="list-style-type: none"> - De relatie wordt direct negatief beoordeeld (bijv. Ik heb geen goede relatie met mijn kind) - Of indirect door het benoemen van louter negatieve aspecten (gedrag kind, opvoeding, etc.)
2	<ul style="list-style-type: none"> - De relatie wordt direct beoordeeld als wisselend (maar de nadruk wordt meer gelegd bij de negatieve aspecten dan bij de positieve aspecten). - De relatie wordt direct negatief beoordeeld, maar er worden naast negatieve aspecten ook positieve aspecten genoemd. - De relatie wordt indirect beoordeeld > er worden voornamelijk negatieve aspecten benoemd, maar ook een paar positieve.
3	<ul style="list-style-type: none"> - De relatie wordt beoordeeld als wisselend (maar de nadruk ligt op de positieve aspecten en minder op de negatieve aspecten). - De relatie kan ook positief beoordeeld worden, maar er worden ook een paar negatieve aspecten benoemd (bijvoorbeeld. De relatie met mijn kind is goed, maar soms kan mijn kind moeilijk zijn). - Of de relatie wordt indirect beoordeeld > er worden voornamelijk positieve aspecten benoemd, maar ook een paar negatieve.
4	<ul style="list-style-type: none"> - De relatie wordt direct positief beoordeeld. - De relatie wordt indirect beoordeeld > er worden louter positieve aspecten benoemd.

Openvraag 2: Krijgt u steun van anderen bij de opvoeding van uw kind of kinderen?

- Krijgt informant steun van iets of iemand?
- Zo ja van wie?
- Wat voor een soort hulp wordt gegeven (instrumenteel, informatie en advies, emotionele hulp)
- Wat is het oordeel van de informant over de (niet) verkregen steun (blij mee, te weinig, ongewenste bemoeizucht, verkeerde adviezen etc.)
- Zijn er formele hulpverleners betrokken bij het gezin, zo ja wie?
- Wat is het oordeel over de hulp van de formele hulpverleners (hulp werk (niet), liever geen hulp, (geen) goede uitvoering hulp, (geen) goede diagnoses etc.

Tabel 2: Oordelen opvoedingssteun

Codering SPSS	Oordeel
1	Informant ervaart/ krijgt geen hulp van naasten (familie, ex-partner, vrienden, etc.)
2	Informant ervaart/krijgt soms hulp van naasten (bijv. van een ex-partner die soms iets leuks doet met de kinderen of bij een familielid waar soms voor hulp aangeklopt kan worden).
3	Informant ervaart/ krijgt hulp van naasten (wordt aangegeven dat informant bij die en die terecht kan etc.

Openvraag 3: Heeft u iemand met wie u over dingen kunt praten die u bezig houden?

- Kan informant bij iemand terecht?
- Zo ja, bij wie?
- Zo nee, waarom niet?
- Wordt er een oordeel gegeven over de (niet) ervaren steun. Zo ja, wat is dit oordeel dan? (bijv. Ik kan bij die en die terecht, en dat vind ik erg prettig, of ik kan bij die en die terecht, maar ik voel me toch eenzaam, ik kan bij niemand terecht en dat vind ik heel erg, ik heb niet iemand waar ik terecht kan, maar ik ben toch liever op mezelf etc).

Tabel 3: Oordeel emotionele steun

Codering SPSS	Oordeel
1	De informant heeft niemand waar ze bij terecht kan
2	De informant heeft soms iemand bij wie ze terecht kan of kan bij iemand deels terecht om zaken te bespreken (Bijv. ik heb een vriendin, maar ik bespreek mijn financiële zorgen niet met haar).
3	De informant heeft iemand waar ze bij terecht kan

Openvraag 4: “Vindt u dat u uw kind of uw kinderen kunt geven wat u zou willen?”

- Kan het kind alles gegeven worden? Ja, soms wel soms niet, vaak niet, nooit etc.
- Hoe wordt deze situatie door de informant ervaren? Zie voor de indeling de tabel.
- Indien niet alles gegeven kan worden, wat kan er niet gegeven worden? Noodzakelijke kleding en voedsel, luxe kleding en voedsel, sociale en vrijetijdsactiviteiten, (tele-) communicatie-middelen, spullen of zaken voor school, speelgoed, zakgeld, verbeteringen van huis en/of woonomgeving, aandacht en tijd, etc.
- Hoe wordt de situatie door het kind ervaren? Veel moeite mee, weinig problemen mee?
- Hoe reageert het kind op de situatie? Solidariteit tonen, boos worden, in discussie gaan, doorvragen, zich terugtrekken, anderen om geld en middelen vragen, etc.
- Wat zijn de reacties van informant op de gevoelens en reacties van het kind? Relativeren, uitleggen situatie, om geduld vragen, beloftes doen, etc.

Tabel 4: Oordeel situatie uitgaven voor kind

Codering SPSS	Oordeel
1	<ul style="list-style-type: none"> - De informant ervaart geen/nauwelijks problemen met uitgaven voor kind, dit kan betekenen, dan het kind alles gegeven kan worden. - Maar ook dat de informant er vrede mee heeft dat het kind niet alles gegeven kan worden (bijv. ik kan mijn kind niet alles geven, maar dat wil ik ook niet).
2	<ul style="list-style-type: none"> - De informant geeft aan dat ze soms problemen ervaart met uitgaven voor kind. - De informant geeft aan dat ze de situatie soms moeilijk of vervelend vindt.

3	<ul style="list-style-type: none"> - De informant ervaart problemen met uitgaven voor kind. - De informant vindt de situatie moeilijk of vervelend, maar gebruikt geen zware woorden om haar situatie uit te drukken, zoals in categorie 4 wel het geval is.
4	<ul style="list-style-type: none"> - De informant ervaart veel problemen met uitgaven voor kind (bijv. ik kan mijn kind nooit iets geven wat ik wil, ik heb telkens ruzie met mijn kind, omdat ik hem zo weinig kan geven etc.). - De informant vindt de situatie erg vervelend en gebruikt sterke woorden om de emoties uit te drukken (bijv. Ik voel me echt wanhopig, zeer machteloos over de situatie etc.). Een informant die soms problemen ervaart met uitgaven kind, maar toch deze sterke woorden gebruikt om de situatie uit te drukken valt ook in deze categorie, de ervaring van de informant staat namelijk centraal.

Openvraag 5: Hoe ervaart u het dat u van een uitkering moet rondkomen?

- Deze vraag kan op verschillende manieren geïnterpreteerd worden. Ik heb het zo geïnterpreteerd dat de beschrijving slaat op de gehele uitkeringssituatie en dus niet alleen op hoe de uitkeringsafhankelijkheid wordt ervaren. Er is gekeken op welke aspecten de informant het accent legde. Zie de tabel voor de codering.
- Er is in de interviews ook een vraag gesteld over de bestaansstrategieën (wat probeert u om rond te komen?). Ik heb een onderscheid gemaakt tussen strategieën die gericht zijn op het verhogen van de inkomsten (gebruik maken van toeslagen, informele steun etc.) en strategieën die gericht zijn op het beheersen of verlagen van de uitgaven (prijskopen, budget maken etc.) en die per informant in kaart gebracht.
- Er is gekeken of de informant aangaf betaald werk of vrijwilligerswerk te doen.
- Er is gekeken naar reden van niet (meer) werken en of de informant motivatie heeft om (meer) te gaan werken.
- Er is gekeken of de informant aangaf schulden of betalingsachterstanden te hebben en of er een hulpverlenertraject was ingezet om deze aan te pakken.
- Er is gekeken naar de ervaringen met de sociale dienst.
- Er is gekeken of de informant iets aangaf over hoe zij haar toekomst ziet (bijv. ik denk snel een baan te hebben en geen uitkering meer nodig te hebben, of ik zie mijn toekomst niet snel beter worden, ik hoop dat mijn kinderen het beter zullen hebben, etc.).

Tabel 4: Oordeel uitkeringssituatie

Codering SPSS	Oordeel
1	<ul style="list-style-type: none"> - De informant noemt vooral positieve aspecten van haar situatie - De informant heeft in het algemeen weinig problemen met de uitkeringssituatie. - De informant is niet ontevreden met de huidige situatie. - De informant kan problematische aspecten van de situatie goed aan, of heeft het idee deze in de nabije toekomst te kunnen aanpakken (bijv. Er is weinig geld, maar we redden ons wel, andere zaken dan geld zijn belangrijker voor mij).
2	<ul style="list-style-type: none"> - De informant noemt zowel negatieve als positieve aspecten van haar situatie - De informant ervaart een paar problemen met de uitkeringssituatie. - De informant vindt het (soms) moeilijk om te gaan met de problematische aspecten.
3	<ul style="list-style-type: none"> - De informant noemt vooral negatieve aspecten van haar situatie - De informant ervaart veel problemen met de uitkeringssituatie. - De informant is zeer ontevreden met de situatie (benoemt louter en/of veel problematische aspecten aan situatie). - De informant vindt het erg moeilijk om met de situatie om te gaan, veelal is ze wanhopig en ziet geen mogelijkheden iets aan de situatie te veranderen.

Openvraag 6: Wat voor gezondheidsklachten heeft u?

Er is per informant gekeken of er sprake was van de volgende gezondheidsklachten:

- Psychische klachten (stress, spanning, depressie, depressieve gevoelens, psychische stoornissen, etc.
- Lichamelijke symptomen van psychische klachten: hoofd, nek en rugklachten, slapeloosheid, vermoeidheid, hoge bloeddruk, hartklachten, maag- en darmklachten, duizeligheid, etc. Uiteraard kunnen we niet met zekerheid zeggen dat de hierboven genoemde klachten bij de informanten direct samenhangen met psychische klachten.
- Emotionele en denksymptomen van psychische klachten: piekeren, schuldgevoelens, prikkelbaar zijn, moedeloos, machteloos, gevoel er alleen voor te staan, moeite met helder denken, vergeetachtig zijn.
- Overige lichamelijke klachten: reuma, diabetes, luchtwegaandoeningen, allergieën etc.
- Indien de informant hierover informatie verstrekte is in kaart gebracht waar de psychische klachten mee samenhangen (financiële situatie, opvoeding, gezondheidsproblemen, relatieproblemen etc.).

Bijlage 3 Achtergrondvariabelen opgedeeld naar Geboorteland

Tabel 1: Onderzoekgroep 1

Geboorteland	Burgerlijke staat (% →)			Uitkeringsduur (%↓)		Geslacht kind (%→)		Leeftijd (M)	Kindertal (M)	Leeftijd Kind (M)	leeftijdsverschil 0-j kind (M)*	leeftijd bij geboorte 1 ^{ste} kind (M)
	Nooit gehuwd	Gehuwd	Gescheiden	≤ 1 jaar	≥ 5 jaar	Zoon	Dochter					
Suriname	25,0	0,0	75,0	8,3	12,5	31,3	68,8	41,6	3,2	11,3	10,0	23,7
Ned. Antillen	72,0** *	0,0	28,0*	19,4	13,7	48,0	52,0	40,8	3,1	11,1	12,5*	22,2
Turkije	4,0*	20,0*	76,0	18,1	15,0	43,5	56,5	38,8	2,6	13,2	6,9*	21,2**
Marokko	0,0*	12,5	87,5	9,7	11,3	56,3	43,8	40,9	3,8*	12,2	10,6	23,3
Overig	31,6	2,6	65,8	27,8	22,5	55,9	44,1	42,9	2,6	12,4	8,4	25,7**
Nederland	46,9	9,4	43,8	16,7	25,0	40,6	59,4	41,8	2,4*	12,1	8,5	26,1**
Totaal/ gem.	33,0	7,2	59,8	100,0	100,0	46,6	53,4	41,3	2,8	12,1	9,3	24,0

Tabel 2: Onderzoekgroep 2

Geboorteland	Burgerlijke staat (% →)			Uitkeringsduur (%↓)		Geslacht kind (%→)		Leeftijd (M)	Kindertal (M)	Leeftijd Kind (M)	leeftijdsverschil 0-j kind (M)	leeftijd bij geboorte 1 ^{ste} kind (M)
	Nooit gehuwd	Gehuwd	Gescheiden	≤ 1 jaar	≥ 5 jaar	Zoon	Dochter					
Suriname	26,7	0,0	73,3	12,5	14,3	33,3	66,7	40,9	3,3	11,0	10,1	23,5
Ned. Antillen	76,2*	0,0	23,8	25,0	14,3	42,9	57,1	39,1	2,9	10,8	10,9	22,8
Turkije	8,3	25,0**	66,7	12,5	9,5	33,3	66,7	36,9	2,5	13,4	6,2	20,2*
Marokko	0,0*	8,3	91,7	8,3	12,7	58,3	41,7	40,0	3,8	11,8	9,8	23,1
Overig	55,0	0,0	45,0	18,8	17,5	42,1	57,9	42,0	2,6	11,8	8,2	25,8
Nederland	48,4	9,7	41,9	22,9	31,7	38,7	61,3	41,9	2,4	12,1	8,4	26,4*
Totaal/ gem.	42,3	6,3	51,4	100,0	100,0	40,9	59,1	40,5	2,8	11,7	9,0	24,2

*p< .05, **p< .01, ***p< .001

*= leeftijdsverschil oudste en jongste kind informant

Bijlage 4 Achtergrondvariabelen opgedeeld naar burgerlijke staat

Tabel 1: Onderzoeksgroep 1

Burgerlijke staat	Uitkeringsduur (%↓)		Geslacht kind (%→)		Leeftijd (M)	Kindertal (M)	Leeftijd Kind (M)	leeftijds-verschil 0-j kind (M)	leeftijd bij geboorte 1 ^{ste} kind (M)
	≤ 1 jaar	≥ 5 jaar	Zoon	Dochter					
Nooit gehuwd	26,4	38,8	54,2	45,8	39,5*	2,6*	11,1	9,0	24,5
Gehuwd	9,7	5,0	50,0	50,0	39,3	3,9*	13,0	9,1	21,3
Gescheiden	63,9	56,2	42,0	58,0	42,4*	2,9	12,5	9,5	24,0
Totaal / gem.	100,0	100,0	46,6	53,4	41,3	2,8	12,1	9,3	24,0

Tabel 2: Onderzoeksgroep 2

Burgerlijke staat	Uitkeringsduur (%↓)		Geslacht kind (%→)		Leeftijd (M)	Kindertal (M)	Leeftijd Kind (M)	leeftijds-verschil 0-j kind (M)	leeftijd bij geboorte 1 ^{ste} kind (M)
	≤ 1 jaar	≥ 5 jaar	Zoon	Dochter					
Nooit gehuwd	37,5	46,0	52,2	47,8	39,0	2,6*	11,2	8,5	24,8
Gehuwd	8,3	4,8	42,9	57,1	39,2	4,2*	12,7	8,7	22,0
Gescheiden	54,2	49,2	31,6	68,4	41,8	2,9	12,1	9,4	23,9
Totaal / gem.	100,0	100,0	40,9	59,1	40,5	2,8	11,7	9,0	24,2

*p<.05

Bijlage 5 Achtergrondvariabelen opgedeeld naar uitkeringsduur

Tabel 1: Onderzoeksgroep 1

Uitkeringsduur	Geslacht kind (%→)		Leeftijd (M)	Kindertal (M)	Leeftijd Kind (M)	leeftijdsverschil 0-j kind (M)	leeftijd bij geboorte 1 ^{ste} kind (M)
	Zoon	Dochter					
≤ 1 jaar	50,6	49,4	40,6	3,0	12,2	9,4	23,4
≥ 5 jaar	42,0	58,0	41,9	2,7	12,0	9,2	24,5
Totaal	46,6	53,4	41,3	2,8	12,1	9,3	24,0

Tabel 2: Onderzoeksgroep 2

Uitkeringsduur	Geslacht kind (%→)		Leeftijd (M)	Kindertal (M)	Leeftijd Kind (M)	leeftijdsverschil 0-j kind (M)	leeftijd bij geboorte 1 ^{ste} kind (M)
	Zoon	Dochter					
≤ 1 jaar	48,4	51,6	39,8	2,8	11,5	9,0	23,9
≥ 5 jaar	31,3	68,8	41,0	2,8	11,9	9,0	24,4
Totaal	40,9	59,1	40,5	2,8	11,7	9,0	24,2

Bijlage 6: beoordeling ouder – kind relatie opgedeeld naar diverse groepen

Een hoge waarde op deze indicator betekent een betere relatie.

Beoordeling ouder – kind relatie		
	N	Mean Rank
Geboorteland		
Suriname	16	76.50
De Ned. Antillen	24	69.46
Turkije	25	76.68
Marokko	16	77.50
Overig	38	82.59
Nederland	32	71.55
<i>Totaal</i>	<i>151</i>	
Uitkeringsduur		
≤ 1 jaar	71	77.84
≥ 5 jaar	80	74.37
<i>Totaal</i>	<i>151</i>	
Leeftijd		
25 – 34 jaar	26	72.40
35 – 44 jaar	77	73.06
≥ 45 jaar	43	74.95
<i>Totaal</i>	<i>146</i>	
Burgerlijke staat		
Ongetrouwd	50	81.93
Gehuwd	11	63.14
Gescheiden	91	75.13
<i>Totaal</i>	<i>152</i>	
Geslacht target- kind		
zoon	67	69.07
dochter	78	76.38
<i>Totaal</i>	<i>145</i>	
Leeftijd target- kind		
4 – 12 jaar	71	71.75
13 – 19 jaar	73	73.23
<i>Totaal</i>	<i>144</i>	
Deelname aan SOG-vragenlijst		
ja	110	75.64
nee	41	76.98
<i>Totaal</i>	<i>151</i>	

Bijlage 7: beoordeling sociale steun opgedeeld naar diverse groepen

Een hoge waarde op beide indicatoren staat voor meer ervaren steun.

Beoordeling opvoedingssteun		
	N	Mean Rank
Geboorteland		
Suriname	15	69.00
De Ned. Antillen	24	88.63
Turkije*	24	55.92
Marokko	16	66.78
Overig	38	74.89
Nederland	31	84.11
<i>Totaal</i>	<i>148</i>	
Uitkeringsduur		
≤ 1 jaar	69	71.45
≥ 5 jaar	79	77.16
<i>Totaal</i>	<i>148</i>	
Leeftijd		
25 – 34 jaar	25	73.54
35 – 44 jaar	76	74.00
≥ 45 jaar	43	69.24
<i>Totaal</i>	<i>144</i>	
Burgerlijke staat		
Ongetrouwd	50	86.44
Gehuwd	11	84.95
Gescheiden	91	70.02
<i>Totaal</i>	<i>152</i>	
Deelname aan SOG-vragenlijst		
ja	108	83.69
nee	40	49.70
<i>Totaal</i>	<i>148</i>	

Beoordeling emotionele steun		
	N	Mean Rank
Geboorteland		
Suriname	16	76.78
De Ned. Antillen	25	75.72
Turkije	25	70.74
Marokko	16	67.97
Overig	36	69.83
Nederland	31	86.56
<i>Totaal</i>	<i>149</i>	
Uitkeringsduur		
≤ 1 jaar	71	76.42
≥ 5 jaar	78	73.71
<i>Totaal</i>	<i>149</i>	
Leeftijd		
25 – 34 jaar	26	75.37
35 – 44 jaar	75	75.67
≥ 45 jaar	43	65.23
<i>Totaal</i>	<i>144</i>	
Burgerlijke staat		
Ongetrouwd	50	74.34
Gehuwd	11	74.05
Gescheiden	91	77.98
<i>Totaal</i>	<i>152</i>	
Deelname aan SOG-vragenlijst		
ja	110	69.30
nee	39	91.08
<i>Totaal</i>	<i>149</i>	

Bijlage 8: beoordeling economische druk opgedeeld naar diverse groepen

Een hoge waarde op de drie indicatoren betekent meer economische druk.

Beoordeling uitgaven kind	N	Mean Rank
Geboorteland		
Suriname	16	60.69
De Ned. Antillen	25	71.46
Turkije	25	112.94
Marokko	16	67.28
Overig	38	65.68
Nederland	32	77.33
<i>Totaal</i>	<i>152</i>	
Uitkeringsduur		
≤ 1 jaar	72	76.57
≥ 5 jaar	80	76.44
<i>Totaal</i>	<i>152</i>	
Leeftijd		
25 – 34 jaar	26	82.02
35 – 44 jaar	77	72.46
≥ 45 jaar	44	71.95
<i>Totaal</i>	<i>147</i>	
Burgerlijke staat		
Ongetrouwd	50	67.72
Gehuwd	11	86.73
Gescheiden	91	80.09
<i>Totaal</i>	<i>152</i>	
Geslacht target- kind		
zoon	68	76.16
dochter	78	71.18
<i>Totaal</i>	<i>146</i>	
Leeftijd target- kind		
4 – 12 jaar	72	74.65
13 – 19 jaar	73	71.37
<i>Totaal</i>	<i>145</i>	
Deelname aan SOG-vragenlijst		
ja	111	70.44
nee	41	92.90
<i>Totaal</i>	<i>152</i>	

Beoordeling uitkerings situatie		
	N	Mean Rank
Geboorteland		
Suriname	16	64.16
De Ned. Antillen	25	83.44
Turkije	25	99.90
Marokko	16	78.75
Overig	36	64.43
Nederland	31	69.44
<i>Totaal</i>	<i>149</i>	
Uitkeringsduur		
≤ 1 jaar	71	88.44
≥ 5 jaar	80	64.96
<i>Totaal</i>	<i>151</i>	
Leeftijd		
25 – 34 jaar	26	84.56
35 – 44 jaar	76	71.60
≥ 45 jaar	44	70.25
<i>Totaal</i>	<i>146</i>	
Burgerlijke staat		
Ongetrouwd	50	66.23
Gehuwd	11	85.27
Gescheiden	91	81.08
<i>Totaal</i>	<i>152</i>	
Deelname aan SOG-vragenlijst		
ja	111	72.91
nee	40	84.59
<i>Totaal</i>	<i>151</i>	

Beoordeling rondkomen		
	N	Mean Rank
Geboorteland		
Suriname	16	73.16
De Ned. Antillen	25	74.86
Turkije	25	102.96
Marokko	16	70.69
Overig	38	60.11
Nederland	30	76.47
<i>Totaal</i>	<i>150</i>	
Uitkeringsduur		
≤ 1 jaar	71	82.47
≥ 5 jaar	79	69.23
<i>Totaal</i>	<i>150</i>	
Leeftijd		
25 – 34 jaar	26	74.10
35 – 44 jaar	77	73.16
≥ 45 jaar	43	73.74
<i>Totaal</i>	<i>146</i>	
Burgerlijke staat		
Ongetrouwd	50	71.51
Gehuwd	10	86.90
Gescheiden	90	76.45
<i>Totaal</i>	<i>150</i>	
Deelname aan SOG-vragenlijst		
ja	109	74.29
nee	41	78.71
<i>Totaal</i>	<i>150</i>	

Bijlage 9: beoordeling psychische gesteldheid opgedeeld naar diverse groepen

Een hoge waarde op beide indicatoren betekent een betere psychische gesteldheid.

Zelfwaardering		
	N	Mean
Geboorteland		
Suriname	10	2.70
De Ned. Antillen	20	2.48
Turkije	7	2.37
Marokko	11	2.55
Overig	19	2.80
Nederland	27	2.59
<i>Totaal</i>	<i>94</i>	<i>2.60</i>
Uitkeringsduur		
≤ 1 jaar	37	2.59
≥ 5 jaar	57	2.60
<i>Totaal</i>	<i>94</i>	
Leeftijd		
25 – 34 jaar	17	2.73
35 – 44 jaar	47	2.62
≥ 45 jaar	29	2.47
<i>Totaal</i>	<i>93</i>	<i>2.60</i>
Burgerlijke staat		
Ongetrouwd	40	2.60
Gehuwd	4	2.63
Gescheiden	50	2.60
<i>Totaal</i>	<i>94</i>	<i>2.60</i>

Controle over het leven		
	N	Mean
Geboorteland		
Suriname	10	2.01
De Ned. Antillen	20	2.14
Turkije	7	1.88
Marokko*	11	1.64
Overig*	19	2.28
Nederland	27	2.16
<i>Totaal</i>	<i>94</i>	<i>2.08</i>
Uitkeringsduur		
≤ 1 jaar	37	2.09
≥ 5 jaar	57	2.07
<i>Totaal</i>	<i>94</i>	
Leeftijd		
25 – 34 jaar	17	2.13
35 – 44 jaar	47	2.10
≥ 45 jaar	29	2.02
<i>Totaal</i>	<i>93</i>	<i>2.08</i>
Burgerlijke staat		
Ongetrouwd	40	2.15
Gehuwd	4	2.32
Gescheiden	50	2.01
<i>Totaal</i>	<i>94</i>	<i>2.08</i>

